

Rapport parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening

Aan de orde is de voortzetting van het **debat over het rapport van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening.**

(Zie vergadering van 23 april 2024.)

De voorzitter:

Aan de orde is de behandeling van het enquêterapport over fraudebeleid. Ik wens de heer Van Nispen en zijn collega's Aartsen en Maatoug veel succes. Ik zie dat er ook weer een aantal voormalige leden aanwezig zijn. Dat zijn mevrouw Simons en mevrouw Belhaj, de voormalige voorzitter. Ik zie ook veel leden van de enquêtestaf. Nogmaals veel dank voor uw werk. Ik geef nu het woord aan de heer Van Nispen als voorzitter van de enquêtecommissie. Gaat uw gang.

De heer Van Nispen (SP):

Dank u wel, voorzitter. Voorzitter, ik wil u in het bijzonder bedanken voor het uitkiezen en voordragen van juist dit gedicht van Milton Moreira Moreno. Dat wordt zeer gewaardeerd. Dank.

Voorzitter. Dit is een bijzonder moment. De Tweede Kamer gaf opdracht tot deze parlementaire enquête en in februari 2022 is de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening geïnstalleerd. Twee jaar later hebben we ons rapport gepubliceerd, hier in de centrale hal van de Tweede Kamer. Vandaag beantwoorden wij hier in de plenaire zaal uw vragen. Wij doen dat met z'n drieën.

Zoals u weet, worden wij daarbij gesteund door een fantastische ploeg onderzoekers en stafmedewerkers. Aan hen zeggen wij nogmaals heel veel dank. Dank ook aan de vijf voormalige leden die tot de verkiezingen deel uitmaakten van de enquêtecommissie. Nogmaals heel veel dank voor alle inzet aan Lammert van Raan, Sylvana Simons, Evert Jan Sloopweg, Farid Azarkan en Salima Belhaj.

Beste leden. U heeft ons veel complimenten gegeven voor het vele werk. Dank daarvoor. Maar het is ook een hele eer. Ik zeg dat niet obligaat. Dat is echt welgemeend. Het is een eer om namens de Kamer, die het zwaarste middel inzet, onderzoek te mogen doen, maar ook een hele grote verantwoordelijkheid. De heer Flach noemde ook dat Kamerleden een zware verantwoordelijkheid hebben. Dat klopt. We komen daar in de beantwoording nog uitgebreid op terug.

Wij hadden de opdracht onderzoek te doen naar de waarom-vraag. Hoe kan worden verklaard dat de wijze waarop de overheid fraude bestrijdt, zich heeft ontwikkeld tot een nietsontziende fraudejacht? Uiteindelijk hebben onze bevindingen — we hebben dat uitgebreid opgeschreven en toegelicht — geleid tot de conclusie dat de drie staatsmachten blind zijn geweest voor mens en recht. Als je mensen een brief stuurt dat ze in korte tijd €125.000 moeten terugbetalen, als je wetten maakt en goedkeurt zonder oog te hebben voor de gevolgen voor mensen en als mensen zelfs in de rechtszaal geen rechtvaardigheid konden afdwingen, dan is er bij alle staatsmachten sprake van blindheid voor mens en recht. De gevolgen hiervan zijn dat grondrechten van mensen zijn geschonden en dat de rechtsstaat terzijde is geschoven; de overheid heeft mensen hun waardigheid en bestaanszekerheid ontnomen.

De heer Bamenga memoreerde het verhoor van Milton, die kapitein wilde worden, maar zijn droom opgaf om al op jonge leeftijd te werken om voor zijn moeder en broertje te zorgen. De heer Ceder sprak vanuit eigen kennis over Deborah, die hij bijstond als advocaat. Zij werd opgejaagd door de overheid, want ze was aangemerkt als fraudeur. Ze verloor haar baan,

waardigheid en relatie, en werd depressief. De heer Ceder moest dat helaas heel treffend beschrijven.

Voorzitter. Zo verging het heel veel mensen. U heeft allemaal, maar dan ook echt allemaal, gesproken over de gevolgen voor mensen. De heer Stultiens zei: het minste wat de Kamer deze week kan doen en wat wij moeten doen, is zorgen dat niemand ooit nog hoeft mee te maken wat deze mensen is aangedaan. Ook mevrouw Kamminga was geraakt door het leed en de hartverscheurende verhalen. Zij noemde Blind voor mens en recht de kern van wat er is gebeurd. Mevrouw Keijzer noemde de toelagenaffaire en het feit dat er niet eerlijk is omgegaan met burgers een schande in Nederland. Het leed moet niet voor niets zijn geweest, sprak zij. De heer Mulder sprak over een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis, over een ongekende schande voor Nederland. Hij noemde het ook een verantwoordelijkheid van deze Kamer dat de geschiedenis zich niet herhaalt.

Voorzitter. Waar een overheid blind is voor mensen, raken mensen vermorzeld. Dit heeft ook geleid tot een groot maatschappelijk wantrouwen richting de overheid. De heer Dijk sprak daarover. Het wantrouwen was en is groot. Terecht gaf de heer Dijk complimenten aan toelagenouders voor hun moed en veerkracht. Ook hij noemde de verhoren indrukwekkend. Ook mevrouw Inge van Dijk sprak over "indrukwekkende gesprekken" en gaf complimenten aan doorbittende Kamerleden die dit schandaal samen met journalisten en advocaten hebben onthuld. Dat is terecht. De heer Van Baarle zei dat het hem raakte dat dit weer kan gebeuren, dat patronen nog steeds aanwezig zijn. Dat is heel erg. Ook mevrouw Koekoek zei dat de meest indringende conclusie is dat het weer kan gebeuren. Het lid Kostić zei: ik weiger als nieuw Kamerlid de traagheid van hoe de dingen hier gaan te accepteren. Dat is op zichzelf een goede eigenschap. Het lid Kostić zei ook dat de Kamer zelf bereid moet zijn om te veranderen. Ook wij kunnen hier het verschil maken. Ook van mevrouw Van Vroonhoven van NSC hoorden we veel steun en complimenten, ook voor de aanbevelingen en het belang van een nieuwe verhouding tussen de overheid en de burger. Dat wordt natuurlijk door haar partij nadrukkelijk onderstreept.

Voorzitter. We hebben in ons onderzoek veel gesproken met mensen, met gedupeerden van overheidshandelen. Dat was terecht de expliciete opdracht van de Kamer. De ellende waar met name toelagenouders in zaten, en vaak nog steeds zitten, is ontzettend groot. Dat is heel erg verdrietig. Geen rapport had dat kunnen goedmaken, wat wij daar ook over hadden opgeschreven. De heer Stultiens sprak: verwoeste levens kun je niet repareren en een zorgeloze jeugd kun je niet teruggeven.

Wij hebben geen onderzoek gedaan naar de hersteloperatie. Ik benadruk dat. Maar het is ons natuurlijk niet ontgaan dat het compenseren van mensen totaal niet goed loopt en lang duurt. De kosten lopen op. Het gaat om miljarden. Dat leidt tot extra veel onvrede en wantrouwen. Dat helpt natuurlijk allerm minst bij het herstel van vertrouwen in de betrouwbaarheid van de overheid. Ik herhaal hier de oproep die wij als enquêtecommissie hebben gedaan, ook bij de publicatie van het rapport: het is een verplichting dat er herstel wordt geboden aan de mensen die dit is aangedaan, en vooral ook aan de kinderen die zijn geraakt. Luister naar hen, naar hun wensen en behoeftes, en handel daarnaar. Wij vinden dat een morele plicht.

Voorzitter. Ik zal kort de taakverdeling schetsen. Dan heeft u een soort inhoudsopgave en dan weet u een beetje wat u kunt verwachten. Ik zal zo eerst ingaan op de vraag over signalen: waarom zijn die pas zo laat doorgelopen? Dan zal ik iets zeggen over de patronen en waarom wij denken dat dit weer kan gebeuren. Dan zal ik uitgebreid ingaan op de vragen die zijn gesteld over de aanbevelingen. Ik zal apart ingaan op het thema discriminatie. Vervolgens zal ik ingaan op de vragen die zijn gesteld over de Raad van State. Daarna zal de heer Aartsen ingaan op de kwaliteit van wetten en de wefffouten daarin, op het toelagenstelsel en als derde op Tweede Kamer en media. Tot slot zal mevrouw Maatoug

ingaan op de vragen die zijn gesteld over financiën, new public management en cultuur. Zo noemen we dat nu even. Als tweede gaat zij in op gegevensdeling en als derde op het socialezekerheidsstelsel. Hierna hopen wij alle vragen die u heeft gesteld beantwoord te hebben. Als dat dan onverhoopt niet het geval is, dan gaat u ons daar ongetwijfeld aan herinneren.

Allereerst over de signalen. De heer Flach vroeg: wat maakt nou dat die alarmsignalen van mensen niet eerder serieus werden opgepakt? Hoe zorgen we er nou voor dat dat in de toekomst anders gaat? Dat is een terechte en hele belangrijke vraag. Dat hebben wij ons als commissie ook vaak afgevraagd en we hebben er met politici en ambtenaren over gesproken, maar het is ook een moeilijk te beantwoorden vraag. Het is moeilijk te bewijzen of te onderbouwen. Wat de commissie betreft, liggen hier twee vragen. De eerste is: wat doe je nou met de signalen die je krijgt? Want we krijgen als Kamerleden heel veel informatie. Ik noem een paar voorbeelden. Rapporten en adviezen van de Nationale ombudsman. Natuurlijk veel signalen van mensen zelf. Signalen vanuit de uitvoering, de VNG en Divosa. Dan zeggen wij als commissie: neem die signalen in ieder geval serieus. Maak gebruik van alle informatie die er ligt en die we als Kamerleden tot onze beschikking hebben. Vraag door. Ga in gesprek. We hebben er uiteraard ook een aanbeveling over gedaan over hoe je dat beter dan nu zou kunnen doen. Maar nu hebben we het toch weer over de mensen die naar ons toekomen, de mensen die ons wel bereiken. De meeste mensen weten ons nou juist niet te vinden. Tussen politici en mensen is er veel afstand. Signalen bereiken ons vaak niet zomaar. Het is meestal niet uw buurvrouw. Ik zeg dat nu misschien wat hard, maar daarmee bedoel ik dat wij ons niet allemaal dagelijks begeven tussen mensen die afhankelijk zijn van uitkeringen en toeslagen.

Daar ligt voor de commissie de tweede vraag: waarom bereiken mensen ons niet? Die waarom-vraag heeft ons beziggehouden, maar ook veel Kamerleden die wij hebben gesproken, van links tot rechts. De heer Samsom vertelde tijdens zijn verhoor dat mensen hem over allerlei onderwerpen wisten te vinden, maar over de kinderopvangtoeslag kreeg hij geen signalen. Ook hij heeft zich nadrukkelijk afgevraagd hoe dat nou kon. De heer Heerma gaf in zijn verhoor aan dat hij heeft gezocht naar verklaringen waarom sommige signalen hem wel bereikten en andere niet. Contact met de uitvoering was voor hem belangrijk om zo veel mogelijk signalen wel te ontvangen. Deze discussie hield de politiek toen bezig en dat is nu dus nog steeds zo. De commissie ziet dat de toegang tot de overheid nog niet zo makkelijk is. Mensen komen niet zomaar in contact. Dat beeld ziet de commissie ook terug in het onderzoek. De heer El Bali zei bijvoorbeeld: "Er was eigenlijk helemaal contact met de Belastingdienst. Totaal niet. Je stuurde stukken naar een organisatie, maar er was niemand met wie je daarover kon sparren of communiceren. Je was volledig afhankelijk van een schim."

Toegang is dus moeilijk, maar wat ook meespeelt, is een gevoel van schaamte, schaamte om gezien te worden als fraudeur. Veel mensen hadden juist vertrouwen in de overheid. De Belastingdienst zegt het, dan zal het wel kloppen. De overheid maakt geen fouten, dat was toch het beeld. Gedupeerden hebben ons verteld dat zij zelfs familieleden moesten zien te overtuigen dat zij toch echt geen fraudeur waren en dat de Belastingdienst fout zat en niet zij. Tijdens de verhoren maakten ook ambtenaren ons duidelijk: je moet uiteindelijk naar de mensen toe. Zowel politici, bewindspersonen als ambtenaren stonden vaak te ver af van de mensen om wie het gaat. Andere belangen waren vaak dichterbij: politieke, financiële of uitvoeringstechnische belangen.

En tot slot op dit stuk: als wij hier in de Tweede Kamer dan signalen hoorden, dan bleef het vaak bij vragen. Op verschillende momenten werden de problemen van mensen wel degelijk in de Tweede Kamer gedeeld, maar soms steunde men elkaar dan niet in de Tweede Kamer bij het doorvragen of het uitzoeken van wat er nu echt aan de hand is. Een harde fraudeaanpak stond vaak voorop. Mevrouw Karabulut zei het zo: "Op het moment dat je het

op een andere manier probeert, namelijk door voorbeelden van mensen, schrijnende gevallen of casuïstiek die je probeert te toetsen in zo'n wetsbehandeling, dan is daar eigenlijk geen ruimte voor. Ik heb dat altijd heel gek gevonden." Overigens, het is niet enkel een individuele verantwoordelijkheid van Kamerleden. Je kunt allemaal nog zo hard werken, het land ingaan, mails lezen en signalen ontvangen, maar we zullen dit contact ook echt met elkaar moeten organiseren, via dialoog met de staatsmachten, via contact met de uitvoering en via die hele belangrijke rapporten van de Nationale ombudsman. Nogmaals, zie onze uitdrukkelijke aanbeveling daarover.

De heer Dijk stelde ons een vraag over patronen. Nieuwe schandalen zijn niet uitgesloten. Dit kan morgen weer gebeuren. En wat bedoelen we daar nou mee? Na de onthullingen in het toeslagenschandaal is er natuurlijk al veel gebeurd. Er zijn wetten aangekondigd, evenals beleidsmaatregelen en beleidsprogramma's, maar het probleem zit dieper. De blindheid voor mens en recht is niet weg. De patronen die dit veroorzaakt hebben, zijn nog steeds aanwezig. Sinds het uitkomen van ons rapport, waarin we gewaarschuwd hebben dat de patronen die hiertoe hebben geleid niet doorbroken zijn en dit morgen weer kan gebeuren, is ons vaak gevraagd: waar zitten die patronen dan nog meer, wat is nou de ramp van vandaag of morgen? We hebben lang getwijfeld of wij voorbeelden moesten gaan noemen want feitelijk valt dit buiten de reikwijdte van ons onderzoek en bovendien bestaat het gevaar dat straks de afdrank van dit debat is "enquêtecommissie vergelijkt onderwerp x of y met het toeslagenschandaal", wat op zichzelf weer een eigen dynamiek kan veroorzaken. Het is bovendien nooit helemaal goed te vergelijken, dus dat gaan we ook niet doen. Maar we zien wel degelijk patronen, ook vandaag de dag.

Ik ga er nu toch een aantal noemen die ons zijn opgevallen met de uitdrukkelijke disclaimer dat dit van rijp en groen en groot en klein is en het niet allemaal schandalen zijn, maar een illustratie van bepaalde patronen die tot op de dag van vandaag niet doorbroken zijn. Wat kwam ik zoal tegen na de presentatie van ons rapport, binnen een week?

Ten eerste. Ik kreeg een boek aangeboden over hoe er met verkeersboetes is omgegaan de afgelopen jaren. Mensen zijn in de gevangenis gezet, gegijzeld omdat ze hun boetes niet konden betalen of het kenteken niet van hun naam konden krijgen. Mensen zijn vermalen in systemen. De rechtsbescherming was toen zeer gebrekkig en aan de verhogingen van boetes lagen uitsluitend financiële keuzes ten grondslag: een van de patronen.

Het tweede voorbeeld. Na een debat over een initiatiefwet in de Kamer over een referendum over een nexit was er nul aandacht voor de inhoud, niet over de nexit, niet over het referendum, maar ging het uitsluitend over de politieke rel dat Kamerleden elkaar kritisch bevraagden op banden met Rusland en over de woorden "op je bek slaan". Media herhaalden dit. De ophef was enorm. Het was het gesprek van de dag en over de inhoud ging het geen moment.

Het derde voorbeeld. Na de behandeling van de Penitentiaire beginselenwet werden door de Tweede Kamer amendementen aangenomen die tegenstrijdig zijn, maar die bovendien mogelijk in strijd zijn met de grondrechten. Daardoor moest er nu een Raad van Stateadvies gevraagd worden. Dit is geen fraai voorbeeld van een Tweede Kamer die bijdraagt aan kwalitatief goede wetten.

Maar ook deze week hebben we het weer kunnen zien. U heeft dinsdag, op de eerste dag van de behandeling van dit rapport, zelf ook voorbeelden gegeven — dan bedoel ik niet u persoonlijk, maar uw Kamer — van patronen bij de stemmingen en de regeling van werkzaamheden van eergisteren. Ik benadruk het nog een keer: ik zeg dit nu zonder oordeel; wij observeerden. Er wordt een motie ingediend om een wet in te trekken waarvan de behandeling al was gestart. Dat wordt door de helft gesteund, maar de andere helft van de Kamer is daar boos over. Vervolgens zijn de rollen omgedraaid als wordt besloten om nog

deze week te stemmen over een andere wet en er dus weinig tijd zit tussen de indiening van amendementen en de stemming. Dan is grosso modo de andere helft van de Kamer boos en zijn de rollen dus omgedraaid. Ik bedoel dit echt niet in de verwijtende sfeer, maar het zou heel goed zijn als wij hier met z'n allen op blijven reflecteren. Dus: hoe handelen we zelf; doen wij nu het juiste? Zoals het lid Kostić zei: de Kamer moet ook zelf bereid zijn om te veranderen.

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Met alle respect voor het werk van de commissie en met alle bereidwilligheid om op elk moment ook de hand in eigen boezem te steken, maar de voorbeelden die de voorzitter van de commissie op dit moment aanhaalt, zijn niet heel erg gepast, denk ik. Dat hebben we al uitgebreid met elkaar bediscussieerd. Ik kan er allemaal argumenten tegenover leggen. Wat dat betreft denk ik dus dat het verstandig is om dit stapje even over te slaan.

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat mag mevrouw Van Vroonhoven vinden. Ik heb gemeend dat anders te moeten doen. Ik heb uitdrukkelijk gezegd dat dit patronen zijn die wij observeerden zonder daar een oordeel over te hebben. Ik snap best dat er één voorbeeld tussen zit ... Dat zal iedereen hebben, denk ik. Iedereen hier kan zeggen: dat voorbeeld zou ik niet gekozen hebben, want ik vond dat juist op dat moment heel erg noodzakelijk. Maar ik zou zeggen: dit zijn de voorbeelden. Nogmaals, die zijn op geen enkele wijze te vergelijken met zoiets als het toeslagenschandaal, op geen enkele wijze.

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Nog één opmerking. Wij zijn hier op zoek. Dat is vandaag ook echt mijn ding hier. Het is de opdracht die ik hier in de Kamer vind, namelijk om te zoeken naar een grote verbinding tussen links en rechts. Ik zou het ontzettend op prijs stellen als de voorzitter van de commissie van zijn kant daar ook een bijdrage aan levert. Nogmaals: we steken de hand in eigen boezem, maar stop alsjeblieft met het noemen van hele recente voorbeelden. We zijn hier om te praten over het rapport en over dingen die we kunnen doen. Dit helpt niet.

De heer **Van Nispen** (SP):

Nogmaals, dat mag mevrouw Van Vroonhoven inderdaad vinden. Ik heb getwijfeld om voorbeelden te noemen; dat is inderdaad kwetsbaar. Maar wij hebben gemeend er juist wel goed aan te doen om ook te laten zien dat bepaalde patronen tot op de dag van vandaag niet doorbroken zijn. Neemt u alstublieft geen aanstoot aan één enkel voorbeeld, want iedereen kan zeggen: dat was nou net niet het meest geschikte voorbeeld. Dat maakt het kwetsbaar; dat realiseer ik me, maar het niet willen noemen van welk voorbeeld of patroon dan ook zou ook niet handig zijn geweest.

Ik zeg het volgende hier nog één keer. Ik heb net de term "de Kamer" gebruikt, ik heb een oproep gedaan aan "de Kamer". Ik zei één keer met nadruk "de Kamer", maar in het vervolg en ook in het rapport spreken wij zo nadrukkelijk mogelijk van "Kamerleden" of "een meerderheid van de Kamer heeft een bepaalde wet gesteund". Waarom doen we dat? Omdat Kamerleden vaak heel verschillend hebben gehandeld en omdat het niet past om de hele Kamer consequent over één kam te scheren. "Dé Kamer bestaat niet" is door meerdere leden gezegd. Dat onderschrijven wij inderdaad. Kamerleden hebben zeer verschillend gehandeld.

Ik denk dat ik hier bij de interruptie net ook al op ben ingegaan. Dit was ook in antwoord op vragen van de heer Dijk. Hij vroeg ook wat er nu moet veranderen om dit te stoppen. Ons eerlijke antwoord is: u zou kunnen beginnen met het onderschrijven en overnemen van de negentien aanbevelingen. Er is door ons een samenhang van patronen blootgelegd. De aanbevelingen hangen dus ook samen. Mevrouw Koekkoek zei dat ook heel mooi. En in antwoord op de heer Dijk zeg ik het volgende: ja, dat zit in de cultuur; denk aan de werkwijze

in de Tweede Kamer. Dat zit in de structuur; denk bijvoorbeeld aan de Raad van State, waar ik nog uitgebreid op in zal gaan. Het zit ook in het bestuur; zorg nou voor goede wetten die getoetst zijn aan de Grondwet en zorg bijvoorbeeld voor kennisopbouw over de risico's van data. Dus ja, het is alle drie: het is cultuur, het is structuur en het is bestuur. Daar gaan de aanbevelingen ook deels over.

Voorzitter. Daarover gesproken: de aanbevelingen. Nogmaals, we staan hier vandaag in de Tweede Kamer om te spreken over het rapport dat aan de Tweede Kamer is aangeboden. Dat was in opdracht van de Tweede Kamer, maar het gaat ook over de Tweede Kamer. De Tweede Kamer heeft een parlementaire enquête ingesteld. Dat is het zwaarste parlementaire middel. In ons rapport staan aanbevelingen. Die zijn erop gericht dat nieuwe drama's waarbij mensen vermorzeld worden door de overheid, worden voorkomen.

Er is vaak aan ons gevraagd: bent u nou niet bang dat dit rapport het zoveelste is dat in de la gaat verdwijnen? Ons antwoord daarop is nee, omdat het zo ernstig is wat er is gebeurd. Het is onze plicht om dit te voorkomen. Er rust dus ook op u een zware verantwoordelijkheid. Laat dit rapport nou niet zonder gevolgen zijn. Laat dit rapport niet in een la verdwijnen. Dat zeg ik niet omdat het ons rapport is. Als u ons hiermee onrecht aan zou doen, zouden wij daar wel overheen komen. Dat is niet waar het om gaat. Het gaat ons om de mensen die wij gesproken hebben. Die zeiden: ik vertel jullie mijn verhaal, maar voor mij kunnen jullie eigenlijk niets meer doen. Zij zeiden: ons leven is al vermorzeld; maar alsjeblieft, voorkom dat dit andere mensen ook kan gebeuren. Dat hebben wij heel nadrukkelijk in de oren geknoopt en dat heeft ons steeds gemotiveerd. Dat hebben wij steeds voor ogen gehouden.

De heer Stultiens zei: wat hebben mensen aan "sorry" als we niet leren van fouten? Dat is volgens mij de spijker op de kop. Discussie over nut en noodzaak van specifieke aanbevelingen is prima. Daarvoor dient dit debat. Dat gaan we zo doen. Maar het ergste zou zijn als dit alles voor niets is geweest. We kunnen dat niet maken. Er rust dus een zware verantwoordelijkheid op ons, op jullie, op ons allen om hier serieus mee aan de slag te gaan en een nieuw grondrechtenschandaal te voorkomen. Het zou onvergefelijk zijn als hier geen lering uit zou worden getrokken.

De heer Stultiens vroeg ook naar nut en noodzaak van alle negentien aanbevelingen en waarom er niet selectief geshopt moet worden in het rapport. In het rapport heeft de commissie vastgesteld dat de drie staatsmachten blind zijn geweest voor mensen en recht, waardoor levens van mensen zijn vermorzeld. Deze vaststelling is gebaseerd op zes conclusies die duidelijk maken hoe breed de problemen binnen de overheid zijn. Deze problemen zijn niet op te lossen met een of enkele wijzigingen, maar vragen meer, van alle staatsmachten. De commissie heeft aanbevelingen opgesteld in zes categorieën. De eerste betreft een sterkere rechtsstaat, waarin grondrechten worden gerespecteerd en waarin rechtsstatelijk wordt gehandeld. De volgende categorie aanbevelingen gaat over de relatie tussen de overheid en de burger. De overheid moet oog hebben voor de mensen en moet mensen helpen in hun contact met de overheid. Verder moet de overheid op een menselijke manier handhaven en indien nodig sanctioneren. Ook gaat het over de manier waarop de burger zijn recht kan halen bij de overheid indien er in dit contact iets misgaat. De laatste categorie aanbevelingen gaat over het parlement, dat zijn werk moet doen. Dit is voorwaardelijk voor alle wetgeving, ook om de aanbevelingen uit de vorige categorieën op de juiste manier te kunnen uitvoeren. Samen bestrijken deze aanbevelingen de aanpassingen die volgens de commissie nodig zijn om te voorkomen dat mensen opnieuw in de knel komen door handelen van de overheid. Er is dus samenhang. Wat ons betreft is er urgentie om alle aanbevelingen over te nemen.

Voorzitter. De mate van gedetailleerdheid en uitwerking verschilt vanzelfsprekend wel degelijk per aanbeveling. Leden die dat hebben gezegd, hebben daarin gelijk. De ene aanbeveling is concreter dan de andere. Dat klopt. Het verlengen van de bezwaartermijn in

de Wijziging van de Algemene wet bestuursrecht — dat betreft een conceptwet die in consultatiefase is — is een aanbeveling die tamelijk concreet is. U zou daar bij wijze van spreken een amendement op kunnen indienen of een nota van wijziging aan de regering kunnen vragen. Maar het introduceren van het recht op persoonlijk contact vraagt om meer doordenking en uitwerking. Dat kan op verschillende manieren, zo erkennen wij, maar laat dat niet in de weg staan van het omarmen en overnemen van deze aanbevelingen. Dat is onze oproep van vandaag.

De voorzitter:

Een ogenblik. Mevrouw Inge van Dijk heeft een vraag.

Mevrouw Inge van Dijk (CDA):

Ik ben het er heel erg mee eens dat het vraagt om een integrale aanpak, want het hangt met elkaar samen. Waar ik me gewoon heel erg zorgen over maak — dat hebben we ook gezien bij het resultaat van andere parlementaire enquêtes — is dat ieder ministerie zijn eigen dingetje doet. Zelfs als de Kamer vraagt om een integrale rapportage zegt het ministerie: je moet het maar in de rapportages zoeken van ieder afzonderlijk ministerie. Hoe kunnen wij als Kamer ooit volgen of we dit met elkaar op een goede manier aan het oplossen zijn? Hoe kijkt de heer Van Nispen hiernaar?

De heer Van Nispen (SP):

Dat is een terechte vraag, maar niet een waar ik een pasklaar antwoord op heb. Een eerste voorzichtige gedachte is dat als wij als Kamer vinden dat een integrale rapportage helpt en de regering daar niet aan wil beginnen omdat het in allerlei ministeries is georganiseerd, dan moeten wij dat bij meerderheid of zelfs voltallig afdwingen. Dan zullen we moeten doorbijten en elkaar daarin steunen.

Mevrouw Inge van Dijk (CDA):

Dank u wel voor het antwoord. Ik kan er zeker verder mee.

De heer Van Nispen (SP):

Mevrouw Koekoek vroeg ons nog expliciet naar ons oordeel over het huidige functioneren van de rechtsstaat, ook in relatie tot de aanbevelingen. De commissie heeft geconstateerd dat de rechtsstaat voor veel mensen afwezig is geweest. Wetgever, uitvoering en rechtspraak zijn blind geweest voor mens en recht. Op grond van de bevindingen van de commissie zijn er conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan, onder meer met het oog op versterking van de rechtsstaat, bijvoorbeeld door een juridisch vangnet en meer oog voor de menselijke maat. Zo zijn er nog wel meer te noemen. Verder verwijst ik naar mijn reactie op de samenhang tussen die negentien aanbevelingen. We moeten voorkomen dat dit weer kan gebeuren.

Mevrouw Koekoek vroeg ook of wij er zicht op hebben of Nederland in EU-verband is aangesproken op de gebrekkige rechtsstatelijkheid. Ja, dat is het geval. Het op verzoek van Nederland uitgebrachte advies van de Venetië-Commissie van 18 oktober 2021 gaat onder meer in op het rechtsstatelijkheidsbeginsel, de rule of law, en de rechtsbescherming van de burgers in het toeslagenschandaal. Het advies bevat voorstellen richting de betrokken Nederlandse autoriteiten op het gebied van mogelijke hervormingen in zowel de wetgevende, uitvoerende als rechterlijke macht. Nederland is ook aangesproken op de rechtsstatelijkheid door de Europese Commissie. In het rapport Verslag over de rechtsstaat 2022 roept de commissie Nederland op om lessen te trekken uit de toeslagenaffaire om herhaling van discriminerende praktijken door de Belastingdienst te voorkomen. Ik zeg hier "toeslagenaffaire" omdat het door een andere instantie zo is genoemd. Wij spreken zelf van "toeslagenschandaal". Dit even voor de helderheid.

Mevrouw Keijzer vroeg naar de bezwaartermijn, die wat ons betreft verlengd moet worden

naar een jaar. Mensen hebben in het bestuursrecht nu een termijn van zes weken om bezwaar te maken. Zonder eerst bezwaar te maken, kun je niet naar de rechter. Hiermee wordt het recht op toegang tot de rechter belemmerd. Het belangrijkste argument voor het überhaupt hanteren van een termijn is de rechtszekerheid. Men moet niet eindeloos in het ongewisse blijven over mogelijke aanspraken uit het verleden. Maar zes weken is wel heel kort. Het bestuursrecht heeft de pretentie om de mens beter tegen de overheid te beschermen dan het privaatrecht. Maar nu is eigenlijk het omgekeerde het geval. De mens is slechter af in het bestuursrecht dan in het privaatrecht. Het is niet helemaal te vergelijken, maar in het privaatrecht geldt een verjaringstermijn van vijf jaar. Vanwege die hele korte periode van zes weken om een procedure tegen de overheid te beginnen, menen wij dat je slechter af bent in het bestuursrecht. Dat zou nu juist niet de bedoeling zijn. Daartegenover staat dat er voor de overheid geen of zeker geen korte termijnen bestaan om aanspraken op mensen via besluiten geldend te maken. We hebben dat hier ook in het toeslagenschandaal gezien. Soms werd nog over meerdere jaren teruggevorderd, terwijl een mens die zegt "ik had daar eigenlijk recht op", binnen zes weken bezwaar moet maken. Nogmaals, het is niet helemaal te vergelijken, maar het bracht ons wel tot de volgende aanbeveling, die wordt ondersteund door wetenschappelijke literatuur: het is verstandig om de bezwaartermijn in het bestuursrecht, in ieder geval waar het gaat om inkomensvoorzieningen en toeslagen, te verlengen, omdat wij menen dat dit rechtvaardiger is.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Daar hadden we het volgens mij dinsdag ook over. Ik denk dat het op zich een goede aanbeveling is dat je mensen de ruimte geeft om bezwaar te maken. Ik heb ook in de praktijk meegemaakt dat mensen werden benadeeld, maar niet wisten dat er een termijn van zes weken was. Zij hadden dus gewoon pech. Ik vraag me het volgende even af. In uw laatste zin gaf u aan dat het alleen zou zien op inkomensvoorzieningen en toeslagen, maar daarvoor leek u te suggereren dat de commissie zegt dat het om het hele bestuursrecht gaat. Ik vraag me even af of u de reikwijdte van uw aanbeveling zou kunnen toespitsen. Als we het over het hele bestuursrecht hebben, dan hebben we het ook over de Omgevingswet. Gaat het alleen om burgers of ook om belanghebbenden? Dat kunnen theoretisch gezien ook bedrijven zijn. Je komt dan wel in een situatie dat bepaalde besluiten, zoals bouwen, minimaal een jaar moeten wachten voordat de termijn is verlopen. Ik ben even benieuwd wat de reikwijdte is van deze aanbeveling.

De heer **Van Nispen** (SP):

Dank voor deze vraag. Deze praktijkervaring van de heer Ceder helpt. Ik zeg dat niet voor het eerst tegen hem. Onze aanbeveling luidt: stel daarnaast voor inkomensvoorzieningen en toeslagen een bezwaartermijn van tenminste een jaar vast. Wij hebben ons met deze aanbeveling dus beperkt tot mensen en inkomensvoorzieningen en toeslagen, omdat wij daar zien dat de knelpunten groot zijn. Dat was ook de reikwijdte van ons onderzoek. Wij zeggen dus niet: ga nu overal in het bestuursrecht een langere termijn van een jaar vaststellen. Mocht ik hiermee rechtsgebieden missen en mochten we als Kamer zeggen dat er wel meer voorbeelden te bedenken zijn waar dat nodig is, dan zal dat een debat zijn dat u echt met de Kamer moet voeren. Dat is echter niet waar onze aanbeveling op dit moment toe schikt.

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Dank voor de vraag van de heer Ceder, want daar sluit die van mij eigenlijk wel een beetje op aan. De heer Van Nispen heeft net al iets gezegd over de reikwijdte. Dank daarvoor. Dat maakt het iets preciezer. Ik vroeg me nog wel af of de heer Van Nispen nog iets nader kan toelichten waarom wordt gekozen voor een jaar en niet voor bijvoorbeeld een halfjaar. Is ook gekeken naar de uitvoerbaarheid? Mevrouw Keijzer had natuurlijk ook wel een punt. Enerzijds begrijp ik heel goed dat beoogd is om het vanwege de rechtszekerheid te doen. Tegelijkertijd kan het daarmee ook betekenen dat een definitief besluit langer gaat duren, ook voor de zaken waar het gewoon heel evident is. Mensen moeten dan wellicht langer

wachten tot ze zeker weten waar ze aan toe zijn. Daar zit voor de VVD nog wel een belangrijk dilemma in om dat goed te wegen. Nogmaals, dit is los van de intentie erachter. Behalen we met dit voorstel dan ook dit doel?

De heer Van Nispen (SP):

Wat dat betreft is iedere termijn die je noemt tamelijk willekeurig. Dat geldt voor zes weken, maar dat geldt ook voor een jaar. In sommige gevallen zou je kunnen denken: als iemand er na dertien maanden achter komt, is dat dan eerlijk? Moet het elf maanden zijn of inderdaad een halfjaar? Daar heeft mevrouw Kamminga gelijk in. Ik wijs er wel op dat wij in de wetenschappelijke literatuur juist zijn bekritiseerd dat een jaar misschien wel kort is. Misschien moet je aansluiten bij een verjaringstermijn van vijf jaar, zoals die in het privaatrecht geldt. Daar hebben wij niet voor gekozen. Ik denk dat dit echt iets is dat nader doordacht en uitgewerkt zou moeten worden. Wij hebben geadviseerd om het een jaar te laten zijn. Wij denken dat dit een goed voorstel is. Het gaat om de strekking dat mensen, zeker bij inkomensvoorzieningen en toeslagen, meer ruimte moeten krijgen dan de zes weken die nu gelden.

Mevrouw Kamminga (VVD):

Misschien dan toch nog even tot slot op dit punt. Ik hoor de heer Van Nispen het woord "strekking" zeggen. Ik denk dat dit voor mijn partij belangrijk is. We hebben een debat gehad. Aan de voorkant leek het allemaal heel zwart-wit te zijn. Als we een beetje uitzoomen, dan zit het volgens mij op heel veel dingen best dicht bij elkaar. Het zit juist in die grijstinten. Het is goed om te horen dat het vanuit de expertise en de weging vanuit de commissie op een jaar is gekomen voor deze gebieden. Uiteindelijk kan het een weging zijn van de Kamer om het echt op die manier te doen.

De heer Van Nispen (SP):

Ik reageer kort, want tot op zekere hoogte klopt dat. Ik onderschrijf dat, maar we hebben het wel opgeschreven zoals we het hebben opgeschreven. Wij denken dat dit verstandig is, dat het een jaar moet zijn. Als er zwaarwegende argumenten opduiken waaruit blijkt dat het tien of veertien maanden moet zijn, dan gaan we die natuurlijk heel serieus wegen. Er ligt hier geen wetsvoorstel voor waartegen wij vandaag ja of nee zeggen, dat klopt.

Mevrouw Keijzer (BBB):

Als het tot een wetsvoorstel komt, dan zijn dat precies de punten waar we het over moeten hebben. Ik hoorde de heer Van Nispen net zeggen dat het gaat over de mensen waarop de beschikking betrekking heeft. Ik neem aan dat wat hij met een duur woord "de adressant" noemt, degene is op wiens rechten er wordt ingegrepen. Ik zie hem knikken, dus ik denk dat dit klopt. Maar volgens mij zit de crux hier bij de terugvorderingssituaties. Eigenlijk zeg je als commissie dat in die situaties mensen worden geconfronteerd met terugvordering van soms drie vier jaar geleden, terwijl dan rechtens vaststaat dat de situatie is zoals die is. Zit daar, als ik dat goed beluister, niet de volgende gedachte achter? Als het om terugvordering gaat, zou je eigenlijk het liefst het gesprek moeten kunnen aangaan met de mensen die het betreft en ze vragen of het klopt, of datgene wat ooit is vastgesteld ook het juiste is. Is dit waar de commissie naar op zoek is? Dat is dan namelijk een punt dat in de discussie meegenomen moet worden als het op een gegeven moment tot wetgeving zou komen.

De heer Van Nispen (SP):

Ik snap de vraag van mevrouw Keijzer. De bezwaartermijn gaat over een besluit van een bestuursorgaan. Nee, dat moet ik anders zeggen. Een mens vraagt een uitkering aan of een toeslag. Dat wordt afgewezen of er komt geen besluit. Een bezwaartermijn van zes weken is heel erg kort en het kan zijn dat iemand er later pas achter komt "hè, maar daar had ik toch recht op?" Dan wil je daartegen in bezwaar, want zonder bezwaar kun je uiteindelijk niet naar de rechter. Mevrouw Keijzer heeft het over het omgekeerde. De overheid komt erachter dat iemand ten onrechte iets heeft gekregen en gaat terugvorderen. Het feit dat er over

meerdere jaren kon worden teruggevorderd, heeft geleid tot bedragen van bijvoorbeeld €125.000, zo hebben wij in ons onderzoek gezien. Daar gold dus geen termijn van zes weken voor en ook niet van een jaar. Dat is volstrekt onrechtvaardig. Daar richt de kritiek zich ook op en daar gaan ook aanbevelingen over. Dat is niet per se het jaar bezwaartermijn; daar gaan andere aanbevelingen over. Juist daar zou de overheid een menselijk gezicht moeten laten zien. Wat is nou nog redelijk? Waar mocht iemand op enig moment op vertrouwen? Het is dus op geen enkele wijze zo dat wij daar de termijn voor de overheid langer maken om mensen dieper in de problemen te brengen, integendeel.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Dit geeft maar weer aan hoe belangrijk het is om hierover heel precies met elkaar door te praten. Je hebt aan de ene kant iemand die een toeslag aanvraagt en die wordt dan verleend met een bepaald bedrag erbij. Later blijkt dat dat onterecht geweest is, maar dan staat die beschikking van dat moment met alle feiten al vast. Dan zou je, op het moment dat de overheid met al haar gewicht bovenop zo'n burger valt, moeten kunnen kijken naar het totale dossier, van: jongens, is dit goed gegaan? Hier lopen in die zin twee discussies door elkaar heen. Een burger vraagt iets aan, daarop komt een besluit van de overheid en de burger laat het na in bezwaar te gaan of begrijpt het niet en komt niet op tegen dat besluit. En je hebt situaties waarin er teruggevorderd wordt en dan zegt de burger op een gegeven moment "ja, maar wacht eens eventjes, die feiten op basis waarvan u nu terugvordert, kloppen helemaal niet!" In die situatie kan ik mij voorstellen dat je dan zegt: "dat is toch wel heel wrang".

De heer **Van Nispen** (SP):

Ja.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Maar in die andere situatie denk ik: je mag ook wel van mensen verlangen dat ze, als de overheid een besluit neemt, ook even kijken of dat besluit wel klopt. Dit geeft maar weer aan hoe ingewikkeld deze discussie is en hoe belangrijk het is dat op het moment dat het tot wetgeving komt, al deze aspecten meegenomen worden. Wat ik wel heel goed snap, is dat het voor heel veel mensen niet meer te volgen is als de overheid met haar volle gewicht bovenop een burger valt, en dat ook lang niet iedereen de kracht en de kennis heeft om daartegen op te komen.

De heer **Van Nispen** (SP):

Dit is precies het punt. Ik heb hier eigenlijk weinig aan toe te voegen. Als ik verwarring heb geschapen, excuus daarvoor. Het gaat ons nu juist om de omgekeerde situatie: dat de overheid heel veel jaren lang terug kon vorderen bij mensen, ten nadele van mensen, maar als het omgekeerd was en iemand bezwaar wilde maken, dan was het na zes weken "streep eronder" en dan kon het niet meer. Dat zijn wel twee verschillende dingen; daar heeft mevrouw Keijzer gelijk in.

De heer **Sneller** (D66):

Dinsdag kon ik er vanwege persoonlijke omstandigheden niet bij zijn, dus staat u mij toe om iedereen persoonlijk nog heel hartelijk te danken voor het rapport. Mijn vraag gaat over hetzelfde onderwerp, maar ik zou de redenering ook even helemaal aan de andere kant willen uittesten. Waarom wordt er überhaupt een termijn gesteld? Het is namelijk een tweezijdige handeling. Er is niet een derde belanghebbende, zoals bij het omgevingsrecht. Mevrouw Keijzer beschrijft heel goed de asymmetrie in de verhouding tussen de overheid en de individuele burger. Het is niet de rechtszekerheid. Degene die hier belang bij heeft, is toch met name die burger. De overheid kan het wel lijden, om het huiselijk te zeggen. Waarom is er in dit geval dan überhaupt een termijn gesteld voor de burger?

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat is inderdaad een terechte vraag, maar die zit dan weer helemaal aan de andere kant: zou je die hele termijn niet moeten loslaten en tot in lengte der jaren ... Kan het dan ook na 10 jaar, na 20 jaar of na 30 jaar? Dat is inderdaad een terechte vraag, die eigenlijk over de grondslag gaat: waarom zou er überhaupt ooit een termijn moeten zijn? Daar heb ik iets over gezegd. Dat heeft toch te maken met het argument van rechtszekerheid. Op enig moment moet de mens, maar ook de overheid, weten waar die aan toe is. Maar de heer Sneller heeft gelijk: de overheid kan het wel lijden. Die heeft diepere zakken, of hoe je het ook wil zeggen. Sommige mensen zien dat althans zo. Ik gaf net zelf ook eerlijk toe dat wij ook zijn bekritiseerd wat betreft de termijn van een jaar die we stellen. Maar wij dachten: "Er geldt nu een termijn van zes weken. Als wij dan naar een jaar gaan, dan is dat een forse verlenging." Maar we hebben alweer de kritiek ontvangen: waarom überhaupt een termijn? Dat is ook de vraag van de heer Sneller. Dat is inderdaad discutabel. Dat debat zult u hier in de Kamer uiteindelijk ook moeten voeren.

De heer **Sneller** (D66):

Dat hoop ik zeker nog mee te maken. Sommige van deze wetten doen er namelijk nogal lang over. Maar dan kom ik toch nog even op die rechtszekerheid. Want de burger heeft wat dat betreft zelf in de hand of die uiteindelijk bezwaar maakt en dit ter discussie stelt. Als ik de commissie goed begrijp, dan gaat het dus uiteindelijk om de rechtszekerheid van de positie van de overheid. Dat is uiteindelijk de crux van waarom ervoor gekozen is om wel een termijn te stellen.

De heer **Van Nispen** (SP):

Nu brengt de heer Sneller mij in een ongemakkelijke situatie. Het is namelijk niet zo dat er geen termijn gold en wij nu zeggen: de rechtszekerheid van de overheid is zo belangrijk; laten we een termijn stellen. Nee. Er geldt nu een termijn van zes weken. Wij maken daar een jaar van. Ik probeer alleen maar uit te leggen wat nou de gedachte is achter überhaupt het stellen van een termijn. Die gedachte is ooit de rechtszekerheid van de overheid geweest. Het is niet zo dat ik dat hier heb bedacht en de commissie dat dusdanig belangrijk vindt dat dat voor ons doorslaggevend is.

De heer **Sneller** (D66):

Zo bedoelde ik het uiteraard ook niet. Maar ik wilde 'm even afpellen.

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat heeft de heer Sneller goed gedaan.

De **voorzitter**:

De heer Van Nispen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Nispen** (SP):

De leden Keijzer, Bamenga en Mulder stelden ons vragen over fysieke loketten en het recht op persoonlijk contact. Vooropgesteld vindt de commissie dat de overheid een menselijk gezicht moet hebben. Dat is een overheid die je zo nodig begeleidt, in plaats van beoordeelt of, laat staan, veroordeelt als je een formulier fout hebt ingevuld. De commissie heeft na onderzoek vastgesteld dat mensen de weg kwijt zijn geraakt in de overheidssystemen en hun recht niet konden halen. Natuurlijk helpt het niet dat veel regels nu te ingewikkeld zijn. Dat zeg ik tegen mevrouw Keijzer. De risico's van het toelagensysteem liggen nu bijvoorbeeld bij mensen. Daarom moeten we daar ook vanaf. De heer Aartsen gaat daar nog uitgebreid op in.

De heer Bamenga vroeg ook aandacht voor het zien van de mens achter de aanvraag. Het klopt, zeg ik tegen hem of, in dit geval, tegen de heer Sneller. Er liggen inderdaad al veel plannen hiervoor. Wij vinden het nodig dat mensen persoonlijk in contact kunnen komen met

de overheid en ook verder worden geholpen als zij dit doen. Dat kan door de eerste persoon die ze spreken, of door een doorverwijzing naar iemand die ze daadwerkelijk verder zal helpen. Hoe dat het beste ingericht kan worden, is niet tot achter de komma door de commissie uitgewerkt. Dat is een kwestie van nader doordenken. Daarbij is het wel heel belangrijk om daar uitvoeringsorganisaties, maar ook cliënten — zo heet dat nou eenmaal in die sector: cliëntenorganisaties — dus de mensen zelf bij te betrekken.

In de richting van de heer Mulder zeg ik: nee, het is zeker niet de bedoeling dat alle toeslagaanvragers zich morgen gaan melden voor persoonlijk contact. Dat zou ondoenlijk zijn. Veel mensen zullen dat ook helemaal niet willen of nodig hebben. Maar als mensen die er niet uitkomen wat betreft hun aanvraag gewoon contact op kunnen nemen, kan dit latere problemen ook juist voorkomen, zoals mogelijke boetes en mogelijke terugvorderingen. Dat kan veel kosten en onnodig leed schelen, ook in de handhaving en de terugvordering. Ik zeg het nog maar eens: u weet dat het herstellen van het toeslagenschandaal inmiddels vele miljarden kost.

Ook willen wij erop wijzen dat er in het verleden voor mensen meer ondersteuning beschikbaar was in hun contact met de overheid. Wij hebben vastgesteld — dat staat ook in het rapport — dat er vanaf 2007 fors bezuinigd is op ambtelijke organisaties als de Belastingdienst en het UWV. Menselijk contact werd vaak vervangen door gedigitaliseerde dienstverlening. De bezuinigingen waren dusdanig dat die niet zonder consequenties voor de dienstverlening konden blijven. Kortom, die werd slechter. In die zin zou je het recht op persoonlijk contact als een herstel naar een normale toestand kunnen zien.

Mevrouw Kamminga vroeg naar onze aanbeveling waarin staat: "Daarnaast onderschrijft de commissie het belang van constitutionele toetsing achteraf (door de rechter) en beveelt aan deze toetsing mogelijk te maken." De toevoeging "door de rechter" staat tussen haakjes en was een toelichting op wat de commissie bedoelt met "toetsing achteraf". Die haakjes hadden dus ook weggelaten kunnen worden. Maar hoe dit plaats gaat vinden, door een constitutioneel hof of door middel van gespreide toetsing door alle rechtbanken, is onderdeel van het debat en nadere besluitvorming in kabinet en Kamer.

Mevrouw Keijzer vroeg ons naar de gebonden bevoegdheid in relatie tot de algemene evenredigheidsbepaling. Omdat overheidshandelen nooit tot onevenredig grote nadelige gevolgen mag leiden voor mensen, moet er wat ons betreft een algemene evenredigheidsbepaling komen. Want ook al staat het soms zo in de wet, mag het geen excuus zijn. De overheid moet altijd oog voor mensen hebben en houden. Nooit meer blind.

Mevrouw Kamminga vroeg naar de onderbouwing van onze aanbeveling dat we toe moeten groeien naar 100 miljoen euro voor de Autoriteit Persoonsgegevens om de wettelijke taken naar behoren uit te kunnen voeren. Op dit moment is de Autoriteit Persoonsgegevens een zeer kleine toezichthouder vergeleken bij andere toezichthouders. De Autoriteit Persoonsgegevens houdt toezicht op wetten, die onder andere door de Tweede Kamer zijn gemaakt. De AP krijgt steeds meer taken op haar bordje. De Autoriteit Persoonsgegevens gaf recent in een brief aan de informateurs aan door een gebrek aan middelen op dit moment haar wettelijke taken onvoldoende te kunnen uitvoeren. Eerder verklaarde de heer Wolfsen hierover al het een en ander in het openbaar verhoor. Het lukt niet om klachten van mensen met de nodige voortvarendheid en zorgvuldigheid te onderzoeken. Er is sprake van heel veel uitdagingen, waaronder nieuwe taken als coördinerend toezichthouder op algoritmes, toezicht op big tech en de digitale veiligheid, die niet goed op orde is. Maar ook dit hoeft niet van vandaag op morgen. Het op termijn structureel doorgroeien naar minimaal 100 miljoen euro is goed onderbouwd in de openbare stukken die er zijn, die ook aan de informateurs zijn aangeboden en die op de website staan. Dat is noodzakelijk om de wettelijke taken goed uit te kunnen voeren.

Mevrouw Keijzer stelde ons de vraag of het onder de gelijkebehandelingswetgeving plaatsen van eenzijdig overheidshandelen, zoals het uitvoeren van een controle in het kader van handhaving, zou betekenen dat er in die situatie niet gecontroleerd mag worden. Discriminatie is verboden. Toch is meerdere keren geconstateerd dat de overheid heel goed in staat is om wel te discrimineren en mensen dus ongelijk te behandelen. Dat is niet alleen gebleken uit het onderzoek van de commissie. Ook recent zijn er verschillende voorbeelden aan te wijzen waarin de overheid zich schuldig heeft gemaakt aan discriminatie. De vaststelling dat de overheid zich schuldig maakt aan discriminatie kan op dit moment echter alleen door een rechter in een civiele procedure worden gedaan. Zo'n procedure, waarin de mensen zich tegenover een machtige Staat zien gesteld, kan niet alleen lang duren maar is ook kostbaar. Door eenzijdig overheidshandelen zoals het vaststellen van een uitkering of het hanteren van een risicoprofiel bij fraudebestrijding onder de werkingssfeer van de Algemene wet gelijke behandeling te brengen, kan de overheid op een laagdrempelige manier worden aangesproken op mogelijk discriminerend handelen. Eventuele schendingen kunnen dan namelijk worden getoetst door het College voor de Rechten van de Mens, waar mensen kosteloos terecht kunnen. Het gaat hier dus om het principe dat de overheid niet zal discrimineren. Dat is niet geheel waar gebleken. Het biedt mensen dan ook toegang tot een instantie die dat vast kan stellen. Het voordeel hiervan is ook — dat is een belangrijk argument — dat er eerder een beeld kan ontstaan van aard en omvang van allerlei mogelijke vormen van ongelijke behandeling, waardoor er eerder een signaal komt dat er ook in de kern, in de grondhouding iets aan moet gebeuren.

In reactie op de vraag van mevrouw Kamminga zeg ik nog dat dit niet wordt afgedekt door het bestaan van een hardheidsclausule, zoals zij leek te suggereren. Een hardheidsclausule is bedoeld voor de overheid om in uitzonderingsgevallen af te kunnen wijken van een wet, terwijl de commissie met deze aanbeveling beoogt de overheid daaraan te houden en erop aan te kunnen spreken als zij zich schuldig maakt aan discriminatie.

Dat betekent natuurlijk niet dat de overheid geen controles mag uitvoeren of niet mag handhaven, zeg ik in de richting van mevrouw Keijzer. Het betekent wel dat de overheid dat moet doen zonder aanzien des persoons, zonder te discrimineren en door gelijke gevallen gelijk te behandelen, net als dat ongelijke gevallen ongelijk moeten worden behandeld naar de mate van hun ongelijkheid.

Er zijn diverse vragen gesteld over de sociale advocatuur in reactie op onze aanbeveling: een juridisch vangnet en toegankelijk recht voor mensen. De commissie heeft geen expliciete mening over de huidige inrichting van het stelsel van gesubsidieerde rechtsbijstand. Dat valt, zo vermoedde de heer Ceder volgens mij ook al, buiten de reikwijdte van het onderzoek van de commissie. Wel is duidelijk dat de wijze waarop het huidige systeem functioneert niet voldoet en dat versterking dus nodig is.

In dat kader de tweede vraag van de heer Ceder naar het noodzakelijke budget daarvoor. De commissie kan op dit moment geen exact bedrag noemen dat noodzakelijk is voor de versterking van de sociale advocatuur. De commissie wijst in dat verband wel op het onderzoek van de Commissie Evaluatie puntentoekenning gesubsidieerde rechtsbijstand II, de commissie-Van der Meer II, die op dit moment onderzoek doet naar de gesubsidieerde rechtsbijstand. Dat rapport wordt in het najaar verwacht.

Tegen mevrouw Keijzer zeg ik nog: het versterken van de sociale advocatuur is nu nodig, maar is geen doel op zichzelf. Minder conflicten, dat is inderdaad beter. De advocatuur is bedoeld om mensen te ondersteunen bij juridische conflicten. De sociale advocatuur is bij uitstek bedoeld voor mensen in het sociale domein die zich geen commercieel advocaat kunnen veroorloven. Juist die mensen moeten volwaardig toegang hebben tot het recht, waaronder dus toegang tot een sociaal advocaat. Want zolang er conflicten zijn, waar de

overheid vaak zelf in belangrijke mate aan bijdraagt, zal de advocatuur nodig zijn. De financiering daarvan moet op orde zijn.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Misschien heb ik hier gewoon een gebrek aan kennis, vandaar mijn vraag. Welk probleem doet zich nu dan voor? Is dat een gebrek aan advocaten of is het de financiering van de individuele advocaat die zich toelegt op dit soort zaken? Waar ligt hier het probleem?

De heer **Van Nispen** (SP):

In ons rapport doen wij twee aanbevelingen. Ik zou dus kunnen zeggen dat het probleem in ieder geval tweeledig is. In de eerste plaats de vindbaarheid. Mensen moeten wel de stap kunnen zetten naar een sociaal advocaat. Daarom adviseren wij een laagdrempelig landelijk dekkend netwerk van die voorzieningen. Dat is één.

Twee. Dit is toch nog iets meer de vraag van mevrouw Keijzer, denk ik. Een belangrijke probleem is — die discussie wordt hier ook al jaren gevoerd — de gebrekkige vergoeding. Je zou kunnen zeggen: "het uurtarief". Er is geen uurtarief, maar er is een punttarief voor sociaal advocaten. Als gevolg daarvan zijn veel advocaten in het verleden al gestopt met het vak. We hebben het verhoor gehad met mevrouw Petra Gerritsen, sociaal advocaat. Die heeft dat jarenlang met veel passie en inzet gedaan. Zij heeft ontzettend veel mensen geholpen, zoals zovelen. Maar zij zei gewoon: ik kan van de vergoedingen die ik krijg om mensen bij te staan die dat niet zelf kunnen betalen, geen praktijk meer draaien. Dit zijn echt geen duurbetaalde advocaten of ondernemers. Dit zijn echt mensen, idealisten, die om een fatsoenlijke vergoeding verzoeken. Daarin is een eerste stap gezet naar aanleiding van commissie-Van der Meer I. Het heeft lang gelegen. Nu is er een nieuwe commissie die onderzoek doet, maar daar gaat onze tweede aanbeveling over.

De **voorzitter**:

Mevrouw Kamminga, ook op dit punt.

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Excuus, dat ik zo laat naar voren kom, maar ik stond net even in de gang en toen hoorde ik dat het ook over een eerder punt ging, namelijk het tussen haken staan van "door de rechter". Als ik het goed gehoord heb, begrijp ik dat de heer Van Nispen heeft gezegd dat die haken ook wel weg gekund hadden. Dat betekent dus dat de aanbeveling ook echt luidt dat het per definitie door de rechter moet gebeuren en dat er geen ander alternatief gekozen of gezocht kan worden om die toetsing te waarborgen. Dat vraag ik nog even in alle scherpste.

De heer **Van Nispen** (SP):

Ja. In de scherpste: dat klopt. Dat is het geval. Wij hebben in het belang van rechtsstatelijkheid geadviseerd dat wetten moeten worden getoetst aan de Grondwet. Dat doen we vooraf. Vooraf is hier, door de wetgever. Daar kom ik zo nog op. En het moet achteraf. Wij denken dat dat achteraf niet anders kan dan door een rechter. Maar de discussie over de manier waarop je dat dan doet, hebben wij niet beslecht. Doe je dat dan via een constitutioneel hof, waarvan sommige partijen voorstander zijn of doe je dat via gespreide toetsing bij alle lage rechtbanken?

De **voorzitter**:

De heer Van Nispen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik kom nu op die constitutionele toetsing. De heer Flach stelde ons de vraag wat wij verwachten van de commissie constitutionele zaken. De commissie heeft inderdaad geconstateerd dat er een motie-Omtzigt c.s. is ingediend, waarmee wordt verzocht een tijdelijke commissie voor grondrechten en constitutionele toetsing in te stellen. De commissie

constateert ook dat de Kamer hiermee aan de slag is gegaan en kan dit initiatief alleen maar toejuichen. Ik kan de heer Flach ook medelen dat afgelopen dinsdag, op de dag waarop de heer Flach zijn vragen aan de commissie heeft gesteld, de eerste bijeenkomst van de werkgroep die moet leiden tot deze tijdelijke commissie voor grondrechten en constitutionele toetsing heeft plaatsgevonden. In die eerste bijeenkomst heeft deze werkgroep in al haar wijsheid besloten iemand als voorzitter te benoemen die — zo veel kan ik u er hier wel over medelen — erop zal toezien en zich er persoonlijk voor zal inspannen om van deze tijdelijke commissie een succes te maken.

Dan kom ik nu bij het blokje extra voorstellen en maatregelen die door een aantal Kamerleden, namelijk het lid Inge van Dijk, het lid Kostić en het lid Van Vroonhoven, zijn voorgesteld bovenop de aanbevelingen die wij in ons rapport al hadden gedaan. Daar is een reactie van de commissie op gevraagd. We spreken daar heel erg veel waardering voor uit. Alles wat bijdraagt aan minder blindheid voor mens en recht is een stap in de goede richting. Wij zijn echter op dit moment niet in de positie — daarvoor vraag ik uw begrip — om nog allemaal nieuwe voorstellen en aanbevelingen te omarmen en deze toe te voegen aan ons rapport. En we hopen echt op uw begrip hiervoor. Al staan we te popelen om op sommige aanbevelingen in te gaan, we moeten dat hier nu niet doen. Dergelijke voorstellen kunt u echt in het debat met de regering bespreken.

Dat waren de vragen die zijn gesteld over de aanbevelingen, voorzitter.

De voorzitter:

U gaat nu in op discriminatie, geloof ik.

De heer Van Nispen (SP):

Dat klopt. Dank. Daarover zijn namelijk verschillende vragen gesteld. Was er nou sprake van discriminatie? Laat ik heel duidelijk zijn: ja. Bepaalde groepen mensen zijn vaker bij uitvoeringsorganisaties in beeld gekomen als mogelijke fraudeurs. Dat was geen toeval, maar het gevolg van beleid en keuzes in de uitvoering. Want door de politieke keuze om op basis van risicoprofielen te gaan werken, werd steeds vaker gevestigd in hetzelfde kleine hoekje van de vijver. Dat houdt dus in dat steeds mensen met dezelfde persoonskenmerken of uit dezelfde type wijken werden geselecteerd en gecontroleerd omdat bij hen het vermeende risico op fraude hoger zou zijn. Dat heeft ertoe geleid dat door de Belastingdienst/Toeslagen mensen met een niet-Nederlandse afkomst, mensen met een laag inkomen en alleenstaande moeders disproportioneel vaak zijn gecontroleerd. Ook hierbij was men dus blind voor mensen. Zij werden niet gezien als individuen, maar als groep met bepaalde kenmerken en dus een hoger risico op het plegen van fraude. Dat is in strijd met het grondrecht op gelijke behandeling en dat is discriminatie. De overheid is er blind voor geweest dat achter elk persoonsgegeven een mens schuilgaat en dat de waarborgen voor het uitwisselen, gebruiken en koppelen van gegevens daarmee ook waarborgen voor mensen zijn.

Bij het risicoclassificatiemodel van de Dienst Toeslagen is het gegeven nationaliteit als risico-indicator in het model gehanteerd. Dat is een direct onderscheid zonder objectieve rechtvaardiging — dat is vastgesteld door de Autoriteit Persoonsgegevens — en dat heeft geleid tot ongelijke behandeling van mensen met een niet-Nederlandse nationaliteit. Daarmee is het recht op gelijke behandeling geschonden en dat is discriminatie.

De heer Ceder (ChristenUnie):

Dank voor deze toelichting. Ik vraag me af of de commissie ook duidelijkheid kan geven over de gevallen die in de afgelopen jaren in het nieuws zijn geweest waarbij het wel ging om Nederlanders, om mensen die een Nederlands paspoort hebben maar ook een migratieachtergrond, omdat een of allebei de ouders uit het buitenland komen. In dit debat hebben we een gesprek gehad over dat er redenen kunnen zijn om nationaliteit wel als

risicofactor te wegen. Daar kan je van alles van vinden, maar dat gaat voorbij aan de vraag of er ook is geselecteerd op Nederlanders die hier zijn geboren en getogen maar van wie de ouders een Surinaamse, Caribische, Ghanese of Marokkaanse achtergrond hebben, waardoor ze door de Belastingdienst of een andere instantie getarget werden. Ik vroeg me af of de commissie bekend is met dat soort gevallen en hoe zij die weegt.

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik begrijp de vraag. Ik wil heel precies antwoorden op dit onderwerp, maar dat kan ik op dit moment niet. Ik heb nog wel een aantal andere specifieke vragen van de leden, waarop ik nader in zal gaan. Wellicht weet mevrouw Maatoug dit. Zij zal ingaan op gegevensdeling. Zo niet, dan komen we hier in de tweede termijn op terug, want ik wil hier geen enkel misverstand over laten bestaan.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Dank voor de beantwoording tot zover. Misschien komt de heer Van Nispen er later nog op terug in de beantwoording, maar mijn vraag was als volgt. De heer Van Nispen gaf aan dat als gevolg van de politieke keuze om met risicomodellen te werken, het recht op gelijke behandeling is geschonden. Maar volgens mij ligt het niet alleen aan de politieke keuze om met risicomodellen te werken. Het feit dat criteria zoals nationaliteit of afkomst, wat geprobeerd is bij de bijstand, op een zeker moment naar voren komen, komt niet uit de lucht vallen. Kan meneer Van Nispen nader ingaan op wat in de analyse van de commissie de reden is waarom, buiten de beslissing om met risicomodellen te werken, criteria zoals nationaliteit, afkomst en dubbele nationaliteit, zelfs met puntentoekenningen, om de hoek kwamen kijken? Waar kwam dat vandaan? Wat was de gedachte daarachter? Hoe is dat geïnitieerd?

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik kom zo nog op een aantal andere specifieke vragen terug. Ik vind het heel vervelend, maar ook deze vraag kan ik niet precies beantwoorden. Dat kan er deels door komen dat ... Ik kijk hierbij ook naar mevrouw Maatoug of naar de beantwoording in tweede termijn. Het antwoord zou kunnen zijn dat wij niet in de hoofden hebben kunnen kijken van bepaalde mensen die op bepaalde momenten bepaalde keuzes hebben gemaakt. Ik weet zo uit mijn hoofd niet of ons onderzoek daar meer over kan zeggen in antwoord op de vraag van de heer Van Baarle, dus ook hier komen wij later op terug.

De **voorzitter**:

De heer Van Nispen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik wil hier nog wel iets op aanvullen. Ik sprak net over de toeslagen en het risicoclassificatiemodel. Het is belangrijk om te zeggen dat door de inzet van SyRI in de sociale zekerheid de rechter een reëel risico op indirecte discriminatie en stigmatisering van mensen heeft vastgesteld, vanwege de grote hoeveelheid gegevens, waaronder bijzondere persoonsgegevens, die in aanmerking komen voor verwerking in SyRI, het gebruik van risicoprofielen en de inzet van SyRI in zogeheten probleemwijken. Die werden zo genoemd. Dat leidt tot een overselectie van mensen die wonen in een wijk die werd gezien als een probleemwijk. Mensen die in zo'n wijk wonen, hebben een grotere kans om gecontroleerd te worden op fraude dan mensen die in een wijk wonen die niet zo bekend staat. De heer Dijk heeft gelijk: er was discriminatie, zowel op basis van afkomst als op basis van inkomen.

Voorzitter. Ik ga nu specifieker in op vragen van de leden Van Baarle, Bamenga, Kostić en Stultiens. Tegen het lid Kostić zeg ik: de bevindingen van de commissie zijn inderdaad dat er sprake was van discriminatie bij de fraudeaanpak van de Dienst Toeslagen. Hierbij was ook sprake van discriminatie op basis van afkomst in het geval van het risicoclassificatiemodel, waarbij een tweede nationaliteit als risico-indicator werd gebruikt.

Het lid Stultiens heeft de commissie gevraagd hoe zij aankijkt tegen het artikel van Controle Alt Delete dat eerder deze week verscheen. Etnisch profileren is een vorm van discriminatie, het maken van onderscheid zonder objectieve rechtvaardiging op basis van criteria zoals nationaliteit. De bevinding van de commissie is dat dit inderdaad plaatsvond bij de Dienst Toeslagen.

De heer Van Baarle vroeg: waarom stellen jullie maar één maatregel voor tegen discriminatie? Daarmee doet de heer Van Baarle de commissie en ons rapport net iets tekort. In de eerste plaats zijn tegen iets wat al verboden is, in principe geen nieuwe maatregelen nodig. Discriminatie is al verboden. Desalniettemin doet de commissie naast de aanbeveling waar de heer Van Baarle op doelde meerdere aanbevelingen in deze richting: toets wetten zowel vooraf als achteraf aan de Grondwet, zorg voor kennisopbouw over de risico's van data en digitale toepassingen, creëer waarborgen voor burgers en maak de overheid wettelijk aanspreekbaar op discriminerende handelingen. Maar ook: verbeter de toegang tot het recht en respecteer de rechtsstaat. Kortom, er zijn veel meer aanbevelingen die die waarborgen moeten versterken.

Daarnaast hecht ik eraan om te zeggen dat mede naar aanleiding van het rapport Ongekend onrecht van de parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag de staatscommissie tegen discriminatie en racisme is ingesteld per 1 mei 2022. En als reactie op het rapport stelde de Kamer dat er onderzoek moest komen naar discriminatie en racisme door de overheid, de motie-Azarkan. Ook moest er een plan komen om discriminatie en racisme door de overheid aan te pakken. Op dit moment is de staatscommissie bezig met zo'n overheidsbrede doorlichting aan de hand van de pilot die nu loopt. Daarin wordt het doorlichtingsinstrument dat is ontwikkeld, getoetst bij DUO, de Douane en de gemeente Arnhem.

Erkent de commissie dat er sprake is van institutioneel racisme? Dat was een vraag van de leden Van Baarle en Bamenga. Bij institutioneel racisme gaat het om een discriminerend effect of een discriminerende uitwerking op basis van afkomst. Het gaat om ingebakken procedures of gewoontes die nadeel opleveren voor bepaalde groepen op basis van hun afkomst. Een bewuste benadeling, ideologie of racistische opzet is niet vereist. Het gaat hier om de uitwerking en de uitkomst. Zo beschouwd: ja, daar was inderdaad sprake van. Er was institutioneel racisme bij de fraudeaanpak van de Belastingdienst, zoals de commissie ook in haar rapport vermeldt. Ook het kabinet-Rutte IV heeft dit vastgesteld. Zo gaf het risicoclassificatiemodel van de Dienst Toeslagen een weging mee aan de indicatoren. Bijvoorbeeld niet-Nederlandschap en de leeftijd van het burgerservicenummer, om te bepalen hoelang iemand al in Nederland is, hadden een risicoverhogend effect voor zowel de huurtoeslag als de kinderopvangtoeslag.

Dit in antwoord op de vragen over discriminatie en institutioneel racisme. We hebben beloofd om daar nog nader op terug te komen.

De heer **Stultiens** (GroenLinks-PvdA):

Dank voor de antwoorden en voor het duidelijke antwoord dat er wel sprake was van discriminatie. Ik ben benieuwd of uw commissie een verklaring heeft voor het feit dat het bij de overheid vaak zo lang duurt, soms jarenlang, voordat dit erkend wordt. Waarom is het voor de overheid soms zo moeilijk om te erkennen dat er sprake was van discriminatie?

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik snap de vraag heel goed. Ik vind die ook terecht, maar in alle eerlijkheid vind ik het niet aan mij om daar nu een mening over te hebben. Excuus daarvoor.

De **voorzitter**:

De heer Van Nispen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Nispen** (SP):

Voorzitter. Er zijn veel vragen gesteld over de Raad van State. Staat u mij dus toe dat ik daar iets langer bij stilsta. De discussie over de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State gaat al heel ver terug. Die discussie gaat deels over structuur — daar kom ik zo op — en deels over cultuur. Maar allereerst: wat is er nou gebeurd? De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, de hoogste rechter in kinderopvangtoeslagzaken, heeft de alles-of-nietsbenadering goedgekeurd en jarenlang in stand gelaten. Deze uitleg van de wet kwam erop neer dat men er zelfs bij een kleine onvolkomenheid van uitging dat er in het geheel geen recht op toeslag bestond. Daardoor moesten ouders de gehele verstrekte kinderopvangtoeslag terugbetalen, soms dus bedragen van meer dan een ton, terwijl het merendeel van dat geld wel degelijk was gebruikt om daarmee kinderopvang te bekostigen. Deze uitleg had verstrekende gevolgen voor mensen en heeft tot zeer schrijnende situaties geleid.

De commissie moet constateren dat er wel degelijk signalen zijn afgegeven waarin deze rampzalige consequenties bij de Afdeling bestuursrechtspraak onder de aandacht zijn gebracht. Zo is de rechtbank Rotterdam in rechterlijke uitspraken meerdere keren expliciet afgeweken van de alles-of-nietsbenadering. Ook is deze problematiek nadrukkelijk geagendeerd en naar voren gebracht in een informeel benen-op-tafeloverleg tussen de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State en bestuursrechters van verschillende rechtbanken. De Afdeling bestuursrechtspraak bleef echter blind voor deze signalen. De van de alles-of-nietsbenadering afwijkende uitspraken van rechtbanken werden in hoger beroep keer op keer, zonder uitzondering, door de Afdeling bestuursrechtspraak vernietigd. En op dat benen-op-tafeloverleg is geen reactie of terugkoppeling gekomen, behalve een uitspraak waarin wederom zonder nadere motivering werd vastgehouden aan die strikte lijn.

De Afdeling bestuursrechtspraak wist wel dat mensen werden vermorzeld, maar heeft de lijn voortgezet. Dat is de indringende conclusie. Doordat het tot oktober 2019 heeft geduurd voordat de Afdeling bestuursrechtspraak de alles-of-nietsbenadering verliet, hebben onnodig veel mensen onnodig lang in de ellende gezeten. Daarnaast concludeert de commissie dat het feit dat de Afdeling bestuursrechtspraak in 2019 toch tot een ander oordeel kwam op basis van dezelfde wet, betekent dat de ruimte altijd al in de wet heeft gezeten. Het is ernstig dat de Afdeling bestuursrechtspraak tot op de dag van vandaag niet wil toegeven dat het jarenlang goedkeuren van de alles-of-nietsbenadering fout was. Dat is ook slecht voor het vertrouwen dat mensen in de rechtspraak moeten kunnen hebben.

De kritiek dat de Afdeling bestuursrechtsspraak van de Raad van State een te gouvernementele houding aan zou nemen, is al veel vaker gehoord en ook opgeschreven. Dat wil zeggen dat de overheid te gemakkelijk in het gelijk werd gesteld en dat die niet de houding van een onafhankelijke rechter zou hebben op verschillende rechtsgebieden. Maar ook deze enquêtecommissie oordeelt nu dus in die richting. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft jarenlang de alles-of-nietsbenadering goedgekeurd en in stand gehouden en daarbij de schrijnende gevolgen voor mensen genegeerd. Daarmee is gefaald in het bieden van rechtsbescherming aan mensen. Dat vindt de commissie uiterst kwalijk. Daarom oordelen wij zo hard.

Voorzitter. Toch is dit niet dé reden om over te gaan tot de aanbeveling om de Raad van State te splitsen. Dat is namelijk fundamentele. Dat gaat over de structuur van de Raad van State, want daar is al veel langere tijd kritiek op. In Nederland zijn er maar liefst vier hoogste rechtscolleges op het gebied van het bestuursrecht, met elk eigen bestuursrechtelijke expertises. Twee van die rechtscolleges hebben in het onderzoek van onze commissie een prominente rol, te weten de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State en de

Centrale Raad van Beroep. Het is allereerst wel opmerkelijk dat vraagstukken over aanvullende inkomensvoorzieningen niet bij één rechtsprekende instantie zijn ondergebracht. Ook brengt de versnippering onder zo veel verschillende rechtscolleges een risico met zich mee op het gebied van rechtseenheid en rechtszekerheid. Daarnaast houdt de Afdeling advisering van de Raad van State zich bezig met het adviseren van de wetgever over conceptwetsvoorstellen, terwijl deze wetten in een later stadium door de Afdeling bestuursrechtspraak van diezelfde Raad van State worden getoetst. Het is staatsrechtelijk onzuiver dat een Hoog College van Staat zowel de wetgever adviseert over wetgeving als over diezelfde wetgeving rechtsprekt. Dit kan vragen opwerpen aangaande de onafhankelijkheid en de onpartijdigheid van de Raad van State en staatsrechtelijke spanningen opleveren, ook met andere toezichthoudende autoriteiten. Tegen de heer Flach zeg ik: deze schijn van partijdigheid is niet goed voor het vertrouwen.

De herziening van de rechterlijke organisatie in de bestuursrechtspraak in het verleden is feitelijk nooit helemaal voltooid, aldus ook de Raad voor de rechtspraak in een positionpaper van mei 2013. Daar is vaak over gesproken. In 2016 is er nog een wetsvoorstel hierover gestrand in de Tweede Kamer. Het is dus feitelijk gebeven bij de splitsing in twee afdelingen in 2010, te weten een rechtsprekend deel en een adviserend deel.

Maar wat zijn nou precies die kwetsbaarheden vanuit juridisch en staatsrechtelijk oogpunt? Ik noem een aantal punten. De benoemingsprocedure is kwetsbaar vanuit het oogpunt van rechterlijke onafhankelijkheid, want de aanbeveling wordt opgemaakt door de grondwettelijke Raad, met daarin de Koning, die voorzitter is, de vicepresident, die politiek is benoemd, en de overige leden, die geen rechter zijn. Die benoemingsprocedure is een kwetsbaarheid. Ook wijst de Commissie van Venetië erop dat er kandidaten zonder rechterlijke ervaring zijn voorgedragen, vanwege hun bestuurlijke achtergrond. Dat zeg ik nogmaals in de richting van mevrouw Koekoek. Zo hoeven zij niet de voor rechters vereiste rechtersopleiding te doorlopen en is het volgen van cursussen voor de staatsraden en het overige juridisch ondersteunend personeel geen vereiste. Dat is de tweede kwetsbaarheid. De derde is dat de regeling van disciplinaire maatregelen, schorsing en ontslag kwetsbaar is vanuit het oogpunt van rechterlijke onafhankelijkheid. Die grondwettelijke Raad, dus de Koning, de vicepresident, maximaal tien leden en de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, neemt namelijk deze besluiten. Dat is dus niet opgedragen aan een rechterlijke instantie. Ook staat er geen rechtsgang open bij een onafhankelijke rechter. Ook dat staat op gespannen voet met de rechtspraak van het Europees Hof.

Is de splitsing van 2010 dan voldoende geweest? Nee. De dubbelbenoemingen worden uitgefaseerd maar de wetgever heeft in 2010 gemeend dat het goed zou zijn om juist ook de eenheid van de Raad van State als college te blijven benadrukken. Dat leidt er in de praktijk bijvoorbeeld toe dat er gezamenlijke commissies van leden van beide afdelingen zijn die in het algemeen, maar ook in concrete zaken, adviezen uitbrengen aan de Afdeling advisering en de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Dat is ook problematisch vanuit het oogpunt van rechterlijke onafhankelijkheid. Het risico is aanwezig dat er oneigenlijke invloed wordt uitgeoefend op de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.

De heer **Flach** (SGP):

Dank voor het uitgebreide antwoord en deze goede toelichting. De heer Van Nispen noemt begrippen als "cultuur" en "structuur". Ik heb weleens een antropoloog horen zeggen: als er iets mis is in de cultuur, wordt er vaak een oplossing gezocht in de structuur. De aanbeveling van de commissie is heel verstrekkend in ons staatsrechtelijk systeem. Wat zou het advies van de commissie zijn? Zou u de Kamer adviseren om de aanbeveling over te nemen en het gewoon zo te doen? Of zou u de Kamer adviseren om de strekking van de aanbeveling over te nemen, waarbij voorafgaand aan het besluit, dus voordat een dergelijk ingrijpende splitsing voor rekening wordt genomen, een goed debat wordt gevoerd waarin alle voors en tegens wordt afgewogen?

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik kom daar zo nog op. De heer Flach noemde cultuur en structuur. Wat ons betreft is het beide. Het is dus niet zo dat wij een probleem in de cultuur hebben vastgesteld en de oplossing zoeken in de structuur, want er zit ook een probleem in de structuur. Ik ga daar zo nog verder op in; er is nog meer. De heer Flach vroeg of ik adviseer om de aanbevelingen over te nemen en het gewoon zo te doen. Kijk, er ligt hier geen uitgewerkt wetsvoorstel voor. De Afdeling bestuursrechtspraak kan nog op allerlei verschillende manieren worden ondergebracht bij de rechterlijke macht. Er zijn allerlei modellen om dat te organiseren; dat kan op verschillende manieren. Ik ga daar niet over uitweiden. Ik denk dat het heel verstandig is om daar heel uitgebreid en diep over na te denken, zodat we ook toekomen aan vragen over hoe we de versnippering van de hoogste bestuursrechter minder maken. Daar biedt onze aanbeveling eigenlijk ook nog geen directe oplossing voor. Dat moet heel goed worden doordacht. De manier waarop zou dus zeker goed doordacht moeten worden. De strekking van deze aanbevelingen is om rechtsspraak onder te brengen bij de rechterlijke macht.

Rechterlijke onafhankelijkheid in de zin van artikel 6 van het EVRM houdt mede in dat er geen gerechtvaardigde twijfel mag bestaan aan de onafhankelijkheid van de rechter. Ik sla even wat over.

Er werd gevraagd of een splitsing van de Raad van State dit toeslagenschandaal had kunnen voorkomen. Nee. Althans, dat is niet zo vast te stellen, maar dat geldt eigenlijk voor geen enkele aanbeveling die wij doen. We zeggen ook niet: met een ruimere bezwaartermijn was er geen toeslagenschandaal geweest. Dat zou te kort door de bocht zijn. Dat stellen wij dus ook niet. Maar met het splitsen van de Raad van State en het onderbrengen van de bestuursrechtspraak bij de rechterlijke macht zal er een einde komen aan de voor de burger moeilijk uit te leggen situatie van bestuursrechtspraak in hoogste instantie bij het orgaan dat ook de hoogste adviseur van de regering is. Deze onzorgvuldigheid zou opgelost kunnen worden. Op sommige vragen hierover heb ik al antwoord gegeven. Hier laat ik het voor nu dus even bij.

De heer **Sneller** (D66):

Dank voor deze uiteenzetting. Kan de voorzitter — de voorzitter van de enquêtecommissie bedoel ik dan — nog iets verder ingaan op de vraag hoe dit volgt uit de analyse van de commissie? Ik snap dat die twee rollen vragen kunnen opwerpen. De commissievoorzitter beschrijft heel goed wat er gebeurde met de alles-of-nietsbenadering bij de Afdeling bestuursrechtspraak. Maar heeft de commissie geconstateerd dat er een link was met de inhoud van de advisering aan de voorkant?

De heer **Van Nispen** (SP):

Nee, en dat stellen wij ook niet. In antwoord op een vraag — ik meen van de heer Bamenga — heb ik geantwoord dat wij ook niet zeggen: als dit eerder was gesplitst, was het toeslagenschandaal niet gebeurd. We hebben ook niet gezegd dat de adviezen van de Afdeling advisering in een bepaalde richting gingen en dat daardoor de Afdeling bestuursrechtspraak zo lang heeft vastgehouden aan de alles-of-nietsbenadering. Dat is niet wat wij stellen. Ik heb wel zo uitgebreid mogelijk uiteengezet — dat stond niet in het rapport en we hebben wel gemeend dat te moeten doen — wat wij aan te merken hebben en wat er wat ons betreft erg fout is gegaan. Die kritiek is niet nieuw. Al heel veel langer en ook op andere rechtsgebieden speelt het verwijt van een gouvernementele houding van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Dat is die cultuur. Daar sluiten wij ons dus nu bij aan, omdat onze bevinden daar aanleiding toe geven. Maar de discussie over de organisatie van de bestuursrechtspraak in hoogste instantie gaat al veel langer terug en is een fundamentele discussie. Wat ons betreft zijn er nu redenen om die knoop in alle zorgvuldigheid en op termijn hier in deze Kamer door te hakken en te zeggen: rechtsspraak in

hoogste instantie hoort gedaan te worden door rechters onder de paraplu van de rechterlijke macht.

De heer **Sneller** (D66):

Toch ga ik hier nog een paar vragen over stellen. De heer Van Nispen geeft nu aan dat er op termijn een knoop over doorgehakt moet worden. Dat is niet hoe ik het voel.

De heer **Van Nispen** (SP):

Sorry, voorzitter. Mag ik meteen corrigeren?

De **voorzitter**:

Ja.

De heer **Van Nispen** (SP):

Ik bedoel: we moeten op termijn een knoop doorhakken over hoe je dat gaat organiseren. De aanbeveling is om de rechtspraak onder te brengen bij de rechterlijke macht.

De heer **Sneller** (D66):

Dan hebben we dezelfde gevoelswaarde bij de aanbevelingen als we daar nu volmondig ja tegen zeggen. Dat is volgens mij belangrijk.

Ik ken de gouvernementele houding en de verwijten daarover. Ik zou daarover graag willen horen hoe de commissie heeft gewogen wat er in het recente verleden is gebeurd. De woordvoerder Van Nispen kent ook de conclusie van Widdershoven en Wattel over veel stringenter toetsing. Er is ontwikkeling in de marginale toetsing in de asielrechtspraak. Daar zijn dus best wel wat ontwikkelingen in. Ik ben benieuwd naar hoe de commissie de, naar mijn smaak, minder gouvernementele houding van de afgelopen periode weegt. Veel vaker worden burgemeesters et cetera teruggefloten.

Ik weet ook dat de discussie al veel langer loopt. Maar omdat die ook voortvloeit uit deze analyse en de conclusies, zoek ik toch naar de interne consistentie. Hoe volgt deze aanbeveling uit wat de commissie heeft gehoord en opgehaald uit feitenonderzoek et cetera? Volgens mij is het geen dragende argumentatie als je alleen maar zegt dat het vragen oproept. Die vragen waren er al. Die snap ik ook heel goed. Maar hoe zitten die nou in de kern van deze problematiek verweven? Dat is mijn vraag.

De heer **Van Nispen** (SP):

Die vraag begrijp ik, maar die is net eigenlijk ook gesteld. Wij zeggen niet dat dit schandaal is gebeurd omdat de Raad van State dusdanig georganiseerd was. De heer Sneller zoekt naar een consistentie in het verhaal. Volgens mij is het een consistent verhaal. Wij maken namelijk een inhoudelijk verwijt over die "alles of niets"-benadering. Daar ben ik uitvoerig op ingegaan. Dat hangt samen met de kritiek op de gouvernementele houding, die al veel langer klinkt. Ik zal straks nog op die andere vraag ingaan.

Dan kom ik op die hele lange discussie, die ver teruggaat, en op alle kwetsbaarheden, die er al sinds jaar en dag in zitten. Daar zijn felle debatten over gevoerd. In het verleden zijn daar al heel vaak Kamermeerderheden voor geweest en moties over aangenomen. Het heeft een keer een regeerakkoord gehaald. Uiteindelijk is die wet hier in 2016 gestrand, om allerlei verschillende redenen die de heer Sneller misschien ook nog wel kent. De enquêtecommissie zegt nu dat die optelsom, de fouten die zijn gemaakt en het niet willen toegeven daarvan, slecht is voor het vertrouwen in de rechtspraak. Dat, gezamenlijk met de kritiek die er al langer is over de gouvernementele houding en op de structuur, maakt dat de aanbeveling is: hak daar nu een knoop over door. Breng de rechtspraak nu onder bij de rechterlijke macht. Maar maak een zorgvuldige weging over hoe je dat gaat doen en hoe je dat het beste kunt organiseren. De ontwikkeling in de jurisprudentie is ons zeker niet

ontgaan. Ook al was de reikwijdte van ons onderzoek beperkt tot 2021, toch hebben we zeker kennisgenomen van de ontwikkelingen in de jurisprudentie. Die zijn alleen maar toe te juichen. Dat neemt natuurlijk niet weg dat de fundamentele problemen en de discussie die nog steeds niet beslecht is, overeind blijven.

De heer **Sneller** (D66):

Ik heb een laatste vraag op dit punt, want ik wil voorkomen dat we achteraf het gevoel hebben dat het er een beetje met de haren is bijgesleept. Ik heb de heer Van Nispen niet in de mond willen leggen: als dit anders was geweest, dan was dit niet gebeurd. Tegelijkertijd heeft hij zelf in zijn inleiding over de aanbevelingen gezegd dat ze samenhangen. Hij doet een appel op de Kamer en zegt: neem ze allemaal over. Dat heeft een "sine qua non"-gevoel: dit moet wél gebeuren om te voorkomen dat het morgen weer kan gebeuren. Dat is uiteindelijk het appel dat de commissie doet op de Kamer en dat is heel begrijpelijk.

Dan kom ik bij mijn laatste vraag. Kan de heer Van Nispen nog iets verder ingaan op de kwetsbaarheid en de onafhankelijkheid? Want de heer Van Nispen haalt de Koning erbij en dat raakt mij altijd. De Koning zit in de groep die de voordracht maakt. Wat is nou de kern van de kritiek van de commissie op de onafhankelijkheid van de leden van de Afdeling bestuursrechtspraak? Welke kwetsbaarheid bedoelen zij precies? Ik neem aan dat het dan gaat over afhankelijkheid van het bestuur en over de uitvoerende macht. Ik hoor graag hoe dat nou precies zit. Wat is nou de kern van die kritiek, ook als je dit vergelijkt met een koninklijk besluit? Daar probeer ik de vinger achter te krijgen, want alle recht is koninklijk besluit. Daar worden ook rechtszaken over gevoerd — neem bijvoorbeeld door Republiek — omdat de Koning in de zaal hangt, omdat de Koning de rechter benoemt, omdat de Koning boven het vonnis staat et cetera, et cetera. Dat is toch niet de kern van de kritiek hier?

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat klopt. Dat is zeker niet de kern van de kritiek. Ik heb volgens mij uitgelegd dat er een aantal kwetsbaarheden zijn. Nederland is daar ook internationaal-rechterlijk op geweest. Het gaat dan over de benoemingsprocedure en over het feit dat kandidaten zonder rechterlijke ervaring zijn voorgedragen die niet de vereiste rechtersopleiding hebben doorlopen. Het gaat ook over de disciplinaire maatregelen, de schorsingen en het ontslag, omdat dat soort zaken uiteindelijk niet door rechters wordt gedaan, maar onder anderen ook door de vicepresident. Niks ten nadele van deze persoon! We zeggen niet: omdat die persoon ooit van die partij was, kan ... Dat is helemaal niet het argument. Het gaat om de structuur en de fundamentele kwetsbaarheid. Wat ook niet onbelangrijk is, is dat leden van beide afdelingen in het algemeen en in concrete zaken adviezen uitbrengen. Er zijn dus gewoon gezamenlijke commissies. Er kan wel een einde zijn gemaakt aan de dubbelbenoemingen — één persoon kan niet langer lid zijn van zowel de Afdeling advisering als van de Afdeling bestuursrechtspraak, ook die ontwikkeling kennen we — maar het feit blijft: als we zo lang een gezamenlijke commissie blijven en het zelf van een fundamenteel belang wordt geacht dat de eenheid van de grondwettelijke Raad van State wordt benadrukt, dan blijf je op alle punten toch altijd de schijn van partijdigheid houden. Wij denken dat dat niet goed is voor het vertrouwen in de rechtspraak.

De **voorzitter**:

Afrondend, de heer Sneller. Maar wel iets korter deze keer.

De heer **Sneller** (D66):

Ja, deze is heel kort. Terechte opmerking, voorzitter. De heer Van Nispen haalt steeds het EVRM en de onafhankelijkheid erbij. Is het dan de onafhankelijkheid ten opzichte van de advisering of de onafhankelijkheid ten opzichte van het bestuur?

De heer **Van Nispen** (SP):

Dit gaat nu over de onafhankelijkheid van de rechtspraak, die als een paal boven water moet

staan ten opzichte van het bestuur, waar de Afdeling bestuursrechtspraak toch dicht tegenaan zit vanwege de opsomming die ik net gaf.

De heer **Flach** (SGP):

Ik wil helemaal niks afdoen aan de ernst van de bevindingen, ook rond de Raad van State, maar ik wil toch even doorgaan op de kritische vragen van de heer Sneller. Ik hoor de heer Van Nispen zeggen dat er schijn van partijdigheid is en dat er risico's zijn. Is de commissie nu ook echt gestuit op onwenselijke vermengingen van rollen? Of blijft het echt bij die schijn, bij die risico's en bij de uitstraling die dat heeft voor het vertrouwen?

De heer **Van Nispen** (SP):

Wij hebben niet intern onderzoek kunnen doen naar beraadslagingen van rechters in bepaalde zaken of hoe die bepaalde commissies hebben vergaderd. Dat kan ook niet, want dat is niet de taak van een enquêtemissie. Die stukken hebben wij niet opgevraagd, juist ook vanwege de scheiding der machten; dat hoort daar. Dat hadden wij dus niet kunnen vaststellen, maar dat is niet het argument dat wij maken.

De heer **Flach** (SGP):

Het is natuurlijk nogal een verregaande ingreep in ons staatsrechtelijk systeem. Ook ik en mijn partij zouden alle aanbevelingen van de commissie graag overnemen, maar juist op deze aanbeveling haperen we heel sterk. Je zegt nogal wat als je dit in gang gaat zetten. Dan moet het echt iets meer zijn dan de risico's en de schijn dat er vermenging heeft plaatsgevonden. Dat is iets anders dan dat er fouten zijn gemaakt bij de delen van de Raad van State. Dat vind ik iets anders. Is het dan niet bijzonder, vraag ik aan de heer Van Nispen, dat de aanbeveling is om de uitkomst vast te zetten dat er een splitsing gaat plaatsvinden en om vooral te discussiëren over hoe ... Dat vind ik meer een reorganisatievraag. Als de uitkomst al vaststaat, is dat toch eigenlijk geen zorgvuldige discussie meer?

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat zie ik anders. Het is een heel fundamentele discussie die wij niet hebben bedacht. Die discussie is er al heel lang. De reorganisatie van de bestuursrechtspraak is nooit helemaal voltooid. Daar heeft ook de Raad voor de rechtspraak de Kamer al in 2013 op gewezen. Het is inderdaad toch die optelsom — ik ga dat niet herhalen — die maakt dat wij tot deze ... Het is inderdaad een verregaande aanbeveling, maar ik denk dat het heel goed is dat wij juist niet hebben vastgepinde hoe je dat dan precies zou moeten doen, want er zijn natuurlijk nog allerlei varianten voor hoe je dat dan zou kunnen organiseren. Wat is dan de positie ten opzichte van de Centrale Raad van Beroep of van het College van Beroep voor het bedrijfsleven? Hoe verhoudt het zich tot de Hoge Raad? Daar zijn allemaal deskundigen en mensen die daar goed doordacht de Kamer over kunnen adviseren. We zijn echt niet over één nacht ijs gegaan, want we zijn heel ver teruggeslagen naar de kern van deze discussie zoals die al lang geleden is gevoerd. Het klopt dat dit rapport en de bevindingen die ernstig genoeg zijn en waar de heer Flach niets aan afdoet, ons er wel toe hebben gebracht om ook hier te zeggen "maak een keuze", wat de heer Aartsen straks ook zal zeggen over het toeslagenstelsel. Dat is de richting wat betreft de schijn van partijdigheid. Dat is niet zomaar even iets dat wij hebben bedacht en waarvan wij zeggen: dat is niet vastgesteld, maar dat is nou eenmaal zo. Het is voor het vertrouwen in een onafhankelijke staatsmacht als de rechtspraak cruciaal dat mensen daar vertrouwen in kunnen hebben en dat er niet een schijn van partijdigheid is. Ik zeg dus niet dat de Raad van State partijdig is. Nee, er kan een schijn van partijdigheid zijn vanwege alle zaken die ik net noemde, van de benoemingsprocedure tot de gezamenlijke commissies en al die andere zaken.

De heer **Flach** (SGP):

Ik sluit af met een korte vraag: heeft de commissie overwogen om de aanbevelingen anders te formuleren en te laten klinken als "voer een grondige discussie over de toekomst van de Raad van State en de vermenging van rollen daarbij"?

De heer **Van Nispen** (SP):

Onze aanbeveling luidt: breng de bestuursrechtspraak onder bij de rechterlijke macht. Maar wat betreft de vraag hoe je dat doet en op welke termijn — het klopt dat het een ingrijpende reorganisatie is — is het aan de regering om met een plan te komen. Ik zou het niet een Kamerlid toewensen om daarover met een initiatiefwet aan de slag te gaan, maar het lijkt mij wel goed om er in de Kamer een grondig debat over te voeren.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Aan de basis van dit schandaal staat bijvoorbeeld de alles-of-nietsbenadering. Eerder vandaag werd erover gesproken dat de overheid jarenlang mag terugkijken. In een aantal gevallen zijn absurd hoge bedragen teruggevorderd, onmenselijke bedragen waar niemand aan kon voldoen, waardoor heel veel problemen zijn ontstaan. En nog even ter aanvulling: voor 2012 waren er al 11.000 ouders die hun eerste invordering binnen hadden. Maar rond 2014/2015 was al bekend dat die alles-of-nietsbenadering niet ingesloten zat in die wet; het was een uitleg van de wet. Er wordt hier nu gesproken over hoe we bepaalde zaken opnieuw moeten inrichten, maar ik zou graag van de commissie willen weten hoe zij oordeelt over een aantal mensen die zelf bepaalde acties hebben ondernomen. Je kunt een overheid of een Raad van State zo onafhankelijk maken als je wil en je kunt dingen opsplitsen maar als daar foute mensen in werken die hele foute beslissingen nemen ... Doordacht, hè, want uit alle reconstructies is gebleken dat een heleboel mensen al heel lang wisten dat die alles-of-nietsbenadering op niets gestoeld was, maar dat ze dat weggehouden hebben, dat er intern met elkaar over gesproken werd hoe ze ervoor konden zorgen dat die notities niet tevoorschijn kwamen en ook niet in allerlei tijdlijnen terecht kwamen. Dus nogmaals, we kunnen hier proberen om zaken op te splitsen en opnieuw vorm te geven, maar hoe kijkt de commissie aan tegen intens slechte mensen die opzettelijk de zaak bruuskeren?

De heer **Van Nispen** (SP):

Allereerst dank aan de heer Mulder voor deze vraag. Hij benadrukt zeer terecht dat er al voor 2013 forse terugvorderingen waren. Het kan niet genoeg benadrukt worden en ik zeg het hier toch nog één keer: het toeslagenschandaal ontstond niet rondom 2013, rondom wat in de media de Bulgarenfraude is gaan heten. Het gebeurde al ruim daarvoor; ik benadruk dat dus nog even één keer. De heer Mulder zegt dat je inderdaad wel de Raad van State kunt opsplitsen; ik heb uitgebreid beargumenteerd waarom. Maar hij vraagt: hoe kijk je er nou naar? Lag de oorsprong nou alleen daar of lag die ook ergens anders? Het antwoord op dat laatste is inderdaad ja. We hebben een reconstructie gemaakt van die alles-of-nietsbenadering. Die vindt u ook terug in het rapport. Daarin staat hoe de Dienst Toeslagen van de Belastingdienst tot die uitleg van de wet is gekomen. Misschien komt de heer Aartsen daar straks ook nog op. Je kunt dan inderdaad vaststellen dat het een keuze is geweest om de wet op die manier te interpreteren. Die keuze lag bij de Dienst Toeslagen van de Belastingdienst. Maar uiteindelijk komt die zaak dan bij de Raad van State terecht, nadat die eerst bij een lagere rechtbank is geweest en de Dienst Toeslagen in hoger beroep is gegaan. De Raad van State oordeelt inderdaad als zodanig en geeft de Dienst Toeslagen, dus de overheid, daarin gelijk. Onze kritiek op de Raad van State of — ik moet precies zijn — op de Afdeling bestuursrechtspraak is dan ook legitiem, denk ik. Maar de heer Mulder heeft gelijk: die kritiek moet zich ook richten op de Dienst Toeslagen van de Belastingdienst, waar op dat moment die keuze is gemaakt, terwijl men zeker had moeten weten, en men ook echt wist, wat op dat moment de gevolgen konden zijn voor mensen.

De **voorzitter**:

De heer Van Nispen vervolgt zijn betoog.

De heer **Van Nispen** (SP):

Voorzitter. De leden Flach, Keijzer en Mulder vroegen hoe goed fraudebeleid eruit zou moeten zien en hoe de commissie aankijkt tegen het dilemma van een doorgeschoten fraudeaanpak zoals door ons rapport is blootgelegd versus een overheid die nu niets meer

zou mogen om fraude aan te pakken. Kunnen we echte fraude nog wel aanpakken, zo klonk de zorg een beetje door. Ik begrijp die vraag, maar de commissie deelt die zorg niet. We moeten inderdaad niet naïef zijn. Echte fraude moet worden aangepakt en daarvoor zijn er de gebruikelijke opsporings- en handhavingsinstrumenten. Maar we hebben erbij gezegd: sla hierin nou niet door, zoals in het verleden wel gedaan is. Pak dus echte fraudeurs aan en niet mensen die een foutje hebben gemaakt of die per ongeluk de regels overtreden. Je moet dus echte fraude aanpakken zonder als overheid zelf de regels te overtreden, zonder te discrimineren en zonder de rechtsstaat te schenden. We hebben hierover de aanbeveling gedaan om een fundamentele herziening van het handhavings- en sanctioneringsbeleid in de sociale zekerheid op te starten. Zorg voor eenduidige definities, zoals voor het begrip "fraude". Zo voorkom je dat foutjes fraude worden. Zorg ervoor dat er altijd oog is voor de mensen en de omstandigheden van het geval, en gebruik fraudebestrijding niet als middel om gaten in de begroting te dichten.

De leden Van Vroonhoven, Mulder en Bamenga vragen welke methodieken volgens de commissie geoorloofd zijn bij het opsporen van fraude. Zo doet het lid Van Vroonhoven de suggestie om risicoselectie weer aselect te doen zolang de voorwaarden niet op orde zijn, en vraagt het lid Bamenga of de commissie het ermee is eens dat we persoonskernmerken zoals afkomst en etniciteit uit zouden moeten sluiten van risicoprofilering. In ons rapport geven wij aan dat het belangrijk blijft dat er aandacht is voor een effectieve aanpak van daadwerkelijke fraude en misbruik van regelingen. Risicogericht toezicht, waaronder het toepassen van risicoprofielen, kan bij de aanpak van fraude een effectief instrument zijn, maar alleen als er voldoende waarborgen worden toegepast. De commissie zegt dus niet dat er geen risicogericht toezicht meer mag worden ingezet bij handhaving en toezicht. Het mag, zolang het maar voldoet aan de geldende wet- en regelgeving en zolang bij de ontwikkeling en toepassing van risicoprofielen de juiste waarborgen ten aanzien van de analyse van gegevens worden toegepast. Dat betekent dat ook bijzondere gegevens mogen worden gebruikt als risico-indicator wanneer daar een objectieve en redelijke rechtvaardiging voor is. Daarom luidt ook een van onze aanbevelingen: zorg nou voor continue kennisopbouw over onder andere wetten en regels.

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Dank aan de voorzitter van de commissie voor het nader ingaan op de risicoselectie. Hij zegt zelf ook: die waarborgen herkennen we niet; die zijn niet helemaal op orde. Dat zegt hij aan de ene kant, maar aan de andere kant zegt hij: we kunnen ook niet helemaal zonder die risicoselectie. Dat bijt elkaar een beetje, lijkt me. Kan hij daar wat langer op ingaan? Waarom zou je aan de ene kant zeggen dat de overheid niet kan waarborgen dat het helemaal foutloos gaat, en aan de andere kant niet met ons voorstel meegaan om zolang de overheid dat niet kan waarborgen te zeggen: we moeten die risicoselectie maar eventjes laten voor wat die is?

De heer **Van Nispen** (SP):

Je kunt alleen maar aan risicogericht toezicht doen als de waarborgen op orde zijn. De commissie heeft niet kunnen vaststellen of de waarborgen op dit moment nergens op orde zijn. Wij zeggen dus niet: de waarborgen zullen nooit op orde zijn, dus pas nooit ergens risicogericht toezicht toe. Dat zeggen we niet. Wat wij wel zeggen — nu ga ik het even heel precies zeggen — is: "Er moet terughoudend worden omgegaan met het gebruik van digitale toepassingen, zoals risicomodellen. Als de inzet van een risicoprofiel noodzakelijk is, dan moet het zorgvuldig en transparant." Dat is dus als je dat nodig hebt om fraude te bestrijden. En: "Selecteren is motiveren. Om tunnelvisie te voorkomen moet handhaving nooit volledig risicogestuurd functioneren. Een (deels) niet-risicogebaseerde aanpak blijft noodzakelijk." Dat zijn dus bijvoorbeeld die aselecte steekproeven. Waarom is dat belangrijk? Als je alleen maar risicogericht toezicht hebt, dan krijg je uiteindelijk wel die tunnelvisie. Dat wil je juist niet. Het zal dus altijd in combinatie moeten zijn met een bepaald percentage ander toezicht — dat weten statistici allemaal veel beter dan ik — om te kunnen toetsen of we wel de juiste

dingen doen en of het niet leidt tot die tunnelvisie, die je juist niet zou willen. Daarin geef ik mevrouw Van Vroonhoven dus wel degelijk gelijk. Maar we zeggen uitdrukkelijk niet: de waarborgen zullen wel nooit op orde zijn, dus we doen nooit meer aan risicogericht toezicht.

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Ik doe nog één poging. We hebben gezien wat die risicoselectie voor onherstelbare schade heeft aangericht. U zegt ook zelf in uw rapport dat u niet kan uitsluiten dat dat nog een keertje gaat gebeuren. De risicoselectie is daar een belangrijk onderdeel van. De waarborgen zijn niet honderd procent op orde en toch houdt u vast aan die risicoselectie. Dat verbaast me.

De heer **Van Nispen** (SP):

Wij zeggen nog meer. Wij zeggen ook: zorg voor een continue kennisopbouw over wetten en regels, over de kwaliteit, over de risico's en het gebruik van data, van topambtenaar tot programmeur. Het moet overal. We hebben het zien misgaan, zoals ook blijkt uit ons rapport. Mensen wisten gewoon niet hoe de wet in elkaar zat en welke regels er golden, terwijl dat waarborgen zijn om uiteindelijk ongelijke behandeling te voorkomen. Mensen hebben onvoldoende besef van hoe risicomodellen in elkaar zitten en wat het gevaar is van het toevoegen van bepaalde kenmerken aan dat soort systemen. Allerlei waarborgen ontbraken in het verleden, maar dat betekent niet dat je moet zeggen: dat moet je dus nooit meer doen. Nee, je moet zorgen voor veel betere waarborgen. Dat zou wel degelijk kunnen. Ik denk dat mevrouw Maatoug daar straks nader op zal ingaan onder het kopje "gegevensdeling".

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Laatste keer, voorzitter. U zegt: we moeten leren en er moeten aanvullende maatregelen komen. U hebt daar een aantal goede voorbeelden van. Maar zolang die aanvullende maatregelen niet operabel zijn, zou het toch logisch zijn om die risicoselectie even te laten voor wat het is? Er moet eerst gewerkt worden aan die aanvullende maatregelen, die u allemaal zo keurig noemt, en pas dan moet de risicoselectie weer worden opgepakt.

De heer **Van Nispen** (SP):

Maar nou moet er geen misverstand gaan ontstaan. Ik verwijt dat mevrouw Van Vroonhoven niet; het ligt ongetwijfeld aan mij. De waarborgen moeten op orde zijn. En als ze bij een organisatie op orde zijn, dan kan risicogericht toezicht noodzakelijk zijn, mits de juiste waarborgen op orde zijn. Je moet natuurlijk niet zeggen: we gaan nu overal door met risicogericht toezicht, terwijl de waarborgen niet op orde zijn.

(Onrust op de publieke tribune.)

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:

Ik geef de heer Mulder het woord voor een interruptie.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Ook deze onderbreking geeft maar weer aan dat er altijd dingen fout gaan, hoe goed je ook controleert. Ik wil het even hebben over het fraudebeleid. Het klopt dat het niet moet doorslaan, maar de commissie vindt — dat werd net gezegd — dat je er ook niet zó druk om moet maken. Heb ik dat verkeerd begrepen?

De heer **Van Nispen** (SP):

Ja, dat heeft u verkeerd begrepen.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Dan even terug naar wat u zei over het fraudebeleid. Je mag nog wel fraude onderzoeken, je moet het alleen niet overdrijven.

De heer **Van Nispen** (SP):

Nee, dan heb ik mij niet zorgvuldig uitgedrukt.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Of ik heb het niet goed gehoord. Excuus.

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat laten we dan in het midden. In ieder geval: pak fraude echt aan. Fraude kan niet getolereerd worden. Met de zin dat we hierin niet moeten doorslaan, bedoelen we dat in het verleden mensen die een foutje maakten, werden aangemerkt als fraudeur. Dat kan niet. Dat heeft levens van mensen vermorzeld. Dat heeft hun zelfbeeld, hun waardigheid, hun bestaanszekerheid aangetast. Nou goed, we zijn het volgens mij eens dat dat echt intens verkeerd is. Wat we ook zeggen: ga nou niet fraudebestrijding gebruiken om gaten in de begroting te dichten. Ook dat is hier fout gegaan. Er waren verkeerde financiële prikkels om geld binnen te halen, juist bij mensen die afhankelijk zijn van sociale zekerheid en toeslagen. Daar gaan wij ook specifiek op in. Ik heb op geen enkele wijze — dat benadruk ik echt in de richting van de heer Mulder — fraude willen bagatelliseren of willen zeggen dat een beetje fraude wel moet kunnen. Nee, pertinent niet.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Dat is heel goed om te horen. Ik ben het er helemaal mee eens dat mensen die een foutje maken niet mogen worden veroordeeld als fraudeurs en niet zo mogen worden behandeld. Ik ga toch even naar dat fraudebeleid. U zei terecht dat er in 2013 een Bulgarenfraude is geweest. Die heeft veel ophef veroorzaakt. Daarna is zeker in de laatste jaren een bepaalde voorzichtigheid ontstaan bij fraudebestrijding. Voor een deel sluit dat aan bij het huidige gevoel dat we niet moeten doorslaan. Twee weken geleden hoorden we weer dat er al sinds 2020 signalen zijn over een nieuwe Bulgarenfraude. Op één adres worden 2.000 toeslagen aangevraagd. Ik heb zelf in het debat gezeten waar daarover werd gesproken. Het viel mij op dat de meeste partijen daar nu niets meer over durven te zeggen. Zij zeggen: wees heel voorzichtig. Maar als je op één adres 2.000 toeslagen aanvraagt en dat twee jaar kan doorlopen, dan gaat er nu toch ook wat fout bij het aanpakken van daadwerkelijke fraude. Wat zouden we moeten veranderen om ervoor te zorgen dat die pendule niet naar de andere kant doorslaat?

De heer **Van Nispen** (SP):

Dat is een zeer terechte vraag. Ik moet mij bedwingen. De heer Aartsen gaat daar straks uitgebreid op in. Anders zeg ik straks iets ... Dat moet ik niet doen. Laten we dat behouden. Excuus daarvoor. Ik kom daar echt op terug.

Voorzitter. Ik had slechts nog willen zeggen: pak dus echte fraude aan, sla hierin niet door, respecteer de grondrechten en de rechtsstaat en discrimineer niet. Laten we lering trekken uit de nietsontziende fraudejacht. Laat het leed niet voor niets zijn geweest.

De **voorzitter**:

Hartelijk dank alvast voor uw inbreng. U krijgt nog een vraag van de heer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

De laatste discussie riep wel een vraag bij mij op. Ik hoop dat de commissie daar een reflectie op kan geven. Ook wij als ChristenUnie zijn het ermee eens dat je echte fraude moet aanpakken. Klaar. Het bevreemdt mij soms wel dat als we het over fraude hebben, we vaak kijken naar de onderkant van de Nederlandse samenleving, terwijl fraude in alle lagen

voorkomt. Sterker nog, als je het hebt over bedrijven en over de wat meer vermogende Nederlander, dan is de fraude in absolute geldaantallen misschien nog wel veel groter. De inzet van de capaciteit en de handhaving en ook de debatten zijn echter met name op een bepaalde groep in de samenleving gericht. Als het gaat om de totale afweging van de fraudejacht of de fraudeaanpak, dus niet alleen de sociale zekerheid, dan vraag ik me af of de commissie ook iets vindt van dat het vaak de minst vermogende Nederlanders in dit land betreft.

De heer **Van Nispen** (SP):

We hebben daarom ook heel nadrukkelijk geconcludeerd — ik vind het fijn dat ik dat hier nog een keer kan benadrukken — dat wij het heel erg pijnlijk vinden dat de gedupeerden van deze nietsontziende fraudejacht van de burgers juist de mensen zijn die het meest afhankelijk waren van de overheid via uitkeringen en toeslagen. Ik onderschrijf dat dit uiterst pijnlijk is. Dat hebben wij als commissie ook geconcludeerd. Onze aanbeveling luidt dan ook: "Pak echte fraude aan, maar sla niet door. De mate van beleidsinzet en middelen voor de bestrijding van fraude moet samenhangen met de geschatte omvang van de fraude." Ook hier geldt dat de Kamer daar nog meerdere kanten mee op kan gaan, maar ik hoop dat de heer Ceder begrijpt dat dit wel degelijk ook in de richting gaat van de strekking van de vragen van de heer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Daarmee is mijn vraag of de commissie van mening is dat de weging waar je handhaving, capaciteit, middelen en aandacht inzet over de gehele linie van vormen van fraude, momenteel evenwichtig is.

De heer **Van Nispen** (SP):

Als de heer Ceder het goedvindt, laat ik het bij wat ik daar net over heb gezegd. We vinden het uiterst pijnlijk dat juist die mensen die afhankelijk waren van sociale zekerheid en toeslagen in de onderzoeksperiode die wij hebben onderzocht zo hard zijn aangepakt.

De **voorzitter**:

Nogmaals veel dank aan de heer Van Nispen. Ik stel voor dat we even vijf minuten pauze nemen om de handen te wassen. Daarna geef ik het woord aan de heer Aartsen.

De vergadering wordt van 11.59 uur tot 12.05 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Aan de orde is de hervatting van het debat over het rapport van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening. We zijn toe aan de tweede spreker vanuit de enquêtecommissie, de heer Aartsen. Ik geef hem graag het woord.

De heer **Aartsen** (VVD):

Dank, voorzitter. Het is bijzonder om hier te mogen staan om ons rapport toe te lichten aan de Kamer. Het is ook bijzonder vanwege het mooie werk dat wij mochten doen, over een verschrikkelijk onderwerp met ellendige gebeurtenissen. Ik voel dan ook een gepaste trots dat we dit rapport hebben kunnen aanbieden aan zowel de Kamer als de slachtoffers. Dank aan alle Kamerleden voor de complimenten.

Voorzitter. Hoe kon dit gebeuren? Dat was eigenlijk voor mij, voor ons, samengevat de vraag die we hebben proberen te beantwoorden met dit rapport. Het antwoord is een heel veelzijdig antwoord. We hebben bij alle staatsmachten, het kabinet, Kamerleden, ambtenaren, de rechterlijke macht en journalisten, een vorm van blindheid kunnen constateren: blindheid voor mensen en blindheid voor de rechten van mensen. Een belangrijk element in antwoord op de vraag hoe dit kon gebeuren, is onder andere het feit dat er verkeerde keuzes zijn gemaakt in wet- en regelgeving, bij het ontwerpen, bij het

invoeren, bij het uitvoeren en bij het aanpassen van wet- en regelgeving. Die keuzes hebben uiteindelijk de basis gelegd voor heel veel ellende van mensen.

Voorzitter. Wat betekent "slechte kwaliteit van wetgeving"? Dat is zo'n Haags begrip en het kan zomaar een juridisch begrip worden, maar wat betekent "zorgvuldige wetgeving" en wat betekent "kwaliteit van wetgeving"? In normale-mensentaal betekent het dat het, als het niet op orde is, gruwelijk mis kan gaan. Dat hebben we dus ook kunnen zien in de afgelopen twintig jaar. Wanneer die kwaliteit van wetgeving niet op orde is, betekent dat bijvoorbeeld dat er iets als een wetsartikel, artikel 26 Awir, niet goed is ingevuld. Door dat niet goed in te vullen, door daar bewust onduidelijkheid over te laten bestaan of door er geen duidelijkheid over te geven, is het zaadje geplant voor de alles-of-nietsbenadering die een nachtmerrie is gebleken voor heel veel toeslagenouders.

Voorzitter. Wanneer die kwaliteit van wetgeving niet op orde is, ontstaat er bijvoorbeeld een verschil tussen de Wet aanscherping handhaving en sanctiebeleid SZW-wetgeving — die kennen wij inmiddels allemaal als "de fraudewet" — en de algemene maatregel van bestuur, het boetebesluit. Het verschil tussen die AMvB en de wet is dat er in de wet staat — ik chargeer even — "maximaal 100% van het benadelingsbedrag", terwijl in het boetebesluit staat "ten minste 100% van het boetebedrag". Dat betekent, nogmaals in normale-mensentaal, dat mensen die een simpel foutje hebben gemaakt, de maximale sanctie ter hoogte van duizenden of soms zelfs tienduizenden euro's moesten terugbetalen. Mevrouw Maatoug gaat daar zo wat meer over zeggen.

Voorzitter. Was het dan allemaal de schuld van slechte kwaliteit van wetgeving? Nee. Er is een aantal keren aan gerefereerd in ons rapport en ook in het debat: alle staatsmachten hebben op een aantal momenten fouten gemaakt en zijn daarmee ook verantwoordelijk of medeverantwoordelijk voor de ellende van mensen. Het omgekeerde is wel waar, en het lijkt mij belangrijk om daarbij stil te staan: zonder deze slechte wetten waren heel veel dingen níét gebeurd. Die slechte wetten vormden, daarom hebben we ook heel bewust dat woord gekozen, "de basis" van wat er kon gebeuren. Daarom wil ik daar graag verder op inzoomen.

Ik zal zelf iets zeggen over de problemen van het toeslagenstelsel, meer specifiek de wet Awir, de Algemene wet inkomensafhankelijke regelingen, en de Wko, de Wet kinderopvang. In het verlengde daarvan zal ik de vragen beantwoorden over de aanbevelingen ten aanzien van het toeslagenstelsel. Als ik dat heb gehad, zal ik ook nog ingaan op het hoofdstuk dat gaat over Kamerleden en op het hoofdstuk dat ziet op journalisten. Collega Maatoug zal meer inzoomen op het socialezekerheidsdeel, dus de Wet aanscherping handhaving en sanctiebeleid, die we de fraudewet zijn gaan noemen, en het boetebesluit.

Voorzitter. Ten aanzien van de toeslagen. Als een toeslag een financieel product zou zijn dat een bank of een financiële instelling zou moeten uitgeven, dan is onze overtuiging dat de toezichthouder een toeslag dan zou kwalificeren als een "zeer risicovol financieel product". Dan zou er zo'n waarschuwing onder moeten komen: pas op, want u loopt hiermee zeer veel risico. Degene die het zou uitgeven, zou een verhoogde zorgplicht hebben. Ik denk dat we ook kunnen stellen dat een toeslag juist bijdraagt aan bestaansónzekerheid in plaats van bestaanszekerheid. Waarom is dat nou? Hoe was een goedbedoeld idee, een toeslag om juist de mensen met een kleine portemonnee te ondersteunen bij het betalen van huur, zorg, kinderopvang en andere zaken met betrekking tot kinderen. Hoe kon dat in een aantal gevallen nou uitgroeien tot misschien wel een van de grootste bedreigingen voor bestaanszekerheid, waardoor mensen echt onder dat minimum terecht zijn gekomen? Hoe kon dat gebeuren, juist bij de mensen die dat het aller-, aller-, allerhardste nodig hadden? Dat is namelijk wat deze commissie heeft moeten concluderen: hoe wrang en pijnlijk het eigenlijk is dat juist de mensen voor wie dit systeem bedacht is, de grootste slachtoffers van datzelfde systeem zijn geworden. Dat systeem is bedoeld voor mensen met lage inkomens. Hoe kan het dat juist de mensen met lage inkomsten de hoogste terugvorderingen en de

grootste problemen kregen?

Voorzitter. Om dat te snappen, moet ik u toch mee terugnemen naar ongeveer negentien jaar geleden en naar de keuzes die toen zijn gemaakt. Dat zijn zaken die tot op de dag van vandaag fundamenteel — er werd ook al gevraagd naar weeffouten — in wet- en regelgeving aanwezig zijn. Ik zou daar graag wat verder op in willen gaan. We horen nog steeds een aantal mythes voorbijkomen. Dat zei collega Van Nispen net ook al. Dat is bijvoorbeeld de mythe dat het toeslagenschandaal zou zijn ontstaan in 2013, na de Bulgarenfraude en alle ophef daaromtrent, of na de fraudewet met betrekking tot de sociale zekerheid. Tegen alle mensen die dat nog steeds denken, zou ik vooral willen zeggen: luister een klein beetje aandachtig mee, want ik ga een poging wagen om dat voor eens en voor altijd uit de wereld te helpen. Daarvoor moet ik u meenemen naar de periode 2005-2006, naar de invoering van de Awir en de Wko. Nogmaals, wij zien hierbij vier aspecten waarop het fout gaat. Dat hebben wij kunnen beschrijven in ons rapport. Dat zijn de aspecten ontwerp, invoering, uitvoering en de aanpassingen die daarna niet of onvoldoende zijn gedaan, waardoor er tot op de dag van vandaag nog fouten in het systeem zitten. Want wat was nou eigenlijk de ontwerpfout van het toeslagenstelsel? Het is een heel complex stelsel. Ik ga er een aantal dingen uitlichten.

Het begint eigenlijk al bij het massale proces. We hebben geprobeerd om inkomensondersteuning voor individuen in een massaal proces te stoppen. Bij de eerste uitbetaling ging het om 8 miljoen toeslagen per maand. 8 miljoen toeslagen die per maand moesten worden uitbetaald, dat is een astronomisch bedrag. Dat hebben we gedaan zonder mensen voldoende te beschermen. Dat hebben we gedaan zonder een hardheidsclausule voor mensen. Er wordt een voorschotsystematiek van 100% gehanteerd in het toeslagenstelsel. Concreet betekent dat dat ieder foutje dat door mensen wordt gemaakt met een van al die variabelen — ik kom daar zo nog op terug — ofwel een bijstelling naar boven betekent, ofwel een bijstelling naar beneden, wat veel vaker het geval is. Dat raakt mensen direct, juist omdat het hier gaat om mensen die dat geld niet op een bankrekening opzijzetten, maar om mensen die dat geld nodig hebben voor huur, zorg, kinderopvang of andere zaken ten aanzien van het kindgebonden budget. Als dan een jaar later wordt gezegd "u heeft een foutje gemaakt, we gaan het naar beneden bijstellen", zal dat geld toch ergens bij die mensen vandaan moeten komen.

Wij hebben in dit systeem geen controle vooraf. Mensen kunnen een toeslag aanvragen en krijgen dat voorschot dan direct uitbetaald. Dat betekent dus dat wij al negentien jaar lang een zeer fraudegevoelig systeem hebben. Ik kom daar zo nog verder op terug. Mensen moeten vervolgens ook zelf hun inkomen invullen. Dat verhoogt het risico op fraude. Mensen moeten dat zelf invullen; een foutje is zo gemaakt. Als dat nog niet genoeg zou zijn, vraag ik: wat betekent inkomen dan? Als we het aan onze bureaus zouden vragen, zouden de meesten volgens mij zeggen: "Het is vrij simpel. Ik krijg iedere maand iets op mijn rekening gestort." Dat geldt althans voor de meeste mensen. Als dat namelijk niet gebeurt — ik kom zo nog op die variabelen — dan is er helemaal een probleem. "Ik doe dat bedrag maal twaalf, dan heb ik mijn inkomen per jaar." Maar dat geldt niet voor de overheid. De overheid kijkt daar anders naar. Dat is die blindheid die we in ons rapport hebben geprobeerd te beschrijven. De overheid zegt: "Nee, het gaat niet om wat u netto of bruto verdient. Het gaat zelfs niet om uw sv-loon." Dat is ook weer zo'n technisch begrip dat veel gebruikt wordt. "Het gaat om belastbaar inkomen; dat berekenen we achteraf pas." Wat de overheid dus bedoelt met inkomen, en wat het dus vraagt met "vul uw inkomen in", is iets heel anders dan wat normale mensen bedoelen. Het financiële risico wordt dus een-op-een op het bordje van mensen gelegd, juist ook op het bordje van mensen met een laag inkomen en weinig buffer om het op te kunnen vangen. We hebben heel veel variabelen in dit systeem. Iedere maand kun je wijzigingen doorvoeren, als je salaris of inkomen niet iedere maand hetzelfde is.

Tot slot. Het probleem bij het ontwerp indertijd was het feit dat er voor een aantal

wetsartikelen, zoals artikel 26, geen eenduidige interpretatie mogelijk was. Moest het nou als dwingend recht worden uitgelegd, ja of nee? In combinatie met de materie van de Wko, die een aantal regels stelde, heeft dit uiteindelijk het zaadje geplant voor de alles-of-nietsbenadering.

Voorzitter. Als het nou alleen maar het probleem van ontwerp was ... Maar ook bij de invoering is het echt misgegaan. Dat begint eigenlijk al bij de keuze om de uitvoering neer te leggen bij de Belastingdienst. Ondanks alle negatieve adviezen die indertijd golden, is hiertoe toch besloten. Echter, de Belastingdienst was simpelweg niet bekend met deze doelgroep. Dat betekent nogal wat. Wat de Belastingdienst normaal doet, is achteraf een belastingaangifte controleren en goedkeuren en vervolgens een "op of af"-rekening sturen. Dit gaat om een doelgroep die afhankelijk is van deze ondersteuning, voor zorg, huur en kind. Het gaat ook om een doelgroep die simpelweg weinig buffer heeft om iets op te vangen. Waar het normaal gebruikelijk is om achteraf te zeggen "we moeten nog wat terugkrijgen van u", zegt deze doelgroep: dat geld heb ik al uitgegeven aan zorg of de kinderopvang; hoe moet ik dat in hemelsnaam terugbetalen? Het is dus ook geen passende taak van de Belastingdienst; dat is ook een punt. De Belastingdienst is ingesteld om te innen en is absoluut niet ingesteld om geld uit te delen.

Daarnaast waren de ICT-systemen simpelweg niet op orde en ook niet bestand tegen de complexiteit. Er waren heel veel variabelen. Juist in de beginperiode zag je dit tot grote problemen leiden. Al in 2006, het jaar van de invoering van de eerste betalingen, heeft ook de Algemene Rekenkamer daarover aan de bel getrokken en moesten 8 miljoen toeslagen per maand worden uitbetaald. Juist in het begin zag je dat 1 miljoen toeslagen simpelweg niet op tijd konden worden uitbetaald. Dat zorgde voor een enorme druk op de uitvoering om vooral snel uit te betalen. Daarom is toen de keuze gemaakt om snel uit te betalen in plaats van te controleren wat er aan de hand is. Wat er aan de hand is, noemen we dan het vaststellen van de rechtmatigheid. Dat loopt vertraging op in die periode met een aantal jaren. Ook dit is weer zo'n Haags begrip: wat is dan "vaststellen van de rechtmatigheid"? Het betekent simpelweg controleren of iemand een foutje heeft gemaakt. Dat controleren of iemand een foutje heeft gemaakt, wordt in de beginperiode jaar op jaar op jaar automatisch doorgezet. Heeft u in 2006 een fout gemaakt? Dan hanteren we dat foutje ook in 2007 en ook in 2008 en 2009.

Voorzitter. Dan ga ik naar de uitvoeringsproblematiek. Je ziet dat het dan ook in de uitvoering gruwelijk misgaat en dat zich daar langzaam een drama ontvouwt.

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Voorzitter, u zult natuurlijk begrijpen dat ik me de kans niet laat ontnemen om de heer Aartsen wat vragen te stellen, ook vanuit deze positie. Ik ben nog een beetje op zoek naar het dilemma: was het nou de snelheid of de aard van de organisatie? Misschien was het ook wel een beetje van beide. Dat zou zomaar kunnen. Ik heb in het rapport gelezen dat er een alternatief was, dat ook in de Kamer is behandeld: de Sociale Verzekeringsbank. Zou daar dan hetzelfde type problemen zijn ontstaan? Ik lees in het rapport ook dat er toch druk was om het heel snel te gaan doen. Nogmaals, nog los van die keuze; ik volg het rapport dat daar veel op af te dingen was. Het lag natuurlijk ook voor een belangrijk deel aan wat de Belastingdienst zei: als je dat bij ons neerlegt, geef ons dan iets meer tijd en ruimte, want we zijn er nog niet klaar voor. Hoe weegt de commissie de balans tussen de focus op de snelheid versus de organisatie waarvoor is gekozen? Ergo, als we voor een andere organisatie hadden gekozen, hadden we dan hetzelfde tijdspad gehad en minder problemen?

De heer **Aartsen** (VVD):

Dat is natuurlijk altijd een hele spannende vraag om te beantwoorden. Als we vroeger dit hadden gedaan, hadden we dan nu dat gehad? De commissie zegt heel bewust dat het niet één element is. Dat zie je wel vaak terugkomen in de discussie hieromtrent: of de wetgever

was fout of de Belastingdienst was fout. Wij zeggen dat de stapeling van die vier elementen dit uiteindelijk heeft kunnen veroorzaken, dus de ontwerpfouten die erin zaten, de invoering die in de problemen kwam, het type organisatie — u zegt het terecht — en de problemen die dat met zich meebracht en de snelheid. Maar daarna is er ook in de uitvoering onder andere bij de Belastingdienst heel veel fout gegaan.

De voorzitter:

De heer Aartsen vervolgt zijn betoog ... O, mevrouw Van Vroonhoven.

Mevrouw Van Vroonhoven (NSC):

Ik heb een kleine vraag. De tijd die u beschrijft herinner ik mezelf ook nog heel erg levendig. Ik was hier toen fiscaal woordvoerder, heel lang geleden. U schetst het nu een beetje — mijn vraag is of ik dat verkeerd zie — alsof we het pad van het hele toeslagensysteem nooit hadden moeten ingaan. Destijds hadden we ook absoluut goede redenen om de toeslagen in te voeren ten opzichte van het oude subsidiestelsel. Heeft u spijt van de toeslagenbeslissingen die we destijds genomen hebben?

De heer Aartsen (VVD):

Dat is een interessante vraag, maar ik hoop dat u begrijpt dat ik op dit moment in mijn rol als lid van de parlementaire enquêtecommissie niet kan aangeven of ik spijt heb van iets wat deze commissie niet heeft gedaan. Als partijpoliticus of als privépersoon kan ik daar wel iets meer over zeggen, maar het is nu misschien niet het moment om dat te doen. Ik sta hier als lid van de parlementaire enquêtecommissie. Daar moet ik het bij laten.

De voorzitter:

De heer Aartsen vervolgt zijn betoog.

De heer Aartsen (VVD):

Precies, voorzitter. Ik zou graag wat meer willen zeggen, maar ik denk dat dit beter is.

Voorzitter. Ik zei het al: we gaan naar de uitvoering en het drama dat zich daar heeft afgespeeld. Het is niet alleen maar fout gegaan bij de wetgeving en de invoering. Ook in de uitvoering zijn er echt grote fouten gemaakt; de heer Mulder refereerde daar net ook al een aantal keren aan. In het eerste jaar werkten door die keuze automatisch ook die fouten door, waardoor er geen controle achteraf plaatsvond. Na een paar jaar kom je op astronomische bedragen uit. Het is misschien moeilijk voor te stellen, maar juist bij de groep met een relatief laag inkomen zie je dat dat bedrag over de jaren heen bekeken echt astronomisch wordt. Een simpel rekensommetje: als je twee kinderen hebt die twee of drie dagen in de week naar de opvang gaan en een laag inkomen hebt, iets boven het wettelijk minimumloon, dan heb je het al gauw over duizenden euro's in de maand die je aan kinderopvangtoeslag ontving. Doe je dat maal twaalf, doe je dat maal drie, dan heb je dus situaties — die zijn wij tegengekomen — die boven de €100.000 uitkomen. Bij onder anderen mevrouw Gonçalves, die wij mochten verhoren tijdens ons onderzoek, zie je dat gebeuren: astronomische bedragen, meer dan een ton. Dus juist de laagste inkomens worden het hardst geraakt.

Die brieven worden verstuurd. Daarin zie je het probleem: het gebrek aan ruimte om rekening te houden met de omstandigheden van mensen. De Belastingdienst heeft gekozen voor een harde lijn bij de interpretatie van artikel 26 van de Awir. Bij iedere kleine onvolkomenheid, ook al is die heel klein, verlies je het volledige recht op toeslag en moet je het bedrag over al die jaren terugbetalen. Ik vind het zelf een van de meest tekenende voorbeelden van de blindheid die in het systeem is geslopen dat je een brief verstuurt waarin je iemand vraagt of hij alsjeblieft meer dan €125.000 wil terugbetalen. Ik denk dat dat iedereen, hoe ruim je ook verdient, zou moeten opvallen. Er zou dan toch iets van een belletje moeten gaan rinkelen.

Voorzitter. Ik kom op het laatste element, de aanpassingen. Wat is nou eigenlijk het allergenste van de opsomming die ik net gaf? Dat de wetgever, de Kamer en in mindere mate ook het kabinet, hiervan wist. Ze wisten dat er problemen waren, maar grepen niet in. We hebben even geturfd. Tot aan nu zijn er ongeveer vijftien rapporten, ambtelijke adviezen, stukken van de Algemene Rekenkamer en ibo's verschenen die allemaal, stuk voor stuk, waarschuwen voor de grote problemen in het toeslagenstelsel. De heer Veldhuizen, een medewerker van Sociale Zaken die wij mochten verhoren, zei: eigenlijk zijn al die rapporten, of ze nu intern of extern waren, in een la beland. Er is stuk voor stuk niets mee gedaan. Eigenlijk zou iedereen die hiermee werkt moeten weten dat deze problemen zich al vanaf 2009 hebben voorgedaan.

En ja, er zijn aanpassingen gedaan. We hebben een hardheidsclausule toegevoegd en artikel 26 is beter gedefinieerd, maar ik denk dat het ook belangrijk is om te beseffen dat dat pas na vijftien jaar is gebeurd. Pas na vijftien jaar, in 2020, na de onthullingen die nodig waren voor het toeslagenschandaal, is er een hardheidsclausule aan het systeem toegevoegd. Pas na vijftien jaar is duidelijk gedefinieerd wat wordt bedoeld met artikel 26 en hoe daarmee moet worden omgegaan.

Die verbeteringen zijn aangebracht, maar het fundamentele probleem zit tot op de dag van vandaag nog steeds in de wet. Over die problemen schrijven we ook in ons rapport. We hebben nog steeds een 100%-voorschotsystematiek, die tot op de dag van vandaag tot problemen leidt. Er liggen nog steeds enorme financiële risico's op het bordje van mensen met lage inkomens en er worden nog steeds onrealistische verantwoordelijkheden bij mensen neergelegd. Als je een uitzendkracht of zzp'er bent, moet je je kinderopvangtoeslag invullen. Ga er maar aan staan. Er is nog steeds sprake van een onduidelijke informatieplicht en er is nog steeds sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid voor beleid bij meerdere departementen.

Dus ja, er zijn zaken aangepast, maar tegelijkertijd zien we dat een hele hoop zaken nog steeds in de wet zitten. Daar zijn we kritisch op, want niet kiezen is ook kiezen. Het feit dat je niet kiest en een systeem laat voortbestaan, terwijl je al bijna twintig jaar weet dat die problemen zich voordoen, betekent dat je er bewust voor kiest om de negatieve gevolgen voor mensen te accepteren die tot op de dag van vandaag bestaan. Dat is de blindheid die wij proberen te adresseren in ons rapport.

Dat brengt mij tot de Bulgarenfraude 2.0, zoals de heer Mulder het eerder verwoordde. Als je een systeem na twintig jaar niet aanpast, dan moet je niet gek opkijken als hetzelfde probleem zich een aantal jaar later weer voordoet en de geschiedenis zich langzaam begint te herhalen. Het gebeurt weliswaar in een andere omvang en misschien met andere accenten, maar de patronen waren voor heel veel mensen herkenbaar.

Laat ik hiermee beginnen: feitelijk gezien heeft de Bulgarenfraude 1.0 uit 2013 en de Bulgarenfraude 2.0 van het afgelopen jaar niet zo bijster veel met Bulgaren te maken. Het zouden net zo goed Spanjaarden, Brabanders of Rotterdammers kunnen zijn die deze vorm van fraude plegen. Technisch gezien heeft deze vorm van fraude ook niet zo heel veel van doen met de toeslagen. Iedereen die binnen de EU toegang heeft tot wat we vroeger de "gemeentelijke basisadministratie" noemden — die heet tegenwoordig "de BRP", de Basisregistratie Personen — en tot ons toeslagenstelsel kan dat gewoon aanvragen. Dat was in 2013 al zo en dat is nu nog steeds zo. Ja, daar wordt dan fraude mee gepleegd met het aantal IP-adressen per adres. Iedereen die een sleutel heeft, heeft toegang tot dat systeem. Dat is iedereen die een inschrijving in de Basisregistratie Personen, een huurcontract of andere zaken heeft. Als je die sleutels eenmaal hebt, kun je dus toegang krijgen tot ons toeslagenstelsel en krijg je direct toegang tot de voorschotsystematiek. Ja, er zijn natuurlijk allerlei zaken gedaan, maar in de basis wordt dat geld nog steeds zonder controle vooraf overgemaakt aan mensen. Zolang je dat systeem hebt, zolang je die

fundamentele weeffout nog steeds in het systeem hebt zitten, zou er misschien ook iets minder verbazing over moeten zijn dat die problemen zich nog steeds voordoen. Dat hou je tot het einde der tijden als je niet bereid bent om dit op te lossen. Niet kiezen is dus ook een keuze. Ik ga daar straks op in naar aanleiding van de aanbeveling van de commissie om het toeslagenstelsel af te schaffen.

Ik heb nog twee specifieke vragen over de weeffouten en de problemen in de wetgeving. De eerste vraag is van de heer Van Baarle van DENK en gaat over de redenen waarom in 2005 geen hardheidsclausule is opgenomen in de wet. Aanvankelijk was het kabinet wel voornemens om dat te doen. Echter, op aandringen van ... Nou, "aandringen" is niet het juiste woord. Naar aanleiding van een brief van de Raad voor de rechtspraak heeft het kabinet besloten om die hardheidsclausule eruit te halen. De Raad voor de rechtspraak zei bang te zijn voor een bron van conflicten die kunnen leiden tot een veelvuldig beroep op de bestuursrechter. Dat is echter niet het hele verhaal van de Raad voor de rechtspraak, die namelijk ook zegt dat nog niet echt duidelijk is hoe dat gekwantificeerd zou moeten worden en dat je ook daarbinnen misschien nog wat zou kunnen doen. Maar deze brief van de Raad voor de rechtspraak leidde ertoe dat het kabinet besloot om die hardheidsclausule eruit te halen. Vervolgens zei de Raad van State daar weer van: zet die er terug in, want juist bij massale processen, bij dit soort enorme aantallen, heb je een hardheidsclausule nodig om te voorkomen dat mensen vermalen worden en dat er onbillijkheden ontstaan. Uiteindelijk besloot het kabinet vanwege dat beroep van de Raad voor de rechtspraak om in het wetsvoorstel dat het naar de Kamer stuurde geen hardheidsclausule op te nemen, omdat het die oproep interpreteerde als bezorgdheid. De Kamer diende uiteindelijk twee amendementen in om er wél een hardheidsclausule in aan te brengen, maar besloot om die amendementen niet in stemming te brengen. Uiteindelijk wordt de wet dus zonder hardheidsclausule aangenomen. De commissie zegt dat het wat onzuiver is om alleen het punt van de Raad voor de rechtspraak te pakken dat die bang was voor een bron van conflicten. Het kabinet had op dat moment ook kunnen zeggen: laten we daar eens op inzoomen en laten we dat gesprek eens aangaan om te kijken waar dat vandaan komt of hoe je misschien een behapbare hardheidsclausule zou kunnen introduceren. Vandaar dat de commissie tot het oordeel komt dat die redenering onzuiver is.

Voorzitter. Dan de vraag van de heer Ceder over de interpretaties van het ministerie van Sociale Zaken en het ministerie van Financiën en het verschil daartussen over de alles-of-nietsbenadering. Hij vraagt waarom het niet is gelukt om tot een concrete oplossing te komen. Ik ben eigenlijk heel blij dat hij deze vraag heeft gesteld, want dit is ook weer een van de punten die refereren aan de titel van ons rapport, namelijk aan die blindheid voor wat iets simpels zoals een onduidelijk wetsvoorstel nou gewoon betekent voor de levens van mensen. Want we constateren dat twee ministeries simpelweg een andere interpretatie van het wetsvoorstel hadden en van hoe ze daarmee moesten omgaan. Wij zeggen als commissie: als je daarachter komt, ga je óf gezamenlijk achter één interpretatie staan waarvan je zegt "dit is de interpretatie en zo gaan we het doen" — dat is namelijk de rol van de wetgever, niet van de uitvoering en ook niet van een rechter; de wetgever moet heel duidelijk aangeven hoe hij zaken interpreteert en bedoelt, zodat de rechter en de uitvoering dat vervolgens kunnen toetsen — óf pas je de wet aan. Beide is niet gebeurd. Sterker nog, er is niks gebeurd. Er is gesproken, er is gediscussieerd. De Belastingdienst wil op dat moment graag afwijken van die bepalingen uit de Awir, maar liep er simpelweg tegen aan dat die wetgeving zo was en dat de Raad van State daar ook in mee was gegaan en dat de wetgever, in dit geval het ministerie van Sociale Zaken en het ministerie van Financiën, niet bereid waren om tot een vergelijk te komen en te zeggen "oké, dit is de interpretatie" óf om het wetsvoorstel aan te passen. Kortom, de commissie constateert dat die twee actoren die twee interpretaties van de wet bewust hebben laten bestaan, zodat die discussie niet beslecht is, en dat dit uiteindelijk ook de blindheid aantoont die er op dat moment was voor de gevolgen die iets zoals een interpretatie, namelijk de alles-of-nietsbenadering, op de levens van mensen had.

Voorzitter. Dit brengt mij bij het blokje toekomst van het toeslagenstelsel. Ik heb zojuist alle problemen uitgebreid opgesomd. Een van de eerste vragen die mij werd gesteld, door mevrouw Koekkoek, was of ik nog eens uit zou kunnen leggen waarom we dat toeslagenstelsel zouden moeten afschaffen. Ik zei het net al, dus ik ga het niet uitgebreid herhalen. Een toeslag is echt een zeer risicovol product. Een toeslag is uiteindelijk ook een groot risico voor de bestaanszekerheid van mensen. Er zijn grote problemen ten aanzien van de voorschotsystematiek en het zelf in moeten schatten van je inkomen. Ook is het inkomensbegrip überhaupt onduidelijk, is er geen controle vooraf en zijn er heel veel variabelen waardoor de kans op fouten alleen maar groter wordt. Volgens mij is dat in combinatie met wat ik net zei de reden waarom de commissie het verstandig achtte, net zoals heel veel anderen, om aan te geven dat er iets gedaan moet worden aan het toeslagenstelsel en dat dit op termijn moet worden afgeschaft.

Mevrouw Keijzer vroeg daarop terecht: waar zit nou de crux? Hoe kan het nou dat het in het verleden nooit is gebeurd? Ze zei dat we er al eeuwen over praten, maar er niets gebeurt. Hoe kan het nou dat het niet is afgeschaft? De commissie moet daarin ook weer eerlijk zijn richting de politiek; ik noem de Kamer en het kabinet maar even zo. Er ontbreekt op dit moment één ding. Er is een enorm arsenaal aan ingrediënten. Ik noemde net al vijftien rapporten, die ik niet allemaal ga voorlezen. Er is al een vijftiental rapporten uitgebracht, waaronder dit jaar weer eentje. Het ontbreekt slechts aan één ingrediënt, namelijk politiek lef. Zeggen dat je het wil aanpassen is één, maar het doen en de verantwoordelijkheid nemen, ook voor de negatieve keuzes die daaruit volgen, is twee. Vandaar dat we ook graag de bal bij de Kamer en bij het kabinet neerleggen: toon politiek lef en schaf dat stelsel af. Dat is eigenlijk het simpele antwoord.

Het tweeledige antwoord is namelijk dat het 'm ook voor een deel zit in het volgende. Ik noemde net al die blindheid, maar er is ook een soort acceptatie ontstaan over de huidige problematiek in een stelsel. We kijken vooral naar de problemen van het toekomstig stelsel, terwijl het huidige stelsel ook zeer veel grote problemen kent. Ik heb er net al een aantal opgenoemd. Maar nog steeds, tot op de dag van vandaag, is er gewoon sprake van hoge terugvorderingen. Misschien zijn die niet zo hoog als destijds gebeurde in het toeslagenschandaal, maar iedereen die een toeslag heeft aangevraagd weet dat ergens in september al die brieven binnen gaan komen en dat daar dan weer een stukje bij moet worden betaald of stukje terug moet worden betaald.

Ik wil er ook graag op wijzen dat het niet-gebruik substantieel is. 10% van de mensen die recht hebben op huurtoeslag en zorgtoeslag maakt geen gebruik van die toeslagen. Die mensen zeggen: ik doe geen aanvraag bij de overheid voor dat geld. Bij 7% gaat het om het kindgebonden budget en bij 2% tot 3% gaat het om de kinderopvangtoeslag. Dat laat zich ook raden; het is voor normale inkomens vrij prijzig om kinderopvang te hebben zonder toeslag. Deze groep is ook dynamisch. We zien dat mensen de toeslagen aan het begin van het jaar niet aanvragen, en we zien dit niet-aanvragen in de loop van het jaar aflopen. Met andere woorden, mensen wachten eerst even alle onzekerheden over hun inkomen af en gaan het daarna eens met terugwerkende kracht aanvragen. Dat toont iets aan over de beweegredenen en het wantrouwen dat er echt is richting het toeslagenstelsel. Mensen zijn simpelweg bang voor de terugvorderingen. Dat zegt iets over het vertrouwen in het systeem.

Ja, alle alternatieven hebben ook nadelen. Absoluut. Het gaat pijn doen, het kost geld, het gaat lang duren en het stelt ons voor moeilijke keuzes, maar het eerlijke antwoord van onze commissie is ook: de afdeling makkelijke oplossingen is gesloten, dames en heren. Echt waar. De afdeling makkelijke oplossingen is gesloten. Er moet iets gebeuren en daar is politiek lef voor nodig.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dat is een mooie opmerking van de commissie: de afdeling ... Ik ben 'm nu alweer kwijt.

De heer **Aartsen** (VVD):

"Makkelijke oplossingen"!

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

De afdeling makkelijke oplossingen is gesloten.

De heer **Aartsen** (VVD):

Niet zo makkelijk te onthouden.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Nee, precies, maar ik ben het er wel mee eens. Daarom hebben wij hier twee dagen geleden ook een debat met elkaar gevoerd als parlementariërs. Er is namelijk altijd een spanningsveld. Het gaat tijd kosten. Het gaat niet van de ene op de andere dag. Dat zien we allemaal in, maar er lijkt een neiging te zijn om vervolgens te zeggen: het is allemaal heel moeilijk, dus we gaan het nog allemaal uitzoeken en onderzoeken. Mijn fractie ziet de nood en de ernst ervan in om in ieder geval een stap voorwaarts te zetten. Er is inderdaad een belangenafweging en het kost tijd, moeite en geld, maar we moeten dit wel doen, want het is twee over twaalf. Kan de commissie iets zeggen over de gevolgen van als wij constateren dat het anders moet, maar we de komende jaren nog even gaan uitvogelen hoe het dan zou moeten, zodat het stelsel de komende drie, vier jaar de facto blijft zoals het is? Zou de commissie daarvan de gevolgen kunnen schetsen?

De heer **Aartsen** (VVD):

De problemen die zich op dit moment nog steeds voordoen, zullen dan blijven bestaan. Je houdt dan de situatie waarin met name mensen met de laagste inkomens geld moeten terugbetalen. Hetzelfde geldt voor mensen bij wie bijvoorbeeld sprake is van variabelen. Dat zijn mensen zonder stabiel inkomen, zoals zzp'ers en mensen met uitzendcontracten. Het wantrouwen in dat systeem zal alleen maar toenemen. Je merkt ook echt dat mensen wantrouwig zijn tegen het aanvragen van een toeslag. Dat is heel ingewikkeld. Als je dat systeem laat voortbestaan ... Nogmaals: niet kiezen is ook kiezen. Je kiest volgens de commissie dan bewust, willens en wetens, ondanks de vijftien rapporten die er al twintig jaar liggen, ondanks al die informatie, scenario's en doorrekeningen, om de Rubicon toch niet over te gaan. Ik geloof dat er drie ibo's tussen zitten. We weten allemaal: dat is een moeilijk woord voor een heel dik rapport waar echt heel lang over is nagedacht. Volgens de commissie draag je ook een zware verantwoordelijkheid voor de problemen die op dit moment in het stelsel zitten, dus voor de dingen die zich nu voordoen. Er werd net bijvoorbeeld gerefereerd aan de Bulgarenfraude 2.0.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dank u wel voor de notie dat niet kiezen ook een keuze is. Uit het debat kwam wel naar voren dat we ons afvragen of we nu al een stap kunnen zetten, zonder te weten hoe een nieuw stelsel er helemaal uit zou moeten zien. Kijk, de ChristenUnie heeft een uitgewerkt voorstel van mijn collega, de heer Grinwis. Het zou mooi zijn als we dat allemaal omarmen, maar ik kan me voorstellen dat er nog wat tijd en aandacht voor nodig is en dat partijen misschien ook nog andere ideeën hebben. Zou de commissie kunnen schetsen, zonder exact te weten waar we op uitkomen, welke stappen we nu alvast kunnen zetten om de Rubicon in ieder geval wél over te gaan.

De heer **Aartsen** (VVD):

Jazeker. Met uw goedkeuren ga ik dan gelijk proberen om ook de vraag van de heer Mulder te beantwoorden. Hij vroeg wat we op de korte termijn doen en hoe zo'n bonte uitspraak over het afschaffen van het toeslagenstelsel zich verhoudt tot de aanbeveling om de wetgevende

taak van de Kamer serieus te nemen.

Kijk, onze boodschap is niet om op een achternamiddag een bierviltje te pakken en het stelsel af te schaffen. Absoluut niet. Het is een complex stelsel. Het afschaffen is simpelweg niet eenvoudig. Wij zeggen daarbij: het hoeft niet in één stap. Het gaat jaren duren en het kan ook stapje voor stapje, toeslag voor toeslag. Het kan gefaseerd zijn. Wij zeggen daarbij: kijk naar de korte termijn en prioritair naar de kinderopvangtoeslag. In de kinderopvangtoeslag zitten veel variabelen, zoals het aantal uren kinderopvang, het uurtarief en dergelijke. Het brengt ook het hoogste bedrag met zich mee, en dus ook het hoogste risico op forse terugbetalingen. Het maakt namelijk nogal wat uit of je €100, €1.000 of €10.000 moet terugbetalen. Dat verschil doet echt wel iets met mensen. Geef dus prioritair voorrang aan de kinderopvangtoeslag.

Maar kijk bijvoorbeeld ook wat je kunt doen binnen de voorschotsystematiek. Daar zitten wat ons betreft ook mogelijkheden. Kun je er nou niet voor zorgen dat de nadelen wat beperkter worden? Ook dat is niet eenvoudig, maar nu heb je een voorschot van 100% en dat levert een-op-een een probleem op. We hebben bij andere voorschotsystematieken gezien dat je wat meer ruimte kunt inbouwen om ervoor te zorgen dat het niet een-op-een tot problemen leidt.

Dit is dus onze aanbeveling: besluit om het te doen, doe het in stappen, doe het zorgvuldig, maak een transitiepad, maak een pad per toeslag, kijk prioritair naar de kinderopvangtoeslag — daar gaan de hoogste bedragen in om — en bekijk wat je op dit moment kunt doen om de nadelige gevolgen van de voorschotsystematiek te beperken.

De heer **Sneller** (D66):

Dank aan de heer Aartsen voor zijn gepassioneerde pleidooi; goed onderbouwd volgens mij. Ik zoek nog naar de opvatting van de commissie over de normadressaat van het politieke lef. Er is naar aanleiding van de motie van mevrouw Van Dijk en de heer Omtzigt een commissie van de Kamer bezig met het bekijken van een brede herziening. Een van de overwegingen is: er is brede politieke consensus nodig. Aan de andere kant hoor je over dit soort transities rond hervormen of afschaffen vaak: het moet in het regeerakkoord staan, want anders gaat het niet lukken. Heeft de commissie zich een mening gevormd over wat nou de ingrediënten zijn, om maar even in die termen te blijven, van wat er de komende tijd moet gebeuren en wie daarin iets moet doen om tot een succesvolle overschakeling te komen?

De heer **Aartsen** (VVD):

Dat is de wetgever, dus de Kamer en het kabinet. Dat zal echt een samenspel moeten zijn. Wij hopen dus ook dat het gezamenlijk gedragen wordt. Maar in alle eerlijkheid: wij bieden dit rapport vooral aan uw Kamer aan. Daar ligt primair de verantwoordelijkheid om de eerste stap te gaan nemen, om in ieder geval die richting mee te geven of uit te spreken dat u het wil. Ik denk dat het aanstellen van de commissie een hele goede stap is. Daarvoor zijn een aantal ingrediënten nodig. Ik noemde het net al. Dat begint bij de kinderopvangtoeslag. Daarmee bedoel ik dat wij als enquêtecommissie zeggen: kijk dan bijvoorbeeld naar directe financiering. Ook daar zitten nadelen aan, maar het grote voordeel van directe financiering is dat je die hele hoge toeslag weghaalt uit de portemonnee van normale mensen. Dan krijgen mensen dat geld dus niet meer zelf op hun rekening en hoeven zij dat niet zelf terug te betalen, maar dan laat je dat op een andere manier lopen. Dat is echt wel een verbetering die je in het bestaande stelsel al zou kunnen inzetten, richting het plan om het op de lange termijn helemaal af te schaffen.

De heer **Sneller** (D66):

Ik ben het er nu ook inhoudelijk helemaal mee eens, maar ik zoek ook nog even naar de procedurele aanbeveling van de commissie. Iedereen moet het zich aantrekken. Dat heeft ook een risico. Dat politieke lef moet ergens vandaan komen. Dat geldt ook voor eventuele

compensatie, de negatieve effecten die de heer Aartsen noemde, en eventuele inkomenseffecten. Ook dat zal ergens vandaan moeten komen. Het vraagt nogal wat. Als het van iedereen is, hoe voorkom je dan dat het verزندt in de tegengestelde belangen die daaronder liggen? Misschien overvraag ik de commissie, hoor. Ik vind het namelijk een hele belangrijke aanbeveling en ik vind het politieke lef als ingrediënt mooi. Maar wat kunnen we nog meer doen om te zorgen dat het ook lukt?

De heer **Aartsen** (VVD):

Dan ga ik vooruitlopen op mijn blokje Kamer. Wat kunt u nog meer doen? Doe uw werk, Kamer. Het spijt me zeer. Ik ga er straks nog meer over zeggen in het blokje Kamer. We zijn hier met 150 mensen. Ik spreek even in de wij-vorm, als u mij toestaat, voorzitter. Wij kunnen de beslissing nemen om iets wel of niet te doen in dit land. Wij kunnen een bal in beweging brengen. Het feit dat we dat kunnen, levert ons niet alleen een enorme eer op, maar het brengt ook een enorme verantwoordelijkheid met zich mee om te zeggen: dat gaan we doen. Ik ben blij dat die commissie er nu is. Ik denk dat dat een goede stap is. Het zou heel mooi zijn als daaruit komt dat we die bal ook daadwerkelijk in beweging gaan brengen. Op procedureel vlak kan ik de Kamer niks aanbevelen over hoe dat precies moet. Ons punt is vooral: neem en voel ook de verantwoordelijkheid om die stap te gaan zetten. Nogmaals, niet kiezen is ook kiezen. Dan blijf je dus in het oude stelsel hangen met de problemen die er zijn. Vandaar dat ik zojuist ook uitvoerig heb geprobeerd uiteen te zetten wat die problemen op dit moment zijn.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Dit is heel ingewikkeld, want dit speelt al jaren. Iedereen weet dat er wat moet gebeuren, maar toch gebeurt er maar steeds niks. Een andere methodiek voor de kinderopvangtoeslag is besproken. Daar zaten ook gelijk weer nadelen aan. En ja, je moet moed tonen en ergens beginnen, maar daarvoor is er juist een commissie opgetuigd. Zeer terecht zegt D66 dat dit Kamerbreed moet gebeuren, maar ook dat dit wel zo ingewikkeld is dat dit niet in een paar maanden en waarschijnlijk zelfs niet in een paar jaar geregeld is. Mijn kritiek op een aantal aanbevelingen in het rapport is dat iedereen erin kan lezen, wat hij zelf prettig vindt, en dat het ook, voor een deel terecht, vaag blijft. Ik blijf er moeite mee houden dat ik moet zeggen "hartstikke goed idee; dat gaan we doen", terwijl wij in ditzelfde huis al jarenlang proberen iets te doen, maar het niet eens worden, omdat partijen hun eigen opvatting hebben. Ik kom daar niet goed uit. Mijn vraag aan u is: help mij a.u.b.!

De heer **Aartsen** (VVD):

Dat doe ik graag. Ik ga dan weer even terug naar de taakopvatting van de Kamer. De heer Mulder zegt: het is ingewikkeld. Wij Kamerleden worden ingehuurd voor ingewikkelde zaken. Als het simpel zou zijn of simpel op te lossen zou zijn, hadden de mensen in ons land geen Kamerleden nodig. Kamerleden worden dus ingehuurd voor ingewikkelde zaken. U zegt terecht dat er heel veel nadelen aan zitten. Kamerleden hebben de taak om nadelen af te wegen. Zijn die nadelen groter dan de nadelen in het huidige stelsel? Of zijn het allebei nadelen, maar is het ene misschien iets minder nadelig dan het andere? Durven wij de verantwoordelijkheid te nemen om tegen mensen die de nadelen van het ene ondervinden, te zeggen: ja, dat zijn nadelen en wij zien die, maar wij hebben afgewogen dat die nadelen niet opwogen tegen de nadelen van het huidige stelsel, waar we al twintig jaar lang last van hebben? Volgens mij is het de taak van de Kamer om dat te doen. Als dat in de commissie kan, dan is dat heel erg mooi. Wij juichen dat alleen maar toe. De reden waarom wij hier allemaal in deze blauwe stoeltjes zitten, is volgens mij om ingewikkelde zaken op te lossen en nadelen af te wegen. Dat is het eerlijke verhaal.

De heer **Dijk** (SP):

Ik heb net even meegeschreven. Het ging over ontwerp, invoering, uitvoering en aanpassingen. Over het ontwerp zei de heer Aartsen terecht dat het probleem is dat mensen het zelf moeten invoeren en het constant moeten bijhouden. U noemde zelfstandigen en

mensen die via een uitzendbureau werken, ofwel mensen met wisselende inkomens. Deze mensen hebben een hele grote eigen verantwoordelijkheid; het is foutgevoelig, om het zo maar eventjes te zeggen. Ten aanzien van de invoering zei u dat de Belastingdienst de doelgroep niet kende. Over de uitvoering zei u "gebrek aan ruimte voor maat en voor mens". Over de aanpassingen zei u "er zijn wel vijftien grote dikke rapporten geweest" en "eigenlijk waren de problemen bekend". Ik maak dit rijtje omdat ik aan de commissie wil vragen of zij een antwoord heeft op de vraag: hoe kan het dat juist dit rijtje plaatsvindt — u zei het zelf net terecht — bij mensen uit, in mijn woordgebruik, lagere sociaal-economische klassen of, zo u wilt, met een bescheiden of laag inkomen? Hoe kan het dat het nou juist daar gebeurd is en er na al die jaren en na die vijftien rapporten niets mee gedaan is?

De heer **Aartsen** (VVD):

Het antwoord op die vraag is zowel eenvoudig als misschien wat ingewikkeld: lees de titel van ons rapport. Het heeft te maken met blindheid bij al die staatsmachten voor mensen, voor de gevolgen voor mensen en voor die belangenafweging. Je zou zeggen dat het een kleine moeite is voor mensen om zelf hun inkomen in te vullen. Echter, als je niet beseft wat voor normale mensen inkomen betekent, dus datgene wat ze, in de simpele variant, iedere maand gestort krijgen of datgene wat er, in de ingewikkelde variant, bruto op hun loonstrookje staat — dat kunnen de meeste mensen qua ingewikkeldheid overigens nog wel invullen — en je, niet vanuit de mensgedachte maar vanuit de overheidsgedachte, vooral kijkt naar het belastbaar inkomen conform de inkomstenbelasting, dat pas een jaar later wordt vastgesteld en gecontroleerd, dan krijg je een mismatch tussen wat je vraagt aan mensen en wat je daadwerkelijk binnenkrijgt. Als je niet beseft dat belastbaar inkomen conform ib-aangifte iets anders is dan als jij tegen mensen zegt "geef uw inkomen", dan ben je dus blind voor mensen. Dat is wat wij hebben proberen te adresseren.

De heer **Dijk** (SP):

Dat is bekend en ook een terechte constatering. Dank daarvoor. Maar ik ben op zoek naar die blindheid die er blijkbaar voor een bepaalde groep was. Ik noem die groep een klasse; u had het zelf over lagere inkomens en bescheiden inkomens. U noemde ook zelfstandigen. Waarom is er blindheid voor die groep? Hoe kan het dat er juist blindheid was voor die groep?

De heer **Aartsen** (VVD):

Dat is een ingewikkelde vraag. Mevrouw Maatoug gaat daar zo wat verder op antwoorden. Ik denk dat het verstandig is om die vraag daar te adresseren.

De **voorzitter**:

De heer Aartsen vervolgt zijn betoog.

De heer **Aartsen** (VVD):

Dank, voorzitter. Ik denk dat ik daarmee ook de vraag van de heer Mulder heb beantwoord over de balans tussen de wetgevende taak en de aanbeveling wat betreft de toeslagen. Er leek wat onduidelijkheid te bestaan over wat wij bedoelden met de korte termijn. Er leek een beetje verwarring te zijn, alsof wij zouden zeggen: schaf het toeslagenstelsel op korte termijn af. Dat wil ik dan bij dezen uit de lucht helpen; dat is niet wat wij hebben opgeschreven. Excuus als daar wat verwarring over is ontstaan. Wij hebben gezegd: toon lef en schaf het af. Wij snappen dat het lang duurt en dat het ingewikkeld is. Kijk daarom op korte termijn naar de actuele problemen. Dan noemen wij dus de kinderopvangtoeslag, directe financiering en verzorgingsystematiek. Stel dat je er tien jaar voor nodig hebt om dit stelsel af te schaffen, blijf dan niet tien jaar lang op je handen zitten en zeg niet: wij zijn het aan het afschaffen en we zijn in de tussentijd blind voor de problemen. Overigens is tien jaar, als ik sommige ministers mag geloven, geen onrealistisch tijdsplan voor de afschaffing van dit stelsel. Die opmerking over de korte termijn ging vooral over de actuele problemen die er zijn in de tussentijd terwijl je het aan het oplossen bent.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Helemaal mee eens. Dank ook voor het antwoord. Heeft de commissie ook gekeken waarom we zo veel toeslagen hebben in Nederland? Is er ook overwogen om toe te werken naar een systeem waarin het mogelijk is om in het Nederland van 2024 gewoon rond te komen van een inkomen, als je dat hebt?

De heer **Aartsen** (VVD):

Nee, daar hebben wij niet naar gekeken. Wij vonden dat ook niet binnen de reikwijdte van het onderzoek passen. Ik denk wel dat het een interessante vraag is waar iedereen met zijn eigen politieke pet op iets van kan vinden. We hebben elkaar juist weten te vinden binnen de verschillende kleuren in die commissie door te zeggen: dat is een goede discussie die we in het parlement kunnen voeren maar laten we er wel consensus over hebben dat we van de manier waarop het nu is georganiseerd en die vooral problemen oplevert, afscheid gaan nemen. Dus daar hebben we geen concreet antwoord op geformuleerd.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Ik neem het de commissie ook niet kwalijk, maar als je weet dat er zo veel toeslagen zijn waar 9 miljoen mensen gebruik van maken ofwel 5,9 miljoen huishoudens, waarbij in totaal 20 miljard wordt rondgepompt om te zorgen dat mensen rond kunnen komen, zijn we misschien heel lang blind geweest voor dat probleem en hebben we voortdurend pleisters geplakt. Vervolgens gaan we dan in deze zaal aan alle knopjes die er zijn draaien om ervoor te zorgen dat de berekeningen van ieder kabinet met een nieuwe Miljoenennota weer kloppen en dat dan in de krant kan komen staan dat die groep er 0,2% op vooruitgaat en die groep 0,5%. Daardoor zijn we dus in die ellende terechtgekomen. Zou het dan niet heel prettig zijn als we geen toeslagen meer nodig hebben in dit rijke, welvarende land?

De heer **Aartsen** (VVD):

Ondanks de simpele vraag waarop iedereen volgens mij ja zou moeten zeggen, vonden wij het als commissie niet gepast om daar antwoord op te geven. Dat is echt een vraag die thuishoort in het onderlinge debat in de Kamer en niet in de enquêtecommissie. Maar het is inderdaad een interessante vraag, kan ik u nageven.

De **voorzitter**:

De heer Aartsen vervolgt zijn betoog.

De heer **Aartsen** (VVD):

Ja, ik ga nog een aantal vragen beantwoorden.

De heer Bamenga van D66 vroeg ons te reflecteren op het dilemma tussen de voordelen van versimpeling en de grote behoefte aan maatwerk. De eerlijkheid gebiedt ook hier te zeggen: we hebben nu geen van tweeën. We hebben nu niet echt de voordelen van versimpeling. We hebben een complex stelsel met een hoop variabelen, beschikkingen, fouten en bezwaren. Maar om nou tegelijkertijd te zeggen dat we de voordelen hebben van de menselijke maat, is ook niet iets wat wij voor onze kap nemen. Ons rapport leert dat je bij ieder stelsel, of het nou simpel of heel complex is, oog moet hebben voor wat de gevolgen ervan zijn voor mensen. Als je iets simpel maakt, denk je dat het eenvoudig is, maar juist dan heb je oog voor mensen nodig. Dat wilden wij daarin dus graag meegeven.

Mevrouw Kamminga vroeg ons inderdaad wat we op de korte termijn doen. Ik heb dat al een aantal keren gezegd. Begin bij de kinderopvangtoeslag. Daar zitten de hoogste bedragen en risico's. Kijk naar directe financiering, zodat je het bedrag weghaalt bij de huishoudportemonnee. Kijk naar de negatieve effecten van de voorschotsystematiek en kijk naar minder variabelen.

Tot slot. De mooiste vraag is van de heer Ceder van de ChristenUnie — hij is er niet en dat

is wel jammer — over hoe zwaar deze commissie tilt aan deze specifieke aanbeveling, namelijk de aanbeveling om het toeslagenstelsel af te schaffen. Hij vraagt of dit rapport juist niet de druppel zou moeten zijn en hoe zwaar wij daar dus aan tillen. Dat is natuurlijk de bal op de stip leggen. Het feit dat er zoveel vragen over zijn, toont het al aan. We hebben als commissie gezegd dat hiermee de basis is gelegd voor de ellende van mensen. Het is niet de schuld maar wel de basis. Het is een zeer risicovol systeem dat, juist voor lage inkomens, zeer foutgevoelig en zeer fraudegevoelig is. Het is dus vooral ook een bijdrage aan bestaansonzekerheid. Na twintig jaar is die ellende nog steeds in de wet aanwezig. Die weeffouten zijn nog steeds niet uit de wet. Die is niet fundamenteel gewijzigd en er is ook nog eens blindheid voor de bestaande problemen: niet-gebruik en terugvorderingen. Als u ons dus vraagt hoe zwaar wij aan dit punt tillen, kunnen wij alleen maar zeggen dat we dat graag willen onderstrepen. Alle ingrediënten zijn aanwezig op slechts één na. Dat is het politieke lef waar we eerder aan refereerden. Dat is de verantwoordelijkheid die op ons allemaal rust.

Voorzitter. Dan ga ik ga naar het blokje Kamer of eigenlijk het blokje Kamerleden. Dat is gelijk al een verspreking waar ik zo meteen nog iets over ga zeggen. Kamerlid zijn is een enorme eer maar misschien zelfs wel een nog grotere verantwoordelijkheid, want juist wij, 150 Kamerleden, samen met onze 75 collega's aan de andere kant, van de Eerste Kamer, hebben een enorm bijzondere bevoegdheid die niemand anders in Nederland heeft. Er komt namelijk in Nederland geen wet tot stand zonder actieve instemming van de meerderheid van onze 150 leden en van een meerderheid van die 75 leden in de Eerste Kamer. Het feit dat we die bevoegdheid hebben, brengt dus ook een zeer zware verantwoordelijkheid met zich mee. Dat is een verantwoordelijkheid waarvan de commissie heeft moeten concluderen dat die in de afgelopen jaren onvoldoende is vervuld. Wij durfden zelfs nog wat verder te gaan: Kamerleden hebben gefaald in hun wetgevende en hun controlerende taak. Kwalitatief slechte wetten hebben uiteindelijk de basis gelegd voor veel ellende, en die wetten zijn aangenomen door een meerderheid van beide Kamers. Daarmee zijn Kamerleden dus ook medeverantwoordelijk voor die basis van ellende voor mensen. Voor de volledigheid hebben wij in een bijlage, pagina 505, een heel overzicht opgenomen van de stemverhoudingen in beide Kamers: hoe er is gestemd per wet, per amendement en per motie.

Voorzitter. Dat is wat ons betreft echter niet de kern van de boodschap van onze commissie. Enkele sprekers zeiden het hier al en het staat ook in ons rapport: dé Kamer bestaat niet. Wij spreken daarom ook zo veel mogelijk van "Kamerleden". Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor fracties, partijen en coalities. Dat zou eigenlijk geen recht doen aan iedereen die zich op zijn eigen manier voor of achter de schermen, in grote of in kleine mate heeft ingezet om deze problemen aan te pakken, te adresseren, te veranderen, te verbeteren of aan te kaarten. Je kan en mag dat niet op één hoop gooien. Dat is dan ook wat de commissie niet doet.

Voorzitter. We hebben wel geprobeerd om patronen te herkennen en te benoemen. Ik vond dat de heer Dijk van de SP het wel vrij treffend zei: ik ga hier niet de hele dag aan zelfkastijding staan doen. Dat is eigenlijk ook precies de boodschap die deze commissie heeft voor uw Kamer en de Kamerleden. De commissie heeft niet gezegd "Pietje heeft toen wel voor die wet gestemd", "Jantje heeft toen wel bij de interruptiemicrofoon gestaan, maar was het er daarna gewoon mee eens" of "het had nou echt het verschil gemaakt als hij, zij of wie dan ook voor of tegen het amendement op stuk nr. y of de motie op stuk nr. z had gestemd of Kamervraag x had gesteld". Daar hebben wij als Kamerleden volgens mij niks aan en daar heeft het instituut Kamer niks aan, maar — nog belangrijker — daar hebben de slachtoffers niks aan. Want hun boodschap aan onze Kamer en onze commissie was nou juist: laat het leed niet voor niets zijn geweest.

Dat is dan ook de handschoen die de commissie heeft proberen op te pakken in haar aanbevelingen. Durf in die spiegel te kijken. Wees daar niet bang voor. Doorbreek als Kamer de patronen die er zijn. Collega Van Nispen noemde terecht een aantal voorbeelden die stuk

voor stuk in meer of mindere mate na het aanbieden van ons rapport gewoon weer gebeurden hier in de Kamer. Dat zijn allemaal kleine zaken, maar die zijn wel tekenend voor het patroon dat er tot op de dag van vandaag ook hier in de Kamer is. Onze oproep en de aanbevelingen laten zich eigenlijk vrij makkelijk samenvatten. Ik zei het net al: Kamer, neem uzelf serieus. Doe uw werk. Dat zit 'm echt in basale zaken. Ik vind dat wij daar echt goed en beter met elkaar over na moeten denken.

We horen vaak het punt van tijdsdruk. Ik hoorde dat in het debat ook al voorbijkomen: ja, we moesten binnen een week die wet behandelen van het kabinet, want anders ... Daar gaat niemand over. Wij gaan als Kamer over hoe snel wij een wet behandelen. Als het kabinet wil dat die wet sneller wordt behandeld, had het kabinet die wet eerder in moeten dienen. We moeten ons niet op laten jagen. We kiezen er zelf dus voor om onze taak van zorgvuldige wetgeving ondergeschikt te maken aan snelheid. Hetzelfde geldt voor amendementen. Waarom zou een wetsvoorstel wel via internetconsultatie, de Raad van State, adviseurs et cetera moeten gaan, maar kunnen we een amendement, dat evenveel impact kan hebben als een wetsvoorstel, even last minute indienen? Dat kan grondwettelijk, maar waarom staan we dat toe als Kamer, met onze taak van zorgvuldige wetgeving, en gaan we daar dan ook direct over stemmen? Neem uw werk serieus. Een amendement is niet zomaar iets. Neem de tijd, stem een week later, zodat je het rustig kunt beoordelen.

Voor Kamervragen geldt hetzelfde. We weten allemaal ...

De heer **Sneller** (D66):

Misschien mag ik nog een vraag over de amendementen voorleggen. Als ik nu om een Raad van State-advies over een amendement vraag, dan is dat meteen een politiek trucje. Het geeft vertraging et cetera. Ook hier is het weer een gezamenlijke zoektocht, maar misschien heeft de commissie er langer over nagedacht. Welke regels, welke gebruiken, welk systeem kunnen we invoeren om te zorgen dat het normaler wordt om iets op die manier te doen? In het rapport staat nu: er kunnen dan invoeringstoetsen worden gedaan. Maar stel dat ik het vraag over een amendement van een andere fractie. Dan is dat in het huidige politieke proces meteen quasi verdacht, terwijl we ernaartoe willen dat het wat normaler wordt en dat we daar mores omheen ontwikkelen.

De heer **Aartsen** (VVD):

Daar kan de commissie zich ook absoluut in vinden. Het zit 'm dus in structuur en cultuur, wat de voorzitter al zei. Cultuur is inderdaad dat je dus ook kijkt naar zorgvuldige wetgeving en naar dit soort zaken, ook op het moment dat het misschien niet helemaal lekker in je politieke straatje past. Juist dan moet je gaan staan voor het instituut Kamer, omdat dat de Kamer als geheel sterker maakt. In de structuur moet je ook iets doen. Denk aan een veiligheidsklep. Dat heeft een hele simpele reden. Het kan grondwettelijk niet, dus dat moet je ook niet in de Grondwet doen, maar je kunt met elkaar in het Reglement van Orde afspreken dat je na het indienen van een amendement — dat is iets serieus dat daadwerkelijk impact op de samenleving heeft — rustig een week de tijd moet nemen. Dan kan het kabinet daar een uitgebreide appreciatie op sturen. Het kabinet heeft dan ook even de tijd om misschien eens te bellen met een uitvoeringsorganisatie in plaats van dat dat hier allemaal snel moet gebeuren. Hoe ziet u dat, geachte uitvoeringsorganisatie? Zou u dat eens kunnen uitzoeken? Je kunt een lichte uitvoeringstoets laten uitvoeren. Je kunt er met elkaar nog eens over spreken. Vergeet ook niet alle maatschappelijke organisaties. Die zitten allemaal op hun scherm naar die amendementen te kijken en vinden het misschien ook prettig om een telefoontje te plegen of een kop koffie te drinken met Kamerleden. Misschien kunnen ze dan zeggen dat ze niet in problemen komen als een amendement net ietsje anders wordt geformuleerd. Onze aanbeveling is dus een afkoelperiode van een week voor amendementen, zodat er zorgvuldige wetgeving tot stand komt. Dat is een cultuuraspect — daar zal ik zo nog wat meer over zeggen — en een structuuraspect.

De heer **Sneller** (D66):

Die afkoelperiode schept ruimte. Moet de manier waarop die ruimte vervolgens wordt ingevuld, dan nader worden bepaald? Welke systemen zijn er om wel of geen toets uit te voeren?

De heer **Aartsen** (VVD):

Ja. Ik denk dat het goed is als de Kamer daarover nadenkt met elkaar. Dat is ook onze oproep: neem jezelf serieus, denk er met elkaar over na wat je dan nodig hebt, spreek elkaar erop aan, help elkaar, geef elkaar misschien ook eens af en toe het voordeel van de twijfel. Ik denk dat het heel goed is om dat vorm te geven. Uiteindelijk draagt alles bij. Vandaar de algemene aanbeveling: een parlement dat zijn werk goed doet.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Na de schorsing gaan wij stemmen over amendementen bij de Wet betaalbare huur. De BBB is tegen die wet.

De heer **Dijk** (SP):

Nou, dan stem je tegen!

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Kijk, daar gaat ie. Dat is precies mijn punt. De heer Sneller zegt net dat een procedureel voorstel dan wordt gezien als een politiek trucje. Hier gaat het precies over deze discussie. Hier zijn het geen toeslagenouders waar rechten van geschonden worden, hier zijn het huiseigenaren waar rechten van geschonden worden. Daar kun je een andere politieke mening over hebben, maar dat is wel wat een aantal amendementen doet, bovenop de wet. Er liggen ook amendementen die extra taken geven aan Huurcommissies. Dan kun je het eens zijn met het doel van die amendementen, maar hier komt wel een uitvoeringstaak achter weg.

De **voorzitter**:

Kunt u wel een vraag stellen aan de heer Aartsen? Ik zit nu drie dagen voor. Dit verschil van mening is iedere dag al uitvoerig toegelicht. Werk dus even toe naar een vraag aan de heer Aartsen.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Het is correct dat hier een politiek verschil van mening onder ligt, maar de discussie die wij vandaag hebben, is hoe je als Kamer je werk goed doet en hoe je je eigen processen serieus neemt. Zou dat dan ook niet gelden voor deze wet? Als straks amendementen worden aangenomen die verder ingrijpen in uitvoering of eigendomsrechten dan de minister al gaat, zou je dan niet met elkaar de tijd moeten nemen om aan de Raad van State te vragen of we hier niet doorschieten?

De heer **Aartsen** (VVD):

Mevrouw Keijzer snapt ongetwijfeld dat ik mij als lid van de parlementaire enquêtecommissie natuurlijk niet in deze discussie zal mengen.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Correct. Dat snap ik.

De heer **Aartsen** (VVD):

Onze aanbeveling is simpel. Wij adviseren om wanneer een amendement wordt ingediend, een afkoelperiode van een week te hanteren.

De **voorzitter**:

Helder.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Ja, het is helder. Ik begrijp heel goed dat de heer Aartsen als lid van de parlementaire enquêtecommissie hier niks over kan zeggen, maar ik sta hier eigenlijk ook om tegen onszelf, in verzameling met z'n honderdvijftigen, te zeggen dat het altijd zo is: in een proces komt een regel je soms wel en soms niet uit. Dat zou niet de afweging moeten zijn. De afweging zou moeten zijn: nemen we onze eigen processen serieus en nemen we de mensen waar de wetgeving op van toepassing wordt serieus, ongeacht hun positie in de maatschappij?

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Dank aan de heer Aartsen voor de beantwoording. Natuurlijk ging het over de rol van de Kamer en over het feit dat we onszelf serieus moeten nemen. Ik kan natuurlijk niet anders dan dat ondersteunen. Deze interruptiedebatjes ondersteunen, denk ik, wel weer hoe belangrijk het is dat we een aantal uitgangspunten en basisprincipes met elkaar hebben. Dan toch even de toets daarover. Zoals ik het heb begrepen, is de suggestie om dat de standaard te maken. Wellicht moeten wij daarmee aan de slag. Er kan natuurlijk altijd aanleiding zijn om ergens van af te wijken. Wij hebben dat nu niet als standaard. Zorg dat die afkoelperiode van een week de standaard is, zodat het niet iedere keer meteen in een politiek frame komt als zo'n week moet worden gevraagd. Wij kunnen er in het Reglement van Orde of op een andere wijze voor zorgen dat dit de maatstaf wordt. Uiteraard kan er altijd ergens een aanleiding zijn om het iets langer of korter te maken dan die week. Is dat wat de heer Aartsen namens de commissie zegt?

De heer **Aartsen** (VVD):

Onze aanbeveling is om de standaardafkoelperiode minstens een week te maken. Dat is wat wij zeggen. U geeft daarbij zelf al aan dat er allerlei uitzonderingen kunnen zijn. Onze aanbeveling is: hanteer dit echt als een harde afkoelperiode. Vandaar ook het woord "afkoelperiode". Gezien de wetten die wij behandelen, is het misschien juist wel extra nodig om zorgvuldig naar amendementen te kijken wanneer er heel veel tijdsdruk is. Mevrouw Maatoug gaat zo meteen de fraudewet behandelen. Daar zien we dus dat op dag een de wet is behandeld. Op dag twee moest over alles worden gestemd vanwege de tijdsdruk, in dit geval vanuit het kabinet. Onze aanbeveling is dus: hanteer een afkoelperiode van een week.

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Goed dat dit nu ook duidelijk is. Ik vraag dat ook omdat ik zo dadelijk een motie overweeg waarin we juist ook als Kamer met deze delen van de aanbeveling aan de slag moeten. Er zitten natuurlijk een aantal op de regering. Ik heb nog steeds goede hoop — ik blijf een optimist — dat we straks met een motie richting het kabinet kunnen komen met een brede meerderheid erachter. Maar goed, dat zullen we later vandaag nog zien. Ik kom dan in ieder geval met een motie waar we ook deze onderdelen van het rapport die echt op de werking van de Kamer zelf zien ter hand zullen nemen.

Mevrouw **Inge van Dijk** (CDA):

Het gaat eigenlijk om: Kamer, neem je werk serieus. Ik trek mij dat aan. Ik vind ook echt dat wij ons werk serieus moeten nemen. Tegelijkertijd denk ik aan de afhandeling van de toeslagenaffaire. Daar proberen wij ons werk als Kamer heel serieus te nemen. Wij staan al drie jaar debatten te voeren en moties en amendementen in te dienen. Soms denk ik weleens: zijn wij niet veel te lief voor een kabinet en voor elkaar? Moet er niet vaker grof geschut uit de schuur worden gehaald om dingen voor elkaar te krijgen? Maar dat zou ik eigenlijk helemaal niet willen. Ik zou gewoon willen dat we ons werk serieus nemen en vooral dat we elkaar serieus nemen. Zou u daarover een observatie willen geven, vraag ik via de voorzitter.

De heer **Aartsen** (VVD):

Zeker. Daarmee doe ik ook een stuk van mijn beantwoording. Dat scheelt misschien ook wat

tijd. We zeggen absoluut "neem uzelf serieus", en dat doet u dus ook door de instrumenten en de rol van de Kamer serieus te nemen. Een van de voorbeelden die ik er graag wil uitlichten, is Kamervragen. We weten allemaal, laten we daar eerlijk over zijn, dat Kamervragen soms niet zozeer voor een inhoudelijk antwoord worden gesteld, maar meer voor de bühne. Dat weten we allemaal. Het VU-rapport schrijft daar ook over. Dan stellen we ze om een mediapuntje te maken of om aan te haken op een nieuwsartikel. Alleen ontslaat dat feit een kabinet nooit, maar dan ook nooit, van zijn plicht, van zijn grondwettelijke plicht zelfs, om iedere Kamervraag, ook al is die misschien voor de bühne bedoeld en ook al zegt een Kamerlid dat zelfs hardop, fatsoenlijk, netjes, op tijd en volledig te beantwoorden.

Dat is echt een hard basisprincipe. Gebeurt dat niet, dan moeten wij als Kamer met elkaar het kabinet daarop durven aan te spreken. Dat sluit ook aan op wat u zegt: help elkaar als Kamer. Draag samen bij aan het instituut Kamer, om dat sterk te houden, om dat serieus te nemen. Deze aanbeveling geldt dus niet alleen maar wanneer het iemand politiek goed uitkomt. Ik wil eigenlijk de Kamerleden uitdagen door te zeggen: probeer het ook een keer wanneer het politiek niet uitkomt! Neem het een keer voor een collega op die in een commissiedebat vragen probeert te stellen en de bewindspersoon draait er omheen of sust iemand in slaap. We hebben daar een aantal voorbeelden van genoemd in ons rapport. Help de collega dan ook, ook al betreft het een kabinetslid van uw eigen partij! Help die collega dan door te zeggen: luister, voorzitter, ik constateer dat hier een collega-Kamerlid ondanks serieuze vragen met een kluitje het riet in wordt gestuurd. Dat moeten we als Kamerleden niet accepteren, want een bewindspersoon dient gestelde vragen gewoon netjes te beantwoorden.

Hetzelfde geldt voor de extra week voor de stemmingen. Ik heb daar al wat over gezegd. Het geldt ook voor AMvB's die naar de Kamer moeten. Ik vind echt dat wij als Kamerleden elkaar daarbij moeten helpen. Mevrouw Van Dijk zei net in een interruptie op de heer Van Nispen iets over de rapportage. Als deze Kamer in meerderheid wil dat er één rapportage komt, dan dienen de bewindspersonen en de ambtenaren op de ministeries één rapportage te leveren, ook al moet die ene rapportage door vier ministeries bij elkaar gegoten worden. Dan moeten ze er maar een nietje doorheen doen. Dan moet dat op een goede manier worden gedaan. Als een meerderheid dat wil, dan is het ook belangrijk dat wij daar als meerderheid achter gaan staan. Het is misschien niet zo heel erg belangrijk dat je direct het grootste wapen erop in gaat zetten dat je hebt als Kamerlid. Maar het gaat om de mores: als een Kamerlid iets vraagt op een nette manier, dan hoor je dat gewoon netjes te krijgen.

Mevrouw Inge van Dijk (CDA):

Ik ben blij dat het nietje genoemd wordt, want ik heb letterlijk gevraagd om dat nietje, om inderdaad niet allemaal losse rapportages te hoeven lezen maar gewoon een nietje door alle bevindingen te krijgen, zodat wij als Kamer goed ons werk kunnen doen. Helaas kreeg dat verzoek toen geen meerderheid van de handen op elkaar. Ik hoop inderdaad dat we elkaar in de toekomst wat meer gaan helpen. Niet eens zozeer voor ons, maar voor de mensen voor wie we het doen.

De voorzitter:

De heer Aartsen vervolgt zijn betoog.

De heer Aartsen (VVD):

Ik kan me niet voorstellen dat het kabinet niet meekijkt, dus het signaal is volgens mij duidelijk. Nogmaals, als wij dat met elkaar durven te doen, dan worden wij sterker. Dat is ook de oproep: een parlement dat goed haar werk doet. De bal ligt nu bij u, of bij ons, als parlement.

Ik had nog twee korte, concrete vragen bij dit blokje. Mevrouw Kamminga vroeg naar een inhoudelijk overzicht van de stand van zaken ten aanzien van de samenhang en de

aanbevelingen uit eerdere rapporten. Wij kunnen dat alleen maar van harte onderschrijven. Heel veel dingen die wij aanbevelen, zijn niet per se heel erg nieuw. Daar wordt al aan geraakt door anderen. Wij willen uw Kamer dus vooral aanmoedigen om inderdaad te monitoren — wij kunnen dat niet — wat die aanbevelingen, en ongetwijfeld ook deze aanbevelingen, doen.

Dan had mevrouw Van Vroonhoven een leuk idee, als ik het zo mag noemen. Dat was het idee om Kamerleden die aan gedegen wetgeving doen, in het zonnetje te zetten, door ze een compliment te geven, een handreiking te doen of een podium te geven. We hebben even getwijfeld over hoe wij daar als commissie op zouden reageren. We besloten dat ik dat moest doen als een soort strenge, boze leraar. Want wij gaan dat niet doen. De simpele reden daarvoor is dat het gewoon ons werk is. Kamer, doe uw werk. Gedegen wetgeving is niet iets bijzonders. Dat is waar wij als Kamer voor worden ingehuurd. Ik gebruik uw vraag even om onze eigen boodschap kracht bij te zetten. Ik denk dat het ongetwijfeld goed is om een zoektocht te starten naar hoe je dit soort activiteiten, maar ook activiteiten binnen het Presidium, commissies of misschien zelfs parlementaire enquêtecommissies, die ook nog wel wat tijd kunnen opslokken van Kamerleden, een plekje kan geven. Maar de inhoudelijke reactie is dus: nee, want de basis van ons werk als Kamerleden is goede, gedegen wetgeving maken.

Mevrouw **Van Vroonhoven** (NSC):

Natuurlijk begrijp ik de "nee" van de commissie ergens wel. Mijn voorstel was meer als iets ludieks bedoeld. Ik wilde er ook mee aangeven dat we hier niet alleen maar moeten staan voor de Kamerleden die per definitie de spotlights krijgen, maar juist voor die gedegen werkers die vaak wat op de achtergrond staan. In het verlengde daarvan wil ik uitdrukkelijk Bureau Wetgeving, dat we hier intern hebben en dat ons zo helpt met het schrijven van de amendementen, prijzen en naar voren halen. Kan dat ook uit uw mond nog een keertje komen? Naast Bureau Wetgeving, waar we zo zwaar op leunen, noem ik ook de beleidsmedewerkers die we hier in de bak hebben zitten en die ons helpen met het schrijven van die amendementen. Hun kwaliteit draagt ook bij aan de kwaliteit van wetgeving vanuit onze kant.

De heer **Aartsen** (VVD):

Daar kan ik me honderd procent bij aansluiten. Deze commissie is er ook erg trots op dat onze ondersteuning achter ons en in de voorzittersloge misschien zelfs letterlijk in de spotlight mag zitten. Maar ik noem ook de oud-Kamerleden, die zeer veel werk voor deze commissie hebben gedaan, maar vanwege de verkiezingen hier niet in de banken kunnen zitten. Die woorden gaan die kant op.

Mijn laatste blokje gaat over journalisten. Ik heb daar een tweetal vragen over gekregen. De laatste vraag is reflecterend. De eerste is wat concreter. Dat is een vraag van de heer Van Baarle over de door ons beschreven invloed van de mediabeelden op het handelen van de Belastingdienst. Het VU-rapport, dat wij ook overnemen, beschrijft twee patronen in de afgelopen dertig jaar met betrekking tot die context. Dat rapport beschrijft dat er een verharde opstelling is ontstaan tegenover mensen die een uitkering ontvangen en tegenover mensen met een migratieachtergrond. Dat is een patroon dat zij over de afgelopen 30 jaar constateren. Het is natuurlijk heel ingewikkeld — dat is het ook voor de commissie — om te zeggen: A leidt tot B. Dat kan vanzelfsprekend niet in zo'n rapport. Maar juist vanwege deze twee constateringen en alles wat wij bevonden hebben, heeft de commissie er bewust voor gekozen om de hoofdconclusie te starten met de woorden "in een verhard politiek maatschappelijk klimaat". Ik hoop dat ik uw vraag daarmee naar behoren heb kunnen beantwoorden.

Voorzitter. Mevrouw Kamminga heeft mij gevraagd om te reflecteren op hoe, in dit geval, journalisten hebben gereageerd op ons rapport. Ik moet eerlijk toegeven dat iedere

voorlichter aan een Kamerlid het advies zou geven om vooral geen kritiek te hebben op journalisten of de media. Toch voelen wij ons als enquêtecommissie genoodzaakt om dit wel te doen. In ons rapport spreken wij bewust niet over dé media. Net zo goed als dé Kamer niet bestaat, bestaat ook dé media niet. Er zijn diverse soorten nieuwsmedia, die ieder op hun eigen manier zaken in het land en in Den Haag beschrijven. De commissie kiest er bewust voor om de rol te noemen die journalisten hebben gespeeld bij het onthullen van het toeslagenschandaal; ik wil dat hier heel duidelijk gezegd hebben. Die rol was van onschatbare waarde. Dat geldt voor de verschillende rollen die de journalisten vervullen. Wij noemden die al: de informerende rol, de controlerende rol, de waakhondfunctie, de podiumrol en zelfs de vermaaksfunctie. Die vormen uiteindelijk de zuurstof voor onze democratie. Dat moeten we vooral koesteren.

Voorzitter. De commissie is echter wel kritisch. Wij zijn kritisch, met name op wat wij het "papegaaiencircuit" hebben genoemd. Het is een soort tango tussen dé politiek en dé media. Het is een tango tussen aan de ene kant Kamerleden, politici, en aan de andere kant journalisten, die een zelfversterkend effect heeft. Die haalt eigenlijk ook het slechtste in beide beroepsgroepen naar boven. Ik noemde net al de onschatbare waarde van de onthullende rol. Dat geldt overigens ook voor Kamerleden; dat hebben we ook beschreven in ons rapport. Die rol is het beste wat die twee in elkaar naar boven halen. Maar we mogen onze ogen ook niet sluiten voor het papegaaiencircuit, dat zelfversterkende effect van het slechtste in elkaar naar boven halen. Nieuwsjournalisten komen met een nieuwsitem. Kamerleden reageren daar vervolgens fel en vaak direct op. Hoe feller een Kamerlid reageert, hoe groter de kans dat andere journalisten over die reactie schrijven en dat uitzenden, waar vervolgens ook op gereageerd wordt et cetera et cetera. Voor je het weet, gaat het eigenlijk niet meer over een inhoudelijke oplossing voor het geconstateerde of geadresseerde probleem, maar gaat het vooral over de ophef daaromheen, over de politieke gevolgen daarvoor, over de positie van een bewindspersoon of over het politieke spel. Je ziet dus dat Kamerleden en journalisten elkaar als het ware napraten, napapegaaien. Niemand stelt meer de vraag: "Goh, is dat zo? Hoe zit dat? Hoe groot is nou precies het probleem?" Je ziet een beweging die enorm sterk kan zijn, een bepaalde richting op, een dominante richting op, en daarmee verstomt als het ware een soort van tegengesteld, kritisch, divers geluid. Ons grootste bezwaar is dan ook vooral dat er als het ware een soort dominante enkelvoudige beelden ontstaan rondom onderwerpen waarbij de werkelijkheid eigenlijk geweld wordt aangedaan. De werkelijkheid is soms net wat complexer dan een simpele enkelvoudige waarheid. Die is soms wat gelaagder. En ja, soms zijn ook meerdere dingen tegelijkertijd waar. In dat papegaaiencircuit ontstaat er als het ware een soort van wedstrijdje om die ene echte waarheid die niet anders kan zijn dan dat, terwijl soms ook zaken, gelaagd en complex, naast elkaar waar kunnen zijn.

Voorzitter. Hoe was dan de reactie op ons rapport, was de vraag. Wij denken dat het rapport goed is ontvangen. We hebben veel journalisten gesproken en ook de reacties mogen lezen. Heel veel journalisten zeggen: "Dank voor deze spiegel, dank voor deze reflectie. We hebben daar onderling debat over. We gaan aan de slag met zelfreflectie. We hebben goede discussies hierover aan de redactietafel." We hebben daar ook persoonlijk goede reacties op gekregen van mensen die dat zeiden en ons uitdaagden om daar eens het gesprek over aan te gaan. Ik kan dus niet anders zeggen dan dat de commissie erg blij is hoe journalisten hebben gereageerd op het rapport.

Er is wel een maar. Die maar is dat wij ook heel veel journalisten zagen worstelen met de enkelzijdige waarheid die vervolgens over ons rapport ontstond. Wij hebben in ons rapport juist gezegd dat er heel veel patronen zijn die op heel veel momenten op elkaar in klikten, elkaar versterkten, op elkaar inspeelden. Die hadden met elkaar te maken. Er zit heel veel gelaagdheid in de problemen. Je kunt niet zeggen dat het één wet, één moment in de tijd was waar het mis is gegaan of waardoor alles ontstond. Het zit 'm echt in de gelaagdheid, in de complexiteit. Heel veel dingen klikten in elkaar en ook heel veel dingen waren tegelijkertijd waar. Maar die boodschap is soms wel heel erg simpel gemaakt. "De media zijn

medeverantwoordelijk voor het toeslagenschandaal", konden we lezen. Dat staat niet in ons rapport. "Door de onthullingen in de Bulgarenfraude is dit allemaal ontstaan." Een journalist schreef daar over een soort hinkstapredenering van de commissie. Dat staat niet in ons rapport. "Wij hebben toch als journalisten niet dat hele Staatsblad volgekalkt met slechte wetten." Dat heeft de enquêtecommissie ook niet gezegd in haar rapport. "Onze krant heeft toen en toen wel gepubliceerd en daar is aan voorbijgegaan." Dat is ons hele punt ook niet. Het is geen blame game wie op welk moment welk artikel heeft gepubliceerd. Ik hoorde afgelopen vrijdag een podcast van een journalist waarin de ene de andere corrigeerde. Die zei "het toeslagenschandaal is afkomstig uit de Bulgarenfraude", waarop de ene zei: nee nee, dat is niet waar, dat komt uit de Fraudewet. Ons punt is dat het allebei niet waar is. Het is echt een versimpeling. Al die quotes, de dingen die we hebben opgeschreven, zijn een versimpeling van onze boodschap. Het is belangrijk om die gelaagdheid, die complexiteit erin te benoemen.

Tot slot, voorzitter. Wij hebben bewust geen aanbevelingen gedaan over journalisten. Dat vonden wij niet passen bij onze rol als Kamerleden. Ik hoor echter wel dat veel journalisten die handschoen ook zelf goed oppakken. Ik zou dan toch een ding graag willen meegeven, ook in het licht van ons rapport. Soms zijn dingen niet per se simpel te maken of is een boodschap niet simpel te maken. Soms is er niet één waarheid. Soms is een beeld niet alleen maar enkelvoudig, maar ook meervoudig, zijn er meerdere lagen en zijn dingen heel erg complex om uit te leggen. Ik hoop vooral dat dat het dominante beeld is dat blijft hangen na het rapport dat wij hebben geschreven in het algemeen en meer in het bijzonder over journalisten.

Dank u wel.

De voorzitter:

Hartelijk dank aan de heer Aartsen voor de beantwoording die hij namens de commissie aflegt. Ik geef mevrouw Maatoug niet nu al het woord, want het is inmiddels bijna 13.30 uur.

De beraadslaging wordt geschorst.

De voorzitter:

Ik had iedereen graag een langere lunch toegewenst, maar we hebben nog drie debatten en twee stemmingenrondes na het debat met de commissie. Ik stel dus voor dat we tot 14.00 uur schorsen voor de lunch en dat we daarna stemmen. Daarna krijgt mevrouw Maatoug het woord voor het laatste en derde blok van de beantwoording vanuit de enquêtecommissie.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De voorzitter:

Ik heropen toch nog even. Er blijkt toch nog iets meer tijd nodig te zijn voor het voorbereiden van de stemmingen. We stemmen dus na het debat. We gaan na de lunch dus door met de verantwoording met mevrouw Maatoug. We maken het debat met de parlementaire enquêtecommissie af. Daarna doen we de eerste stemronde en vanavond laat de tweede.

Rapport parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening

Aan de orde is de voortzetting van het **debat over het rapport van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening.**

De voorzitter:

We zijn weer toe aan het vervolg van het debat over het rapport van de enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening. Ik geef het woord aan de derde spreker van de commissie, mevrouw Maatoug.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Dank u wel, voorzitter. Voor de mensen die net binnenvallen: we hebben een halfuur geschorst en heel veel van de vragen zijn al beantwoord. Zoals eerder door de voorzitter van de enquêtecommissie aangekondigd, ga ik zo in mijn beantwoording in op de sociale zekerheid en in het verlengde van de beantwoording van de heer Aartsen ga ik in op de enkele vragen die er nog liggen over gegevensuitwisseling. Ook liggen er nog enkele vragen in de categorie overig. Ik vind dat nooit een restcategorie, maar de categorie die zo belangrijk is dat die een eigen bak verdient. Deze categorie bevat vragen over financiën en vragen die er nog liggen over cultuur.

Tegen de mensen die net binnenvallen of misschien vandaag al het hele debat volgen, of dit dinsdag gedaan hebben, zeg ik het volgende. Je zou bijna vergeten dat achter al die wetten, regelingen en gegevens het debat van vandaag begint bij mensen en eindigt bij mensen. In de eerste termijn hebben heel veel collega's woorden gebruikt uit hun eigen ervaring vanuit de gesprekken die ze zelf hebben gehad of vanuit onze openbare verhoren. Het zijn die menselijke verhalen, die indrukken en die verschrikkelijke gebeurtenissen die de reden zijn geweest waarom wij zo lang met dit onderzoek bezig zijn geweest. Ik vond dat belangrijk om te zeggen, want ook straks in mijn beantwoording bij de sociale zekerheid gaat het over besluiten en wetten, maar die wetten, besluiten en alles wat wij hier doen in dit huis dienen mensen en hun leven. Ik vond het belangrijk om dat even gezegd te hebben.

Voorzitter. Ik denk dat het ook belangrijk is om het volgende te benoemen voordat ik de vragen van de collega van D66 ga beantwoorden over de fraudewet. De heer Aartsen heeft net de beantwoording gedaan omtrent toeslagen, maar daarvoor heeft hij ook onze hoofdconclusie benadrukt over weeffouten en fouten in wetten. Onze voorzitter, de heer Van Nispen, heeft de patronen erg uitgelicht. Dat konden wij doen omdat wij naar meerdere wettencomplexen en verschillende uitvoeringen gekeken hebben, dus naar edaar waar de verschrikkelijkheden van het toeslagenschandaal gigantisch zijn. De heer Aartsen is net stap voor stap door de weeffouten en de invoerings- en uitvoeringsfouten gelopen. Daar zien we dezelfde patronen. Soms zijn die patronen van een andere aard en grootte, maar diezelfde patronen liggen daar ook aan ten grondslag. Ik vind dat dus belangrijk om te benadrukken. Ook in de sociale zekerheid hebben wij diezelfde patronen gevonden. Een van de wetten waarnaar wij gekeken hebben, is de Wet aanscherping handhaving en sanctiebeleid SZW-wetgeving, wat ook wel de fraudewet is gaan heten. En daarmee kom ik op enkele vragen die er nog lagen.

De eerste is de vraag van het lid Van Baarle. Hij vroeg hoe het nou zit met het verschil tussen de fraudewet, zoals die wet is gaan heten, en het boetebesluit. Zoals u in ons rapport heeft kunnen lezen, heeft de Kamer op 10 maart 2011 van de toenmalige minister en staatssecretaris van Sociale Zaken, de heer Kamp en de heer De Krom, een brief gekregen. In die brief stond dat het kabinet uitging van het principe dat de boete of korting 100% van het fraudebedrag was. Dat vind je ook terug in de memorie van toelichting. In het rapport lees je vervolgens ook dat in de wettekst staat dat, en ik citeer, "de bestuurlijke boete ten hoogste het benadelingsbedrag zal zijn". Oftewel, het is een maximum in plaats van een uitgangspunt. Het boetebesluit bij de fraudewet sluit weer aan op die voornemens uit de brieven. Daarin staat namelijk dat, en ik citeer weer, "de bestuurlijke boete wordt vastgesteld op de hoogte van het benadelingsbedrag". Oftewel, 100% is de standaard. In het Kamerdebat is het hier uitvoerig over gegaan. Dit gaat over de zomer, eind juni, juli van 2012. De toenmalige minister heeft toen aangegeven: ja, er wordt rekening gehouden met verwijtbaarheid.

Maar in ons onderzoek hebben wij kunnen vaststellen dat er daarvoor — we gaan dan naar het voorjaar, naar april 2012 — een uitvoerige discussie plaatsvond tussen de uitvoeringsorganisatie en het ministerie van SZW over de vraag hoeveel ruimte er nou was. Is het mogelijk om het op die manier uit te voeren? Is het voor de gemeenten en de uitvoeringsinstanties mogelijk om die subjectieve verwijtbaarheid mee te nemen? Een van de kernvragen die centraal stonden in die discussie is niet alleen of het mogelijk is, maar ook: wat wordt daar dan mee bedoeld? Uitvoerders gaven aan dat een overschrijding van de inlichtingenplicht al op die manier werd geïnterpreteerd. Kortom, om de vraag te beantwoorden, de commissie heeft moeten vaststellen dat de praktijk van de uitvoering en de beleving in het politieke debat niet met elkaar te rijmen zijn. We hebben daar een gat aangetroffen tussen het boetebesluit en de wettekst. In het verlengde van de beantwoording van de heer Aartsen over kwalitatief goede wetgeving zeg ik dat dit een constatering is die we heel nadrukkelijk hebben opgeschreven in dat hoofdstuk. Wat daarbij ook opvalt, is dat de Kamer in het debat wel vraagt naar precies dit pijnpunt, maar eigenlijk niet de vinger op de zere plek kan leggen. De Kamer komt niet bij die "plek der moeite" — zou ik willen zeggen — omdat het boetebesluit pas later naar de Kamer komt. Als de Kamer aan het debatteren is, heeft ze alleen nog maar een samenvatting. Ik hoop dat ik hiermee de vragen van het lid Van Baarle beantwoord heb.

Dan ga ik door, want het lid Ceder had een vraag in het verlengde daarvan. Hij vroeg hoe het kan dat de uitvoering zegt dat ze de ruimte niet heeft en het ministerie zegt dat die ruimte er wel is. Dan ga ik weer even terug naar wat de heer Aartsen hierover heeft gezegd, want dit lijkt heel erg op de discussie die we bij de toeslagen ook zien. Vandaar de nadruk op het patroon. We gaan nu een stukje verder in de tijd naar een andere minister van Sociale Zaken, de heer Asscher. Ook dan blijf je dezelfde discussie hebben. Inmiddels is de wet die de fraudewet is gaan heten, ingegaan. We zien dat de Kamer nog steeds die vragen stelt en het ministerie weer die antwoorden geeft. Maar het verschil is dat de Kamer gevoed wordt door informatie uit de uitvoering, in dit geval specifiek informatie uit de gemeenten. De heer Heerma heeft het in zijn openbaar verhoor gehad over de signalen die hij kreeg van eigen wethouders, van wethouders van zijn partij. Wij constateren in ons onderzoek dat dit zorgde voor uitvoeringsinformatie waarmee men in debatten veel scherper kon doorvragen. We zien ook dat die discussie voortloopt. Uiteindelijk — ik herhaal het, want ik heb veel collega's zien lopen met ons rapport onder de arm — stelt de uitspraak van de Centrale Raad van Beroep in november 2014, bijna twee jaar na invoering, de uitvoering in het gelijk en moet er meer ruimte voor de uitvoering komen om rekening te kunnen houden met verwijtbaarheid. De discussie over het gat tussen de wetstekst en de onderliggende wetgeving stond dus in de schriftelijke vragen en de Kamerbehandeling al centraal, maar moet aan het einde door de rechter rechtgezet worden.

Voorzitter. Dat brengt me bij de derde vraag over de sociale zekerheid. De heer Ceder benoemde dat er afgelopen donderdag een uitspraak is gedaan door de Centrale Raad van Beroep en vroeg hoe wij daarnaar kijken. Deze uitspraak is uiteraard gedaan na ons onderzoek. Wat ik daar wel over kan zeggen, is dat de uitspraak van de Centrale Raad van Beroep in lijn is met de aanbeveling die de commissie in het rapport heeft gedaan over de dringende reden. Hiermee ontstaat meer ruimte voor de uitvoering en kan de rechtspraak maatwerk leveren en recht doen aan specifieke gevallen. Die ruimte zat dus al in de wet, en nu is de interpretatie van de wet ook op die manier. U snapt dat wij geen oordeel hebben over uitspraken van rechters, maar dat die uitspraak dus in lijn is met de aanbevelingen die wij in ons rapport gedaan hebben. Ik was van plan om hiermee de vragen over de sociale zekerheid af te sluiten. Mochten daar vragen over zijn, dan is dit daar het moment voor, terwijl ik mijn volgende mapje pak.

Nu zijn we bij de resterende vragen. De heer Van Nispen is daar uitvoerig op ingegaan in interruptiedebatten en tijdens de beantwoording van de vragen die zijn gesteld in de eerste

termijn van de kant van de Kamer. Er waren nog enkele vragen over gegevensverwerking.

Voorzitter. Laat ik beginnen met een passage, een quote, uit een van onze openbare verhoren. De heer Wolfsen zei daarin het volgende over de bescherming van persoonsgegevens: "Dat is ontzettend belangrijk, want het gaat over persoonsgegevens en persoonsgegevens gaan over jezelf. Dat zijn gegevens, dat is informatie over jou als burger, als mens. Dat kan over alles gaan, dus alles wat herleidbaar is naar jou als persoon, alle informatie naar jou, is een persoonsgegeven op basis waarvan je kunt worden geïdentificeerd. Daar kunnen allemaal hele mooie dingen mee gebeuren, maar ook hele slechte dingen. De basis van grondrechten is dat je er zélf over gaat." De heer Van Nispen heeft net uitvoerig met uw Kamer gediscussieerd over het grondrecht op gelijke behandeling en de eerbiediging van persoonlijke levenssfeer. Ik vond het belangrijk om dat weer te herhalen.

Ik ga straks nog enkele vragen beantwoorden over gegevensverwerking. In de discussie noemen we dat privacy. Ik denk dat achter al die waarborgen waar wij het over hebben, de invulling van dat grondrecht op de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer zit. Dus als de heer Van Nispen in de eerdere beantwoording aangeeft dat we het hebben over waarborgen, die bijvoorbeeld vertaald zijn in de AVG en haar voorlopers, dan gaat het over principes zoals rechtmatigheid, behoorlijkheid en transparantie. Het gaat ook over doelbinding. Dat betekent dat gegevens alleen verzameld mogen worden als het doel waar ze voor verzameld zijn, duidelijk en controleerbaar is. Het gaat over dataminimalisatie, het principe van zo min mogelijk. De verwerking van de gegevens moet passen bij het doel. Ik zeg het even huiselijk: de overheid moet de datahonger beperken. Het gaat ook over de juistheid van gegevens. De verwerkingsverantwoordelijke moet ervoor zorgen dat de gegevens juist zijn. De gegevens moeten ook geactualiseerd worden als dat nodig is, zodat ze juist blijven. Het gaat ook over opslagbeperking, zodat je al die gegevens niet oneindig behoudt. Het zesde is vertrouwelijkheid en integriteit. De gegevensverwerking moet op een passende manier worden beveiligd. En voor bijzondere persoonsgegevens gelden extra strenge regels. Ik herhaal dit, omdat dit een vertaling is. Dit zijn de handvatten die we voor dat grondrecht hebben.

De heer Ceder vroeg of de commissie heel duidelijk zou kunnen zijn. Ik verwijs hiervoor naar het PwC-onderzoek over FSV en naar de casus in ons rapport. Daar zien we bijvoorbeeld dat naast een gegeven als nationaliteit ook uiterlijke kenmerken opgenomen worden in FSV. Als de heer Ceder duidelijkheid wil en vraagt of dat gebeurd is, dan zeg ik: ja, dat is gebeurd. Dan komen we op het punt van de principes en de uitgangspunten. Daarover heeft al een interruptiedebat plaatsgevonden. Als de waarborgen niet goed gecontroleerd of op orde zijn, dus als er geen minimalisatie en geen doelbinding is en het niet is vastgelegd, dan kunnen bij FSV zomaar gegevens ingevuld worden, dus zonder een tweede paar ogen, zonder bevoegdheden en met een inlog zonder controle. Mensen kunnen daar allerlei dingen in zetten. De doelbinding en de verdeling zijn dan niet goed op orde en op die manier kunnen die gegevens ergens anders terecht komen.

Voorzitter. Dat is ook het geval bij de casus van het risicoclassificatiemodel, die u ook in het rapport vindt. Wij hebben getracht een reconstructie te maken van het weekend, waarin dat model is opgesteld, doorontwikkeld en getest. Wij hebben geen schriftelijke stukken kunnen vinden. Waar komen de hypothesen vandaan waar de gegevens op gebaseerd zijn? Dat is de vraag van de heer Van Baarle. Waar komen die vandaan? Ik vind het heel erg om te zeggen: wij kunnen die vraag niet beantwoorden. Wij kúnnen die vraag niet beantwoorden, omdat dat niet is vastgelegd. Alle waarborgen die essentieel zijn voor de verdere invulling, zijn geschonden. Ik hoop dat de Kamerleden dat in de verschillende casussen ... Ik noemde nu twee casussen over toeslagen, FSV en het risicoclassificatiemodel, maar door dezelfde slordigheden konden gegevens gedeeld worden, bijvoorbeeld met gemeenten. Ik zeg "slordigheid", maar we spreken eigenlijk over de overschrijding van het grondrecht, waardoor

de persoonlijke levenssfeer is ingeperkt. Onduidelijk is hoe dit is gebeurd. We hebben getracht heel duidelijk en concreet te zijn in ons rapport. Dat vind ik ook heel belangrijk. De conclusie van het hoofdstuk waarover de heer Van Nispen al heeft gesproken, is dat het recht op gelijke behandeling is geschonden, maar ook de bescherming van de persoonlijke levenssfeer; daarom leg ik daar zo'n nadruk op. Dit hebben we bij de presentatie en ook in het rapport geprobeerd heel duidelijk te zeggen. Maar wat we niet hebben gedaan of hebben kunnen doen, is uiteindelijk over individuele gevallen zeggen: dit is er precies gebeurd met uw gegevens. We hebben geprobeerd om dat duidelijk tegen de ouders te zeggen bij de presentatie van het rapport, maar ik hoop dat de Kamer ook heel duidelijk verstaat wat wij wel hebben aangetroffen in onze bevindingen rond alle casussen waarnaar wij onderzoek hebben gedaan.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dank u wel voor deze toelichting. Ik probeer in de drie jaar dat ik Kamerlid ben al antwoord te krijgen op deze vraag. Ik denk dat de commissie, mits het binnen de reikwijdte viel, aangewezen is om hierop antwoord te geven. Het ging net over het interruptiedebat. Ik hoor de commissie zeggen dat er extra gegevens, zoals persoonlijke, uiterlijke kenmerken zijn meegenomen. Dat mag en hoort niet. Het is privacyschending. Het is ook slordig. Mijn vraag is: klopt het dat deze kenmerken ook gebruikt zijn om vervolgens te selecteren op welke groep in welke wijk of op welke mensen met een migratieachtergrond maar wel een Nederlands paspoort een verhoogd risicoregime kon worden losgelaten? We hebben het gehad over mensen die niet de Nederlandse nationaliteit hebben. We hebben het ook gehad over mensen met een dubbele nationaliteit. Zoals ik al eerder heb aangegeven, begrijp ik dat je in sommige situaties een selectie moet maken tussen de Nederlandse nationaliteit en andere nationaliteiten. Maar dit gaat om Nederlanders, hier geboren en getogen. Omdat zij een migratieachtergrond hadden, hun ouders die hebben gehad of omdat ze bepaalde lichamelijke kenmerken hadden, werden ze vervolgens gezien als personen met een verhoogd risico. Klopt het dat dit ook heeft plaatsgevonden? Ik heb daar al drie jaar geen antwoord op gekregen.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

De heer Van Nispen heeft op dit stuk al het antwoord gegeven, volgens mij op de vraag van de heer Van Baarle over de leeftijd van de bsn en de proxy daarbij. Dat staat heel uitvoerig in het rapport. Op nationaliteit wordt in het rapport ook heel uitvoerig ingegaan. Precies die vraag van de heer Ceder probeerde ik net te beantwoorden, maar ik ga nog een keer proberen om daar heel duidelijk in te zijn. Op het moment dat iedereen gewoon in het FSV-systeem kan — dat is gebeurd — kan er iets in gezet worden op basis van een signalement van een buur of iemand die belt. Dat stond dan in dat systeem. Dat ging, zoals we bijvoorbeeld weten uit het PwC-onderzoek waaraan we ook refereerden, ook over je uiterlijk voorkomen, wat dat dan ook is. De voorbeelden kent de heer Ceder ook uit de debatten. Dat was geen variabele in het model. Laat ik daar duidelijk over zijn. Dat hebben wij niet kunnen vinden. Het risicoclassificatiemodel hebben wij helemaal nageplozen, met alle bestanden die we gevonden hebben. Wel zien we — dan wordt het dus zo moeilijk — dat ... U noemde het net "slordig", maar ons oordeel is dat een grondrecht is geschonden. Die gegevens kwamen overal terecht en gingen verkrummen. Ze kwamen bij gemeentes terecht en bij andere instanties. Dat kun je niet meer terugvinden. De commissie kan dus niet vaststellen wat er in een bepaald geval is gebeurd. Dat probeerde ik net heel duidelijk te zeggen. Ik begon mijn introductie net met: als we het over gegevens, datasystemen en wetten hebben, gaat het over mensen. Voor je het weet, lijkt het debat te gaan over een weging tussen privacy, grondrechten en andere zaken en zeggen we: moeilijk, moeilijk. Maar het is dus geen weging. Het is en-en. Het is niet zo dat je zegt: joh, dat doen we even in een weekend. Ik noem nu maar het enkele voorbeeld van de totstandkoming van die hypothese, waar de heer Van Baarle naar vroeg. Dan wordt er gezegd: we hebben hiernaar gevraagd in de openbare verhoren, we hebben hiernaar gezocht en we hebben niks kunnen terugvinden. Dus wij kunnen dat niet vaststellen. Vervolgens ga je met een foutieve hypothese aan de slag en ga

je vissen in diezelfde vijver, wat de heer Van Nispen heeft uitgelegd. Daarna doe je geen update van je model en gebruik je foutieve bestanden. We zien in die hele schakeling dus grote misstanden en een informatiehuishouden dat niet op orde is, wat leidt tot het oordeel dat het recht op gelijke behandeling en eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer is geschonden. Ik hoop dat dit duidelijk is voor de heer Ceder.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Ja, dit schept meer duidelijkheid. Ik zei "slordig" omdat de commissie dat net aangaf. Ik herhaalde dus haar woorden, maar het is inderdaad een grove schending. Dan heb ik tot slot nog een andere specifieke vraag. We hebben het gehad over uiterlijke kenmerken. Die heeft u niet gevonden in de variabelen. Dat is helder. Mijn vraag is: heeft u wel aangetroffen dat de nationaliteit van ouders of van familieleden zoals een zus, neef, oom of tante, wel meegewogen werd om te kijken of iemand een verhoogd risico had? Ik adresseer dus even specifiek de nationaliteit van tweede- en derdegraads familieleden. Heeft u aangetroffen dat dat een weging was om te kijken of je naar een familie, persoon, of wijk ... Ik woon in Amsterdam-Zuidoost. Dat is de wijk die het meest getarget is. Daar wonen mensen met een niet-Nederlandse nationaliteit, maar er wonen ook mensen die daar geboren en getogen zijn en alsnog disproportioneel veel stukken moesten overleggen. De vraag is: hoe kon dat nou? Was dat specifieke element een van de variabelen waarbij een verhoogd risico werd aangenomen?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Laat ik twee antwoorden geven om aan te geven hoe het samenhangt. Een van de casussen die we hebben opgenomen in ons onderzoek, is LSI, de zogenaamde wijkaanpak. Dat zit in het socialezekerheidsdomein. Daar zien we hetzelfde. Hoe bepaal je naar welke wijk je kijkt? In de reconstructie die we gemaakt hebben — dat vind je ook in het rapport — kom je bij elkaar in een vergadering en wordt er gezegd: dat is geen hele fijne wijk, laten we gaan kijken. Dat kan een aanleiding zijn voor een gesprek. Voordat je ergens extra toezicht op zet, moet je dat echter onderbouwen. Ik verwijs naar de principes waar ik het net over had. Waarom noem ik dit? Dat is iets anders dan de vraag van de heer Ceder. De FSV-informatie waar ik het over had, de risicoclassificatie-informatie, kan als signaal doorgegeven worden in zo'n wijkaanpak. Ik zeg het heel duidelijk: dat hebben wij niet kunnen vinden, want dat kunnen we niet traceren. Die aanknopng van foutieve gegevens, gebrek aan doelbinding, gebrek aan mensen die erin mogen, niet bijhouden, dat zorgt ervoor dat ik deze vraag nu niet zo concreet kan beantwoorden. De vraag van de heer Ceder was wel heel duidelijk. Ik hoop dat u dit in het rapport ook heeft teruggevonden. Wij zien op meerdere plekken lijsten of scorekaarten die zijn opgesteld waarvan we niet kunnen vaststellen of die gebruikt zijn, maar die stellen wel — ik verwijs naar de interruptie van de heer Van Baarle — dat er een puntenscore voor is als je zo'n afkomst of een tweede nationaliteit hebt. Onze centrale vraag is: hoe kom je daarop en waar is dat op gebaseerd? Hetzelfde geldt voor de risicoclassificatie. Ik wil dat blijven herhalen. U ziet het in elke casus. Ik weet niet of iedereen daar voorstander van is, maar ik ben heel blij dat ze in boxen zijn weergegeven, want dan kun je er een voor een langs. Dan zie je per casus wat daar niet goed is gegaan. En "niet goed is gegaan" is niet "slordig". Dit gaat om hele basale principes. Dus het feit dat wij na ons onderzoek geen antwoord kunnen geven op de vraag, bijvoorbeeld bij zo'n kroningsweekend, hoe men erop is gekomen om daarnaar te kijken en op basis van welke informatie ... Dat is geen praktijk die kan en in lijn is met grondrechten en met elke andere grondwettelijke norm. Dat is precies het punt dat we hebben proberen aan te kaarten.

Ik vind het ook heel belangrijk dat we eerlijk zijn naar mensen. Mensen hebben hun verhalen met ons gedeeld, zijn nog een keer naar hun pijn gegaan, hebben hun gegevens met ons gedeeld en hebben met ons gesproken. Dit deden zij niet voor zichzelf. Dat hebben ze allemaal gezegd om te voorkomen dat het voor anderen gebeurt. Tegen die mensen vind ik het heel belangrijk om te zeggen wat de heer Van Nispen heeft gezegd in de presentatie van het rapport. Ik wil het hier nog een keer zeggen. Ik wilde dat het anders was, maar wij

kunnen dus niet in een individueel geval de uitspraak doen: uw gegeven is daar terechtgekomen; daar is sprake van schending. Dat hebben wij namelijk niet kunnen reconstrueren en onderzoeken.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Ik raakte even in verwarring door de discussie net, want zowel mevrouw Maatoug als de heer Ceder gebruiken de begrippen "Nederlanders" en "mensen met een dubbele nationaliteit; mensen met meer paspoorten". Ik dacht begrepen te hebben, ook uit uw rapport, dat er onderscheid werd gemaakt tussen Nederlanders en niet-Nederlanders en dat Nederlanders met een dubbel paspoort als Nederlander werden geregistreerd. Kunt u misschien zeggen wat klopt?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Volgens mij is dit ook in de beantwoording van de heer Van Nispen heel duidelijk naar voren gekomen. Er zijn twee elementen. Het eerste is de proxy van de nationaliteit. Dus ook al heb je de Nederlandse nationaliteit, dan is de leeftijd van de nationaliteit gebruikt. Het tweede betreft de vraag van de heer Ceder. Die ging niet over de nationaliteit maar bijvoorbeeld over iemands uiterlijk of voorkomen. Ook dat aspect is vastgesteld in het PwC-onderzoek uit 2022 waar we naar verwijzen. Wel is het zo dat we niet weten waar die gegevens heen zijn gegaan. Wat niet is gebeurd, is dat het een variabele was die in het risicoclassificatiemodel zat. Dus als daarover verwarring was, wil ik dat hier rechtzetten.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Begrijp ik nu wel goed dat mijn aanname correct is dat mensen met een dubbele nationaliteit werden geregistreerd als Nederlander?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Soms probeer je duidelijkheid te geven maar creëer je verwarring, dus ik ga nog een keer een poging doen. U heeft het nu constant over één variabele, maar naast de nationaliteit is de leeftijd van het bsn-nummer ook gebruikt. Dat is denk ik waarom er nu verwarring is waar het gaat om mijn beantwoording richting de heer Ceder en de vraag van de heer Mulder.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Ik zal traag van begrip zijn, maar dan nog een keer de vraag. Ik heb de rapporten doorgelezen en ik heb er eerder debatten over gevoerd. Wat mij daarbij opviel, was dat de Belastingdienst in zijn computersystemen twee variabelen had. Je had Nederlanders, waar ook Nederlanders onder vielen met een dubbele nationaliteit, en je had mensen die niet-Nederlander waren die bijvoorbeeld uit Gambia of Finland kwamen en dan als Gambiaan of Fin werden neergezet. Klopt het dat het zo in de systemen van de Belastingdienst stond?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Ik ga het nogmaals proberen. Hopelijk wordt het nu duidelijk. Drie dingen vind je. Eén, nationaliteit: ben je Nederlander? Twee, tweede nationaliteit. Die is ook gebruikt. En drie, de leeftijd van de nationaliteit. Dat zijn drie losse, verschillende gegevens.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Dan heb ik het waarschijnlijk ... Dan ga ik het op een andere manier uitzoeken. Nu wordt er namelijk gezegd: Nederlander, mensen met een dubbele nationaliteit en nog iets. Maar volgens mij werden mensen met een dubbele nationaliteit geregistreerd als Nederlander, in dezelfde groep. Punt.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Dan verwijs ik naar de TVS-casus die u ook in het rapport vindt en in onze bevindingen. Daarom herhaal ik het nog een keer. De Nederlandse nationaliteit is gebruikt. In het TVS-systeem werd de tweede nationaliteit ook bijgehouden. Die zat erin, terwijl dat niet

toegestaan was. En de derde was die proxy, die leeftijd van het bsn-nummer. Dat is het derde gegeven. Ik probeer ze nu duidelijk uit elkaar te halen, om recht te doen aan de vraag van de heer Mulder.

De voorzitter:

De heer Mulder nog.

De heer Edgar Mulder (PVV):

Nou ja, ik kan het voor de vierde keer zeggen, maar ik zou tegen de mensen willen zeggen: kijk de debatten erop na en lees de rapporten.

Mevrouw Maatoug (GroenLinks-PvdA):

Dat kan ik alleen maar herhalen: dit rapport, de vorige rapporten, de optelsom van de heer Aartsen en de beantwoording van de heer Van Nispen.

De heer Van Baarle (DENK):

Het lijkt me inderdaad goed als mensen het rapport lezen. Ik waardeer het werk van deze commissie intens. Ik geloof ook dat de commissie er alles aan heeft gedaan om te achterhalen waar het vandaan kwam dat die criteria zijn gebruikt: die proxy voor de nationaliteit en het gebruik van dubbele nationaliteit. Alleen, het antwoord daarop is uiteindelijk zeer onbevredigend als we met elkaar de conclusie trekken dat we dat niet weten en het allemaal terug te voeren zou zijn op één kroningsweekend, waarbij mensen bij elkaar kwamen en er bedacht is: we moeten dubbele nationaliteit gaan gebruiken. Kan mevrouw Maatoug namens de commissie wat meer schetsen over de vragen die gesteld zijn? Is er dan werkelijk waar binnen de Belastingdienst geen enkele vorm van documentatie en geen enkele mail tussen mensen waarin er geschetst is of het een verstandige overweging is om het begrip dubbele nationaliteit in die tijd te gebruiken? Is er werkelijk waar niks bijgehouden?

Mevrouw Maatoug (GroenLinks-PvdA):

Over de casus van het risicoclassificatiemodel ga ik heel duidelijk zijn. Daar hebben we heel erg op ingezoomd. U heeft in de verantwoording van ons onderzoek kunnen lezen dat de reikwijdte, de breedte en de diepte die we geprobeerd hebben vorm te geven, vroegen om keuzes. We vonden deze onderdelen heel belangrijk. Daarbij hebben we dus geprobeerd een reconstructie te maken van dat weekend, want we begrepen na de debatten dat daar de hypothesen opgesteld werden. Waar ga je naar kijken? Waar was dat op gebaseerd? Welke data gebruik je? Hoe toets je het? Wat voor doorontwikkeling? Dat gebeurde allemaal in dat ene weekend, voor het risicoclassificatiemodel. Het antwoord daarop is dat ik daar geen antwoord op kan geven, zeg ik tegen de heer Van Baarle. Ik hoop dat ik net in de beantwoording heel duidelijk was. Daar komt ook ons hele zware oordeel vandaan. Want zou dit nou de uitzondering zijn, dan zou je kunnen zeggen: daar is onder druk iets gebeurd wat we heel erg afkeuren en verschrikkelijk is. Dan heb je een oordeel. Maar onze conclusie op basis van de analyse van verschillende casussen, zowel bij de Belastingdienst als bij de sociale zekerheid, is dat we structurele tekortkomingen en schendingen zien die leiden tot de conclusie dat de persoonlijke levenssfeer in het geding is. Op dat punt is de Grondwet geschonden. Dat is een oordeel dat wij niet lichtzinnig geven.

De heer Van Baarle (DENK):

Ik heb er begrip voor dat er is ingezoomd op een aantal casussen. Uit de beantwoording van schriftelijke vragen weet ik dat er bij de Belastingdienst jarenlang werd gewerkt met broedkamers, zoals ze werden genoemd, waar die modellen werden doorontwikkeld. Viel dat ook binnen de scope van het onderzoek? Of heeft men zich gericht op dat model dat blijkbaar tot stand is gekomen in dat kroningsweekend? Want anders denk ik dat we onszelf als Kamer, al gaat u daar als commissie natuurlijk niet over, de vraag moeten stellen hoe we in de komende tijd toch kunnen proberen — wellicht kan dat door de scope te verbreden —

om daarop een antwoord te krijgen: waar kwam de gedachte vandaan om die proxy voor nationaliteit en dubbele nationaliteit te gebruiken?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

De commissie heeft lang onderzoek gedaan. U heeft in de verantwoording kunnen lezen in welke fases dat allemaal heeft plaatsgevonden. Ik kan geen antwoord geven op de vraag wat we daar allemaal bij betrokken hebben. Wij hebben ons verslag natuurlijk in het rapport opgeschreven. Laat ik een bredere observatie delen, die wij ook in het rapport opschrijven. In de verschillende casussen waar we naar kijken, zien we iets bij de Belastingdienst. Dat is niet alleen iets van Toeslagen, dat zien we ook bij wat weleens huiselijk "de blauwe kant" genoemd wordt, bij de mkb-kant of in andere systemen. Daar zie je eigenlijk dat er structurele tekortkomingen zijn in de verwerking en het bijhouden van gegevens. Vandaar ook de conclusie. Er heerste het idee dat wetgeving om de persoonlijke levenssfeer te beschermen niet van toepassing is op het Belastingdienst domein. Ik verwijs de Kamer terug naar de debatten tussen de staatssecretaris en de Kamer over wat wel en wat niet kan.

Dan kom ik terug op de antwoorden die de heer Van Nispen gegeven heeft aan het lid Van Vroonhoven. Moet je dan bijvoorbeeld helemaal stoppen met elke vorm van risicogerichte controle of met het bijhouden van gegevens? Daarvan hebben wij geconcludeerd: je werkt binnen de grenzen van de wet. Dat geldt voor iedereen, ook voor de Belastingdienst. De wet is heel duidelijk en de handvatten in de wet om dat te doen, zeggen: minimaliseer en wees heel gericht. Dan krijg je altijd een combinatie van werken met mensen, van aselekt en ook risicogericht controleren, maar binnen de grenzen. De vraag is: wat is het oordeel over hoe de Belastingdienst met gegevens omgaat? Volgens mij zegt de heer Van Baarle dat eigenlijk ook in zijn vragen in de vele debatten die hij ook in dit huis heeft gevoerd. Ook in recente brieven van het kabinet zien we weer dat de Belastingdienst zelf aangeeft: het gaat hier bij ons in brede zin structureel mis. Maar ik vind dat een debat dat breder is dan het rapport dat wij geschreven hebben.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Die vraag is inderdaad breder. Wat betreft het verleggen van de scope en het reconstrueren hoe die variabelen in die modellen konden komen, denk ik dat het nuttig is om het debat met de regering aan te gaan. Ik heb nog één vraag voor mevrouw Maatoug. Heeft het feit dat de commissie niet in staat was die vragen te beantwoorden alleen te maken met het feit dat de Belastingdienst of andere actoren het niet bijhielden? Of heeft het ook te maken met het feit dat informatie werd vernietigd? Is de commissie dat ook tegengekomen?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Ik vind dat moeilijk. Als u mij toestaat, neem ik deze vraag mee in tweede termijn. Als ik nu antwoord ga geven, ben ik bang dat ik me baseer op informatie uit een vordering die we niet in het rapport hebben opgeschreven. Dat wil ik niet. Het kan zijn dat mijn antwoord is dat ik hier geen antwoord op kan geven, maar dat wil ik dan even dubbelchecken, om te voorkomen dat iets onterechts doe. Ik hoop dat de heer Van Baarle daar begrip voor heeft.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Ik heb gekeken naar de vorige kinderopvangtoeslagenquête. Daar zijn door de ondervragingscommissie vragen gesteld. Ik heb hier de vragen 131, 353 en 354. Die gaan er allemaal over op welke manieren er verwerkt werd in het risicoclassificatiemodel. Bij vraag 131 staat heel duidelijk als antwoord: bij een dubbele nationaliteit, waaronder de Nederlandse, werd uitgegaan van Nederlanderschap. Bij vraag 353 staat: overigens zijn burgers die naast de Nederlandse nog een andere nationaliteit hebben, consequent als Nederlander beschouwd. En bij vraag 354 kwam hetzelfde antwoord, namelijk dat burgers die naast de Nederlandse nog een andere nationaliteit hebben, consequent als Nederlander worden beschouwd. Mijn vraag is dus opnieuw: hoe zit het nu?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

We vallen volgens mij echt in herhaling. Ik probeerde net aan te geven dat in het TVS-systeem — dat blijkt ook uit het AP-rapport — een tweede nationaliteit werd aangehouden en bijgehouden terwijl dat volgens de wet niet mag. Dat vindt u in ons rapport en dat vindt ook in de casus bij het TVS.

De **voorzitter**:

Ik weet eerlijk gezegd niet waar TVS voor staat. Is dat wat anders dan het risicoclassificatiemodel?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Ja.

De **voorzitter**:

Daarom praten jullie misschien langs elkaar heen.

De heer **Edgar Mulder** (PVV):

Dat zou ook een mogelijkheid kunnen zijn, maar ik wil toch even vaststellen dat dit ook door Donner is onderzocht en dat hij hetzelfde heeft geconstateerd. Dit is door de AP onderzocht en die heeft hetzelfde geconstateerd. Allemaal zeggen ze: burgers die naast de Nederlandse nog een andere nationaliteit hadden, stonden als Nederlanders in het systeem. Alleen mensen zonder Nederlandse nationaliteit, mensen die bijvoorbeeld uit Finland of Colombia kwamen, werden met hun nationaliteit genoemd. Dat lijkt me ook normaal.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Goed dat u mij even aanspoorde om heel duidelijk te zijn. In mijn beantwoording aan de heer Ceder ging het over FSV, dus die uiterlijke kenmerken. Dat is die casus. Ik had het over LSI toen het ging over de manier waarop die gegevens gedeeld kunnen worden met gemeenten. In de beantwoording over nationaliteit sprak ik over alle casussen bij elkaar opgeteld en niet alleen over het Risico Analyse Model. Ik probeerde toen heel duidelijk te zijn. Daar zien we drie dingen: nationaliteit, tweede nationaliteit — ik verwijs naar pagina 300, waar de TVS-casus staat — en de leeftijd van het bsn als proxy. De heer Van Nispen had dat al gezegd in de beantwoording van de vraag van de heer Van Baarle. Dat waren de drie gegevens. We praatten langs elkaar heen. Het gaat om de optelsom van de casussen: FSV, LSI en TVS. Dat is in hoofdstuk 7 terug te vinden.

De **voorzitter**:

Mevrouw Maatoug vervolgt haar betoog.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Mede door de interrupties is mijn huishouding niet helemaal op orde.

Laat ik tot slot iets zeggen over de aanbevelingen. Ik verwijs graag naar de collega's die hiervoor in de commissie zaten en naar de beantwoording door de mensen rechts en links van mij. Het gaat om de kennis over de grondrechten en de doorwerking, de kennis over gegevens, de kennis over hoe statistisch de methoden moeten zijn, de kennis over nauwkeurigheid. De heer Van Nispen had het over het vissen in een hoek van de vijver. We zien op meerdere momenten waarschuwingen binnen de eigen organisatie bij de Belastingdienst: u moet doorontwikkelen want dit model werkt niet meer. We zien dat de kennis op ministeries, maar misschien ook wel hier in de Kamer over gegevensuitwisseling, over de koppeling van gegevens aan hele basale grondrechten, heel erg van belang is. De heer Aartsen had het net over de kwaliteit van wetgeving. Een van de wetten waar we naar verwezen, maakt het mogelijk om meer gegevens te delen in het sociale zekerheidsdomein. Dat was een hamerstuk. Precies bij dat wetsvoorstel zat een advies voor de Kamer: let nou op, want hier zit een weging van grondrechten in. Ik interpreteer het even vrij. Maar het zijn

precies die discussies. Dat zijn geen uitvoeringsconsequenties. Dat gaat over technische uitvoering. Het gaat over methoden. Het gaat uiteindelijk over hoe je omgaat met de gegevens van mensen; wat doe je daarmee?

Echt tot slot, voorzitter. De mensen die mij kennen, weten dat ik een Leidse ben. Als ik kan verwijzen naar een Leidse wiskundige, doe ik dat graag. Ik zou heel graag de column van Ionica Smeets van 12 mei 2020, uit de Volkskrant, willen meegeven als leestip. Daarin laat ze op een hele mooie manier zien dat als je begint met een verhouding van 49% tegenover 51%, maar de statistische methode verkeerd toepast, je uitkomt op een beeld van 90% tegenover 10%. Ik vond dat een van de meest toegankelijke stukken. We hebben ons best gedaan om de bias in hoofdstuk 7 goed te beschrijven, maar ik hoop dat de Kamer het toch goedvindt dat ik die leestip nog meegeef.

Dan ga ik verder met mijn volgende gele map.

De voorzitter:

Dat was sociale zekerheid, geloof ik.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Dat waren enkele vragen over financiën. Ik begin met de vraag van het lid Keijzer. Die hield een bespiegeling over de 180 miljoen. Laat ik heel duidelijk zijn: wij hebben in ons rapport geen oordeel geveld over de macro-economische discussie ten aanzien van bezuinigen of wat wenselijk is of niet. Wij hebben vooral gekeken naar hoe financiële besluitvorming plaatsvindt, hoe die tot stand komt en welke gevolgen die heeft voor mensen. Wat dat betreft deel ik ook de observatie van het lid Keijzer; die 180 miljoen is daarvoor een heel passend voorbeeld. Je kunt daar trouwens verschillende opvattingen over hebben. Denk ook aan het doorrekenen van verkiezingsprogramma's; dat noemde het lid Keijzer ook. Maar als je een inschatting maakt, wil je weten wat de effecten zijn van hetgeen je voornemens bent te doen. Ik wil duidelijk aangeven dat die 180 miljoen over een hele simpele inschatting gaat. In deze Kamer en in deze samenleving gaat het namelijk heel vaak over ingewikkelde macro-economische modellen, waarbij je de samenhang tussen heel veel dingen probeert in te schatten. Elke econoom, statisticus, econometrist of natuurkundige — die kunnen meestal goed rekenen — zou tegen je zeggen: "Ja, het is ook met onzekerheid omgeven. Dat staat er ook." Maar het gaat hier over hele simpele inschattingen en dus niet over de ex-postberekeningen. Het gaat gewoon over hoeveel het kost en wat onze hele simpele inschatting is. Dat noemen we ook weleens PxQ.

Wat betreft die zogenoemde fraudewet en die 180 miljoen, zien we bij de eerste inschatting van het Centraal Planbureau eigenlijk al de denkfout die we ook schetsen in het hoofdstuk over fouten die fraude worden. Ik wil trouwens een compliment geven aan het lid Keijzer, want die verwees naar de pagina. Er wordt bijvoorbeeld gebruikgemaakt van de gegevens bij het CBS, waarvan gemeentes zeggen: wij doen daar onderzoek naar. Dat is niet alleen fraudeonderzoek, het is ook onderzoek naar schending van de inlichtingenplicht. Ik bedoel dat je dan de verkeerde gegevens hebt gebruikt. Dat getal wordt gebruikt om te zeggen: daar is sprake van fraude. Als je dat getal vermenigvuldigt, kom je op dat bedrag uit. Dan zou je kunnen zeggen: het kan gebeuren dat je een verkeerde inschatting maakt. Maar dan kom ik op het punt dat we hebben geprobeerd te maken in dat hoofdstuk. Als het Centraal Planbureau dat zegt in een doorrekening, komt het op die manier terecht in een regeerakkoord en blijft de fout voortleven. De ruimte voor een gesprek over "dit was niet de bedoeling" of "dit kan niet" is er dan niet. Het gesprek gaat dan over: hoe halen we de taakstelling? Daarom herkent de commissie zich heel erg in de bespiegeling van het lid Keijzer. Dit is heel belangrijk, zowel als je een regeerakkoord maakt als wanneer het eigen programma wordt doorgerekend.

Voorzitter. Dat brengt mij bij het punt van de heer Dijk over bezuinigingen en hoe je daarmee

omgaat in de uitvoering. Daarbij zien we eigenlijk hetzelfde wat betreft de financiële besluitvorming. Je beslist niet eerst wat je doet, maar je zegt eerst: dit is de efficiencykorting. Maar stel dat je beslist: dit is de korting die ik doe, maar ik weet nog niet hoe. Stel dat je kort daarna nog een korting doet en dat je aan het einde constateert: "Mensen konden nergens meer terecht. De overheid heeft geen gezicht meer. We zijn niet in staat om signalen op te vangen." Dan moet je, zo zeggen wij als commissie, echt even bekijken hoe je het doet qua politieke besluitvorming met de financiële kaders. Dat zeg ik in antwoord op de vraag van het lid Keijzer.

De heer **Sneller** (D66):

Mevrouw Maatoug zegt "we doen geen normatieve uitspraken", maar dit is wel een behoorlijke omkering van hoe besluitvorming de laatste tijd gaat; dat realiseert mevrouw Maatoug zich ook wel. Zo'n financiële bijlage van een regeerakkoord — "de tabellen zijn leidend", staat er dan boven — is wel hoe het gaat. Het is dus best wel revolutionair dat mevrouw Maatoug de Kamer voorhoudt hoe het zou moeten gaan. Of begrijp ik haar dan toch verkeerd?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Ik moet goed naar het lid Aartsen luisteren wat betreft de gelaagdheid van wat ik zeg, dus ik zal proberen mij duidelijk uit te drukken. Dat je een inschatting maakt van de budgettaire effecten van hetgeen je voornemens bent te doen, is heel goed, denk ik. Dat helpt namelijk om te sturen en om inzicht te hebben in waar je geld aan uitgeeft. Alleen, in het proces dat we daarvoor ingericht hebben, zijn er ook aanpassingen. Je begint met: we zijn voornemens dit te doen. Er zijn meerdere momenten. Binnenkort zal deze Kamer praten over de Voorjaarsnota. Dan liggen er suppletoire begrotingen. Dat zijn aanpassingen van de begroting, door nieuwe inzichten en nieuwe keuzes. Het punt dat wij in het rapport maken, en dat ik net in antwoord op de vraag van het lid Keijzer probeerde aan te geven, ging over de denkfout. Het is een hele grote denkfout; laat ik daar duidelijk over zijn. Dat is precies de denkfout waardoor een foutje fraude wordt. Ik bedoel dat het vermoeden van de gemeente dat de inlichtingenplicht geschonden is, omdat er verkeerde informatie gegeven zou zijn, wordt meegerekend als fraude. Dat wordt vervolgens gebruikt in je basis. En vervolgens kan die denkfout in elke stap niet aangepast worden, omdat het CPB dat had gezegd. Dat is het punt dat ik probeerde te maken. Dan ben je niet nauwkeurig bezig; dan perk je de ruimte in.

De heer **Sneller** (D66):

Het gaat er volgens mij om dat de financiële tabellen leidend zijn. Ik kan me goed een debat herinneren over een ander onderzoeksrapport, Klem tussen balie en beleid, waarbij mevrouw Maatoug en ik ook hier stonden. Toen ging het ook over: hoe dwingend is het verband van de coalitie en de afspraken die er zijn; hoe hangt dat met elkaar samen? Oftewel, zo'n 100 miljoen of 180 miljoen, daar is moeizaam over onderhandeld. Dat bedrag wordt dus leidend. Nu is "toevallig" de fraudekant daarachter vandaan gekomen, maar je hebt dan vervolgens alle partijen nodig om de hoogte van dat bedrag opnieuw ter discussie te stellen. Ik vraag me toch af wat hierachter vandaan komt en welk alternatief de commissie de Kamer voorhoudt voor hoe het wel zou moeten gaan.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Volgens mij heb ik net in de beantwoording proberen aan te geven dat er genoeg vervolgaanpassingsmogelijkheden zijn, want die zijn er ook. Ik gaf net het voorbeeld van een suppletoire begroting en een aanpassing van de Raming. Het staat dus niet vast. Het Centraal Planbureau geeft meestal aan dat bedragen een inschatting zijn, maar we zien in deze casus dat het bedrag een stempel krijgt in de tabel van het regeerakkoord, ook als het ministerie aangeeft: hé, waar is dit op gebaseerd? Daardoor heeft men het gevoel daar niet van te kunnen afwijken, want de tabel is leidend. Maar daar kun je van afwijken, is onze boodschap. Daar kun je een nieuwe beslissing over nemen als er nieuwe informatie is. We zien dat dat bedrag in elke discussie over de wetgeving die daarna volgt, leidend is.

Laat ik dan even het verlengde van deze casus aanstippen in antwoord op deze vraag. Zoals de Kamer ook zei in dit debat: als je bezig bent met de uitwerking, denk goed na, werk het goed uit. Op het moment dat men bezig is met de uitvoering, komt men tot de constatering: inhoudelijk lukt het ons niet; wij kunnen dit bedrag niet halen. Dan wordt de bezuiniging op de kinderopvangtoeslag opgehoogd. Van die bezuiniging geven ambtenaren, ook bij de Belastingdienst, aan: wij kunnen niet zoveel ophalen met de kinderopvangtoeslag. Ik zeg het even gechargeerd. Toch wordt dat budget verhoogd, want de tabel is leidend. Je had daarvan kunnen afwijken. Wat er dan volgt — dat vindt u ook in ons rapport — is dat je eindigt met de laatste invulling van de taakstelling. Die komt uit de fraudewet. Die heeft met sociale zekerheid te maken. Die wordt uiteindelijk ingevuld in een businesscase van de Belastingdienst door het weghalen van middelen bij Bezwaar en Beroep. Eerder is gevraagd hoe je dan samenhang hebt. Die kun je dan niet meer vinden. Maar wij vonden het wel belangrijk om te laten zien hoe dat gaat in zo'n casus. De heer Sneller vraagt: wat zegt u dan op al die punten, commissie? Wij zeggen dat je als politiek op elk moment de mogelijkheid hebt om op basis van nieuwe inzichten te zeggen: dan pas ik de tabel aan, want ik heb nieuwe informatie. Daar is de budgettaire cyclus ook voor.

De voorzitter:

Goed. Mevrouw Keijzer nog?

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Ik ging staan, maar daarna hield mevrouw Maatoug een betoog waarvan ik denk: wat heb ik er eigenlijk nog aan toe te voegen?

De voorzitter:

O, u mag ook weer gaan zitten.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Ik heb er wel het volgende aan toe te voegen. Ik heb ook aan de andere kant gezeten. Misschien kwam deze paragraaf daarom zo bij mij binnen. Op pagina 358 staat: "Dit bedrag is door het CPB op basis van foute veronderstellingen als mogelijke opbrengst van fraudebestrijding berekend." Vervolgens lees je hoe dat dan verdergaat. Twee pagina's verder verzucht projectleider implementatie fraudeaanpak Daniëlle Schiet tijdens haar openbare verhoor hoe ze de financiële druk heeft ervaren, oftewel ze voelde geen enkele ruimte meer om verstandige dingen te doen. Dat is de kant waar wij in deze Kamer niet zo heel erg veel van terugzien. Wij krijgen hier begrotingen en wetten. Het zou goed zijn — daarom is het ook zo mooi dat dit zo geschreven is — als wij ons hier aan deze kant realiseren dat het aan de andere kant op deze manier gaat en dat we dan misschien toch wat meer ruimte met elkaar nemen om ons af te vragen of dit nou de enige weg is. Daarom ben ik erover begonnen. Het leek net alsof ik hier, toen ik daar stond, iets anders bedoelde, maar het is precies dit. Ik dank mevrouw Maatoug voor haar prachtige antwoord van de kant van de commissie.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Dank, voorzitter. Volgens mij waren dat de vragen over financiën. Dat brengt me bij ...

De voorzitter:

Toch heeft de heer Dijk nog een vraag over financiën. Ik geloof dat uw laatste blok sociale zekerheid is. Klopt dat?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Nee, cultuur. Sociale zekerheid was de eerste.

De **voorzitter**:

O, sorry. Dan haal ik het door elkaar.

De heer **Dijk** (SP):

Ik weet niet precies of het bij dit blokje past, maar ik twijfel een beetje wanneer ik deze vraag moet stellen, dus ik doe dat nu toch. Er staat heel duidelijk in de conclusies, namelijk in conclusie 5: "Politiek heeft financiële keuzes gemaakt zonder oog voor de gevolgen voor mensen." Vervolgens staat er: "Bezuinigingen op de uitvoering gingen ten koste van de dienstverlening." De heer Ceder stelde net eigenlijk al de vraag die ik ook had willen stellen. Ik zei in mijn betoog dat mensen met een andere achtergrond en met een lagere sociaaleconomische klasse extra hard zijn aangepakt. Mijn vraag is dan: als er bezuinigd is op de uitvoering, waarom is er dan niet juist bezuinigd op het aanpakken van die twee groepen? Is daar een conclusie over te trekken?

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

De waarom-vraag kan ik niet beantwoorden. Wij hebben ons niet kunnen verplaatsen in de hoofden van de bewindspersonen, zij die politieke keuzes maken. Die keuzes zijn hier door de Kamer, zoals dat bij elke keuze het geval is, geaccordeerd bij onze stemmingen. Maar laat ik dan even een brug slaan naar de beantwoording over gegevensuitwisseling van zonet. Bij de uitvoering van een slechte wet — dat kan soms gebeuren; de heer Aartsen gaf heel duidelijk aan: weeffouten, invoering, uitvoering — zie je de stapels oplopen. Dat zien wij ook in ons rapport. Wat er dan gebeurt, is heel belangrijk. De methode die gebruikt wordt om te zeggen "dit stoppen we" is hot/hor, hoge toeslag, hoog risico. Dat is een selectie. Dat is een van de casussen waarnaar wij kijken. We weten wie er een hoge toeslag krijgt. In het geval van de kinderopvangtoeslag zijn dat mensen die een lager inkomen hebben, want die krijgen 96% van hun kosten vergoed, zodat ze kunnen werken. De fraude vond overal plaats. Je kan daar op verschillende manieren naar kijken. Je moet nadenken over hoe je het risicogericht doet. Maar de selectie was: hoge toeslag is hoog risico. Je hebt dus in één keer: bam, het hoekje van de vijver! Dan zijn we bij de heer Van Nispen. In welk hoekje zit je dan? In het hoekje met de laagste inkomens, want die krijgen een hoge toeslag, omdat wij dat zo bedacht hebben. We zijn net alle onnauwkeurigheden in verschillende casussen langsgelopen. Vervolgens ga je door sorteren op die gegevens. Als je die gegevens helemaal door sorteert, komt de bezuiniging, waarover het lid Keijzer het net had, terecht op die plek met bezwaar en beroep. Dat is waarom de heer Van Nispen het over patronen en samenhang heeft. Je kunt dat namelijk niet op dat ene punt zeggen. Maar die samenloop, die samenhang, onze bevindingen in het rapport, op wiens bordje zijn die terechtgekomen? Zeker bij toeslagen, maar ook in de sociale zekerheid, is dat die groep. Dat wil ik echt heel graag onderstrepen vanaf hier. Die probleemanalyse geeft de heer Dijk ook.

De heer **Dijk** (SP):

Dank voor dat antwoord. Ik heb het een beetje oneerbiedig uit het rapport gescheurd. Sorry. Dit is de verdeling in de mate van fraude die er gepleegd wordt. Het zijn de geschatte bedragen. Het gaat dan over 11 miljard in 2013. De socialezekerheidsfraude was 153 miljoen. De voorschotfraude was 260 miljoen. Nou, u kent het waarschijnlijk wel. De fiscale fraude was 4,2 miljard! Dit bruggetje wil ik even maken. Aan de ene kant werden mensen met een lager inkomen, hogere toeslag en een hoog risico keihard aangepakt. Ik denk dat dit plaatje niet voor niets in het rapport staat. We gaan het zo meteen natuurlijk met elkaar en de Kamer hebben over al die aanbevelingen. Moet ik dit mooie plaatje koppelen aan aanbeveling 12, "pak echte fraude aan"? Daarin staat: "De mate van beleidsinzet en middelen voor de bestrijding van fraude moeten samenhangen met de geschatte omvang van de fraude." Ik vind dit namelijk een van de belangrijkste aanbevelingen die hierin staat, als ik het in het licht van dit plaatje mag lezen. En anders ook wel, trouwens.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Dat is een belangrijke vraag van de heer Dijk. We hebben dat plaatje natuurlijk niet zomaar

opgenomen. Dat is om aan te geven in welke verhouding het nou plaatsvindt. Zowel in het maatschappelijke debat als in ons rapport zie je terug dat je dat heel scherp moet hebben. Het valt ook samen met de vragen die er eerder kwamen over risicogericht werken. Een van de redenen dat wij zeggen "schaf dat nou niet helemaal af en doe het niet alleen maar aselekt", is dat de Belastingdienst in heel veel domeinen risicogericht werk doet. Je moet dat alleen heel goed binnen de kaders van de wet doen. Daar was ik net heel duidelijk over. Alleen moet je dat heel goed doen binnen de kaders van de wet. Daar was ik net heel duidelijk over. Het ligt buiten de scope van deze commissie om te antwoorden over het handhavingsbeleid in brede zin. We hebben gekeken naar de casussen waar wij naar gekeken hebben. Maar laat ik de heer Dijk dan bijvoorbeeld wijzen op het openbare verhoor van de heer Rottier, die aangaf: "Wij zien ook voorbeelden van fraude". Met "fraude" bedoelde hij: met intentie groot misbruik. Daarin is de wet beperkt; dat kunnen we niet doen. We hadden het net over de denkfout in de doorrekening, maar ook in het handhavingsbeleid. Een fout maken, het schenden van de inlichtingenplicht, werd gekenmerkt als fraude. We hebben een verhoor gehad met de directeur van de FIOD. Ik zou dus graag naar die verhoren willen wijzen om een antwoord te geven op de vraag wat in brede zin wenselijk is in het handhavingsbeleid van de Belastingdienst. Ik hoop dat de heer Dijk snapt dat dit buiten de scope van ons onderzoek valt.

De voorzitter:
U continueert.

Mevrouw **Maatoug** (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter, ik hoor dat u mij maant om door te gaan. We zijn bij de laatste vragen; dat zijn ook belangrijke vragen. Een vraag van de leden Flach en Van Dijk ging over de aanbeveling, maar eigenlijk ook over de cultuur bij verschillende overheidsorganisaties en over meer menselijke maat. Laat ik beginnen met te zeggen dat maatwerk nooit het antwoord kan zijn op slechte wetten. Zoals de heer Aartsen heeft gezegd: de basis van je wetgeving moet op orde zijn. Als je daar een weeffout in hebt of als je fouten blijft maken in wetgeving, kun je daar maatwerk tegenaan gooien, maar dat is niet de oplossing. De basiswet moet kloppen. Ik vind het belangrijk om dit vanuit ons als commissie aan te geven in dit debat.

Wat betreft cultuur zeggen we tegen de heer Flach en ook tegen het lid Inge van Dijk dat we zien dat er veel heeft plaatsgevonden, maar dat ook dat buiten de reikwijdte van het onderzoek valt. We zien dit op meer terreinen, maar het is wel belangrijk om ook vanaf hier te zeggen dat dat is gebeurd. Tegelijkertijd zou ik graag één element willen onderstrepen, namelijk verkokering. Juist het lid Inge van Dijk stelde daar ook een vraag over. Wat betreft de casussen waarnaar wij gekeken hebben en waar het lid Van Nispen, het lid Van Aartsen en ook ik in mijn beantwoording het over hebben gehad: de directie Kinderopvang is meerdere malen verplaatst van ministerie. De uitvoering van de kinderopvangtoeslag ligt bij de Belastingdienst, maar de wetgeving ligt bij Sociale Zaken. Als we zien dat er fraude is met gegevens of met bsn-nummers, ligt dat bij Binnenlandse Zaken, maar de uitvoering ligt bij Financiën. We zien dit ook bij de IND: als daar een fout gemaakt wordt, is de Belastingdienst daarmee geconfronteerd. Die verkokering, zeker waar veel verplaatsing plaatsvindt, zoals bijvoorbeeld gebeurd is op het terrein van kinderopvang, heeft invloed, omdat iedereen toch geneigd is te kijken naar een klein stukje en de eigen verantwoordelijkheid. Naast de weeffouten en de schendingen van grondrechten zien we dus dat ook dit ervoor zorgt dat je mensen niet in beeld hebt, want je bent bezig met "waar ben ik verantwoordelijk voor?" in plaats van met "wat zijn we hier eigenlijk aan het doen?" Werken vanuit een bedoeling is nooit een excuus om een slechte wet overeind te houden. Wetten, regels en uitvoering moeten gewoon kloppen en volgens de wet zijn, maar het is heel belangrijk om met elkaar terug te komen op de cultuur: waarom deden we dit ook alweer?

Dit brengt mij tot slot bij de vraag van het lid Dijk. Die vraag ging over mensbeelden. U snapt dat wij goed hebben geluisterd, ook naar het debat tussen meerdere leden over

maatschappijvisies. Dat is een politiek debat dat ook hier plaatsvindt en dat we ook aanmoedigen. Tegelijkertijd zien we vanuit ons onderzoek dat de uitgangspunten in wetten van hoe mensen zich gedragen, vormgegeven zijn vanuit een wensbeeld en niet vanuit de echte werkelijkheid. Daarbij wijzen we bijvoorbeeld op het interdepartementale beleidsonderzoek uit 2019; er zijn er twee, maar ik heb het over het eerste. We wijzen ook op het rapport Weten is nog geen doen van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Als dit zo is — en dat is zo bij de toeslagen; dat heeft de heer Aartsen uitvoerig aangegeven — blijf je in de problemen zitten. Ook die stukken geef ik mee als leestip.

Voorzitter. Ik zou graag willen eindigen met hoe ik begon. Gegevens, wetten, al die woorden die we hier uitspreken, de Handelingen die hieruit voortkomen, de stukken die wij onderzocht en bekeken hebben, de gesprekken die wij gevoerd hebben, dit alles wat wij hier doen, gaat over mensen. De staatsmachten waren blind voor mens en recht. Ik zou willen eindigen met hoe we vanochtend begonnen zijn: dat is niet oké.

De voorzitter:

Hartelijk dank aan mevrouw Maatoug en de andere leden van de commissie, die in mijn oordeel welbespraakt en op een uitstekende wijze het rapport hebben toegelicht en de vragen hebben beantwoord. Ik stel voor dat we gelijk doorgaan naar de tweede termijn van de zijde van de Kamer. Als eerste is het woord aan de heer Stultiens namens de fractie GroenLinks-Partij van de Arbeid.

De heer Stultiens (GroenLinks-PvdA):

Dank u wel, voorzitter. Ik dank de commissie ten eerste voor het harde werk, ten tweede voor het goede rapport en ten derde voor de uitgebreide en hele duidelijke beantwoording. Ik dank ze voor alle drie. Het was een plezier om naar te luisteren. Heel veel dank daarvoor.

Ik heb één motie. Ik ben blij dat die breed gesteund is. Ik denk dat die recht doet aan het rapport en aan de commissie, maar dat die vooral recht doet aan de toeslagenouders en andere gedupeerden van het beleid, want dat is het belangrijkste waarvoor we het doen. De motie luidt als volgt.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

gelet op de opdracht die de Kamer aan de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening heeft verstrekt;

van oordeel dat deze commissie gedegen onderzoek heeft verricht en de bevindingen daaruit heeft neergelegd in een helder rapport;

spreekt hiervoor de grootst mogelijke waardering uit;

van mening dat de overheid er alles aan moet doen om te voorkomen dat een volgend schandaal morgen weer kan gebeuren;

overwegende dat sommige aanbevelingen op hoofdlijnen zijn, financiële consequenties hebben of een richting schetsen en daarom nadere uitwerking en politieke keuzes vergen;

onderschrijft, met inachtneming van bovenstaande, de analyse, conclusies en aanbevelingen uit het rapport;

verzoekt de regering op korte termijn met een reactie te komen op het rapport en hierbij

varianten naar de Kamer te sturen hoe de aanbevelingen opgevolgd kunnen worden, en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Stultiens, Dijk, Ceder, Van Baarle, Kostić, Koekkoek, Flach, Sneller, Kamminga, Inge van Dijk, Van Vroonhoven, Keijzer en Eerdmans.

Zij krijgt nr. 9 (35867).

De heer Stultiens (GroenLinks-PvdA):

Voorzitter. Ik ben blij met deze motie, maar ons werk is nog niet af na vandaag. Het is een goede start, maar het vergt nog veel werk van ons allemaal om deze aanbevelingen en dit rapport uit te gaan werken. Het is een grote verantwoordelijkheid voor de hele Kamer, van links tot rechts. Volgens mij is het belangrijk dat we hiermee gaan zorgen dat niemand ooit nog hoeft mee te maken wat al die ouders, jongeren en gezinnen is aangedaan.

Dank u wel.

De voorzitter:

Hartelijk dank voor uw inbreng. Ik kijk naar de heer Dijk. Hij zal als tweede spreken, namens de Socialistische Partij. Ik meld ook nog dat mevrouw Koekkoek zich heeft moeten afmelden voor de tweede termijn. Meneer Dijk, gaat uw gang.

De heer Dijk (SP):

Voorzitter, dank u wel. Dank aan de commissie voor de beantwoording. Het is misschien een beetje vreemd, maar ik dank ook de Kamerleden voor het debat. Ik vind het goed dat er een motie is van een overgrote meerderheid van de partijen, waarin in ieder geval de strekking van de aanbevelingen wordt overgenomen en waarin gevraagd wordt om een reactie daarop.

Ik zei dat ik vooral ook het debat met de Kamer goed vond, omdat het belangrijk is dat het hier niet stopt. Ik heb in het debat een aantal keren geprobeerd in te brengen dat het nogal uitmaakt wat voor mensbeeld je hebt en wat je politieke overtuiging is. Dat maakt namelijk uit voor hoe een overheid functioneert. Ik ga het hier toch herhalen: de overheid is niet iets wat losstaat van de politiek. De politiek geeft sturing aan die overheid. Het beleid werkt soms als een containerschip en zal dus niet morgen al 100 graden van koers veranderen, maar als het met dit soort debatten en dit soort parlementaire enquêtes lukt om het maar een klein beetje de goede richting in te krijgen, zou dat van ultieme waarde zijn voor al die mensen die ik ook in dit debat heb beschreven. Dat zijn mensen met een andere afkomst en met een lagere sociaal-economische klasse als het specifiek over dit thema gaat. Er kan dan vertrouwen komen in mensen. Dat vertrouwen of wantrouwen is niet iets wat "gewoon zo is". Ik heb dat veel te vaak hier in de Kamer gehoord. Ik was afgelopen week een jaar Kamerlid en ik heb in dit gebouw zo vaak, bijvoorbeeld over bureaucratie in de zorg, gehoord: dat moeten we gewoon gaan afschaffen. Nee, dames en heren, daar zit een politieke overtuiging achter. Daar zit een politiek mensbeeld achter gebaseerd op wantrouwen, dat dit voedt en waar die bureaucratie vandaan komt.

Zo kan ik heel veel voorbeelden gaan noemen en daarom waardeerde ik het debat met deze Kamer. We moeten dat nog veelvuldig gaan voeren. Dank voor alle antwoorden. Het zal u niet verbazen dat ik bij dezen opnieuw alle ouders bedank die gisteren aanwezig waren. Zij vonden overigens bij tijd en wijle wel dat wij veel te veel met elkaar bezig waren. Of met de vraag welke wet er wel of niet vanmiddag of morgen nog besproken wordt, mevrouw Keijzer. Dat kan ook gebeuren, maar ik wou het toch even meegeven.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank voor uw inbreng. De heer Flach gaat nu spreken. Die is er helaas niet. Dan ga ik door naar de heer Sneller, namens D66. Gaat uw gang.

De heer Sneller (D66):

Dank, voorzitter. Vooral dank aan de collega's, die hun rapport gedegen, gepassioneerd en helaas ook heel rolvast hebben verdedigd. Dank voor die gedachtewisseling, die mij ook weer heeft gescherpt in de achtergrond van een aantal aanbevelingen en mijn begrip daarvan heeft verdiept. Ik was ook blij met hun appel op "democratie als zelfcorrectie", zoals Bastiaan Rijpkema dat vaak noemt. Dat houdt in dat we een aantal besluiten terugdraaien en moeten uitkijken voor de "status quo bias", zoals de heer Aartsen mooi beschreef.

Tegelijkertijd is het terugblikkend altijd heel makkelijk om te zeggen: daar ging het fout en dat signaal hadden we moeten oppikken. We krijgen als overbelaste Kamerleden de hele tijd signalen. Ongeveer elke week is er wel een nieuw toeslagenschandaal dat in onze mailbox belandt, volgens degene die dat bij ons aanhangig maakt. Soms bekruipt mij een beetje ... Soms lijkt het op de situatie met de gigantosaurus of the boy who cried wolf. Een paar keer is het vals alarm en dan denk je de volgende keer: nou ja, het zal wel. En dan blijkt het er wel eentje te zijn. Ik ben zelf seculier, maar een van de gebeden zegt: schenk me de wijsheid om het verschil hiertussen te zien. Volgens mij moet de Kamer nog wel zoeken naar wat je kunt doen om de goede signalen eruit te pikken. Als we alle signalen die we krijgen oppakken en erachteraan lopen op dezelfde gedegen manier, lopen we ook vast in onszelf. Die zoektocht heb ik zelf vooral.

Voorzitter. Ik dank de heer Van Nispen, ook voor zijn toelichting op de samenhang tussen de aanbevelingen. Ik ben heel blij dat er een breed ondertekende motie ligt. Ik dank en complimenteer de collega's die daarvoor zijn samengekomen. Dat laat namelijk zien dat het parlement ook samen verantwoordelijkheid kan dragen. We zullen die ook moeten dragen om een aantal van deze dingen te repareren, en om onszelf en de wetten te corrigeren. Dat laat ook zien hoe moeilijk het is. Mijn collega heeft dat in eerste termijn ook naar voren gebracht. Over sommige moties heeft de Kamer allang gezegd dat ze die met 150 zetels — als het er niet meer zijn, zou ik willen zeggen — wil terugdraaien. Eindelijk is het wetsvoorstel in consultatie, meer dan drie jaar na dato. Maar ondertussen blijft de wet zoals die nu luidt, bestaan en tot nieuwe schrijnende gevallen leiden. Bestuursorganen zitten intussen met hun handen in het haar en met de vraag hoe ze hier op een goede manier mee om moeten gaan.

Ten slotte, voorzitter. Laat het rapport niet alleen maar een stok zijn om elkaar mee te slaan. Die waarde heeft de commissie ook goed toegelicht. Laat het rapport vooral een manier zijn om samen te bekijken hoe we dit verder kunnen brengen. De heer Van Nispen zei het mooi: omwille van de mensen die we hebben gesproken en om ervoor te zorgen dat er geen opvolgers hoeven te zijn die dezelfde gesprekken zullen moeten voeren.

Dank u wel.

De voorzitter:

Hartelijk dank. Dan is nu het woord aan mevrouw Van Vroonhoven. Zij spreekt namens Nieuw Sociaal Contract. Gaat uw gang.

Mevrouw Van Vroonhoven (NSC):

Voorzitter, dank. Wat een verademing was de beantwoording van de commissie, vooral als je het vergelijkt met de eerste termijn van de kant van de Kamer. Ik moet u zeggen dat ik

toen we dinsdag weer uit elkaar gingen, een rotgevoel had. Het leek alsof de Kamer ontzettend ver uit elkaar stond en elkaar de hele tijd in de haren zat te vliegen. En dit terwijl de ouders voor wie we dit allemaal doen op de tribune zaten en eigenlijk iedereen overtuigd is van wat we willen doen, dat we de cultuur willen veranderen en dat we wetgeving serieus willen aanpakken. Maar we leken elkaar dinsdag niet te kunnen vinden.

Toen ik hier vanmorgen naartoe reed, maakte ik me zorgen over de situatie dat hier drie moties voor zouden kunnen komen te liggen en dat geen daarvan een meerderheid zou halen. Daarmee zouden we absoluut geen recht doen aan het werk van de commissie. Kijk nou toch hoeveel kennis en ervaring daar zit en hoe ze ons hebben toegesproken.

Ik ben dus ongelofelijk opgelucht en blij dat we elkaar vanmiddag toch hebben weten te vinden en dat we die grote gemeenschappelijke motie hebben weten te formuleren. We zeggen daarin dat we verder kunnen met het rapport en dat we daar als Kamer, de hand in eigen boezem stekend, de schouders onder zetten.

Ik kijk nog even naar de grootste partij in deze Kamer. Ik wil toch gezegd hebben dat ik het ontzettend jammer en echt een gemiste kans vind dat zij zich niet achter deze grote motie schaart. Als grootste partij hebt u ook een verantwoordelijkheid, samen met ons, om die wetgeving en die cultuur aan te pakken. Ik had heel graag gewild dat u zich ook onder de ondertekenaars had geschaard.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. Het woord is aan mevrouw Kamminga. Zij spreekt namens de VVD. Gaat u uw gang.

Mevrouw Kamminga (VVD):

Dank, voorzitter. Natuurlijk sluit ik mij ook aan bij alle woorden van dank en complimenten aan de commissie. Ik wil de commissie niet alleen bedanken voor het vele werk, maar ik wil ook mijn complimenten geven voor de wijze waarop de leden van de commissie hier stonden om het rapport te verdedigen en vooral ook nader toe te lichten. Ik denk dat het voor veel van ons nuttig was om soms die extra inkleuring te krijgen. Dat was in ieder geval voor mij en mijn partij nuttig, zodat we straks, als de voorstellen vanuit het kabinet komen, de wegging kunnen maken of die dan ook recht doen aan wat de commissie heeft beoogd.

Ik sluit me ook aan bij diegenen die hebben gezegd blij te zijn. Ik heb aan het begin van mijn termijn dinsdag ook al gezegd dat ik op zoek blijf, want we zullen er toch in overgrote meerderheid met elkaar uit moeten komen. Zojuist was ik daar ook weer optimistisch over, en gelukkig is dat waarheid geworden. We moeten de taal en de woorden vinden zodat we elkaar geen vliegen afvangen. We moeten de verschillen niet uitvergroten, maar zoeken naar de gemeenschappelijke basis waar we verder op kunnen bouwen. Uiteindelijk gaat het erom dat we hier in de Kamer, met elkaar, verder kunnen. We moeten ervoor zorgen dat het niet gewoon een motie is waar we allemaal ja of nee tegen zeggen, maar dat we die straks ook echt in de praktijk in uitvoering gaan brengen, zodat we de situatie die we hadden — ik heb het over de toeslagenaffaire — niet weer krijgen en dat we die hartverscheurende verhalen in de toekomst niet meer zullen horen.

Dan wil ik toch nog één ding toevoegen. Er zijn veel aanbevelingen en straks wordt er een motie ingediend waarin allemaal dingen aan het kabinet worden gevraagd. Tegelijkertijd zagen een aantal van de aanbevelingen ook heel concreet op onszelf. Daarom heb ik nog één motie. Die luidt als volgt.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat het rapport Blind voor mens en recht van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening diverse aanbevelingen doet om de werkwijze van de Kamer te verbeteren;

overwegende dat rapporten zoals Klem tussen balie en beleid, Meer dan de som der delen, de werkgroep informatievoorziening en de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen ook aanbevelingen hebben gedaan om de werkwijze van de Kamer te versterken en daarmee onder andere de kwaliteit van wetgeving te verbeteren;

overwegende dat we geen integraal beeld hebben van de opvolging hiervan en dat wel van belang is om te beoordelen of we als Kamer nog stappen kunnen zetten, ook in het licht van de geleerde lessen en aanbevelingen uit het rapport Blind voor mens en recht;

verzoekt het Presidium een werkgroep in te stellen die inzichtelijk maakt wat de stand van zaken is met betrekking tot de aanbevelingen van de bovengenoemde en andere relevante rapporten die sinds de commissie-Van der Staaij 2 zijn verschenen met als doel een integraal beeld te krijgen van de opvolging en samenhang, en indachtig de aanbevelingen en lessen uit dit rapport tot aanbevelingen te komen hoe de werkwijze van de Kamer verder versterkt kan worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter:

Deze motie is voorgesteld door de leden Kamminga, Flach, Ceder, Inge van Dijk, Keijzer, Van Vroonhoven en Stultiens.

Zij krijgt nr. 10 (35867).

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Dan wil ik nog één ding opmerken. Ik hoorde de heer Sneller net een vlammen betoog houden over de vraag hoe we de signalen vinden in al de mails die we de hele dag door krijgen. Hoe zorgen we er nou voor dat juist die ene niet aan ons oog ontglipt? Dit stond niet in de motie, maar ik denk dat het goed is dat we even kijken naar de initiatieven die de commissie voor de Verzoekschriften en de Burgerinitiatieven hierop neemt, want ook die commissie is hiermee aan de slag gegaan. Ik denk dat het belangrijk is om ook die mee te nemen.

De voorzitter:

Hartelijk dank. De heer Van Baarle gaat nu spreken namens de fractie van DENK. Gaat uw gang, meneer Van Baarle.

De heer **Van Baarle** (DENK):

Dank u wel, voorzitter. Mag ik de leden van de commissie die vandaag het woord gevoerd hebben, bedanken voor de beantwoording? Ik denk dat we een heel goed debat hebben gehad. Door de beantwoording van de commissie hebben we ook meer helderheid over de achtergrond van en de gedachtegang achter de aanbevelingen. Het is mooi dat er op dit moment in ieder geval een breed ondertekende motie ligt, die daar een vervolg aan zal geven door een verzoek te doen aan de regering. Daar ben ik blij mee.

Op een hele hoop vragen zijn antwoorden gekomen, maar op een heel aantal ook niet. DENK blijft ermee zitten dat we met elkaar de conclusie hebben getrokken dat er sprake is

geweest van discriminatie, van institutioneel racisme en van de schending van het recht op gelijke behandeling, maar dat we niet weten hoe dat komt. We weten niet waar de risico-indicatoren vandaan komen. Dat zou voor mij in ieder geval een element zijn dat ik mee zal nemen naar het debat met de regering. Wij moeten hierachter komen. Wie heeft ooit bedacht dat we het bsn-nummer als proxy voor migratieachtergrond en dubbele nationaliteit zouden gaan gebruiken? Wie heeft dat bedacht? Hoe is dat gekomen? Hier is iemand verantwoordelijk voor. Dat moeten we ooit te weten komen.

Voorzitter. In het debat in het parlement heb ik in ieder geval geproefd dat er brede overeenstemming is over vrijwel alle conclusies en eigenlijk ook wel over de aanbevelingen, zij het dat er wat verschil van inzicht is over hoe die dan uitgevoerd zouden moeten worden. Ik heb wel gemerkt dat er geen overeenstemming is over één conclusie, namelijk dat het recht op gelijke behandeling is geschonden. Ik heb een fractie gehoord die dat niet onderschrijft. Dat wens ik graag te markeren door er toch een motie over in te dienen.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat in het rapport van de parlementaire enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening wordt geconcludeerd dat grondrechten op de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en gelijke behandeling zijn geschonden bij het gebruik van gegevens voor fraudebestrijding;

overwegende dat de commissie concludeert dat bepaalde groepen mensen vaker bij uitvoeringsorganisaties in beeld zijn gekomen als mogelijke fraudeurs;

overwegende dat de commissie dit heeft onderbouwd met de constatering dat persoonsgegevens zoals nationaliteit en dubbele nationaliteit zijn gebruikt ten behoeve van fraudebestrijding en dat dit in gevallen een niet-noodzakelijke verwerking was zonder grondslag, die leidde tot ongelijke behandeling;

spreekt uit de conclusie van de enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening dat het recht op gelijke behandeling is geschonden te onderschrijven;

verzoekt de regering in de kabinetsreactie op het rapport van de enquêtecommissie Fraudebeleid en Dienstverlening aan te geven met welke aanvullende maatregelen de schending van recht op gelijke behandeling door de overheid voorkomen gaat worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**:

Deze motie is voorgesteld door het lid Van Baarle.

Zij krijgt nr. 11 (35867).

De heer **Van Baarle** (DENK):

Ik dank de voorzitter.

De **voorzitter**:

U ook bedankt voor uw inbreng. Mevrouw Keijzer gaat nu spreken namens BBB. Gaat u uw gang.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Dank u, voorzitter. Op pagina's 66 en 67 staan de aanbevelingen. Dat zijn er zes, met

daaronder nog een aantal tussenaanbevelingen, bij elkaar negentien. In de eerste termijn heb ik al gezegd dat je je daar in grote lijnen in zou kunnen vinden, maar dat het wel altijd weer aankomt op de uitwerking in de praktijk. In een aantal interruptiedebatjes hebben we het daar ook over gehad.

Voorzitter. Desalniettemin vind ik het een groot goed dat we, als we zo'n debat hebben over het rapport van een parlementaire enquêtecommissie, Kamerbreed proberen om te komen tot een motie waarin we grote dank aan de commissie uitspreken, en we met elkaar proberen het midden te vinden over onze meningen over de conclusies en over hoe we verdergaan met de aanbevelingen. Dat is een groot goed, omdat een parlementaire enquêtecommissie het meest vergaande instrument is van het parlement. Het gaat ook niet zozeer over genoegdoening, hoewel dat soms wel zo wordt ervaren. Het gaat over waarheidsvinding: waar is het nou misgegaan? Hoewel alles op deze vierkante kilometer politiek is, moet het parlement ontzettend opletten. Zo nu en dan moet je een stap terug proberen te doen, en met elkaar proberen te bekijken hoe je verdergaat in een moeilijk dossier.

Deze parlementaire enquêtecommissie was helemaal bijzonder, want in deze parlementaire enquête is ook naar onze eigen rol, de rol van de Tweede Kamer gekeken. De conclusie is niet misselijk. Het parlement heeft in meerderheid gefaald in zijn wetgevende en controlerende taak, en is hiermee medeverantwoordelijk voor de ellende van mensen, staat er te lezen. Niets menselijks is ons allen vreemd, dus natuurlijk heb je dan de neiging om te zeggen: ik heb toen voor of tegen dit of dat gestemd. Of: ik kon hierom of daarom niks anders. Feit is dat het rapport er ligt zoals het er ligt. De BBB-fractie heeft het in de eerste termijn al gezegd, maar kan nu ook instemmen met de motie. Dank aan deze enquêtecommissie. Er staan goede conclusies in, die we delen, evenals de aanbevelingen, in grote lijnen, en de richting die we ingaan. Alleen, we zullen op de verschillende onderdelen wel goed met elkaar de consequenties moeten doorspreken.

Voorzitter. In mijn eerste termijn heb ik ook het debat gevoerd over de vraag welk mens- en maatschappijbeeld je nou eigenlijk hebt. Ik heb heel nadrukkelijk gezegd dat onze overheid een heel grote, zware gorilla is geworden, die boven op mensen kan klappen. Misschien moeten we met elkaar af en toe eens een stapje terugdoen. Dan kom je ook minder snel in situaties terecht waarin de overheid in het leven van mensen klapt, waarna je een oeverloos zware klus hebt om de gorilla van je nek te krijgen. Je kunt nooit genoeg geld vinden, nooit genoeg advocaten vinden en nooit genoeg compensatie vinden om de ellende die dan soms wordt veroorzaakt weg te poetsen.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Hartelijk dank. De heer Ceder gaat nu in tweede termijn het woord voeren namens de ChristenUnie.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dank u wel, voorzitter. Volgens mij hebben wij in de afgelopen twee dagen een goed gesprek met elkaar gehad over de uitkomsten van de parlementaire enquête. Er viel veel te bespreken. We hebben teruggeblikt op decennia van overheidshandelen, maar ook op het handelen van de eigen Kamer. Ik denk dat dit gezond en goed was. Wie zijn geschiedenis niet kent, is gedoemd deze te herhalen, zoals weleens is gezegd.

Voorzitter. Ik ben blij dat we ook als Kamer hebben kunnen reflecteren op onze eigen rol en op hoe wij ondanks dat we vast goede bedoelingen hadden, toch steken hebben laten vallen ten aanzien van onze wetgevende en controlerende rol. Daarmee zeg ik niet dat wij alle schuld op ons moeten trekken, maar zelfreflectie is hier ook belangrijk, ook omdat wij als

Kamer een nieuwe fase tegemoet gaan met dit land. Daarbij hoop ik dat wij lessen trekken uit het rapport.

Voorzitter. Dinsdag hebben wij een debat gehad over onze eigen rol. Wij als ChristenUnie, maar ook andere partijen, hebben daarop gereflecteerd. Ik hoop in de tweede termijn ook van de heer Mulder van de PVV nog te horen of er naar aanleiding van het debat van vandaag misschien dingen zijn die kunnen worden meegenomen. Ik zeg niet dat de PVV alles fout heeft gedaan, maar ik miste dinsdag toch een stuk reflectie. Is er echt niets wat we misschien kunnen meenemen? Ik denk dat het past bij de partij die de grootste verantwoordelijkheid heeft gekregen van de samenleving om nu het voortouw te nemen. Dat hoor ik straks graag.

Voorzitter. Daarom heb ik ook de motie ondertekend die de aanbevelingen als uitgangspunt neemt voor de toekomst. Daarmee zeggen we niet dat we alles klip-en-klaar overnemen. Dat kan ook niet, want een aantal dingen zijn op een groter metaniveau uitgewerkt dan op andere wijze. We willen wel dat deze worden uitgewerkt, omdat we die Rubicon over moeten. De heer Aartsen zei dat treffend. Alle conclusies zijn belangrijk, maar wat ons betreft is de allerbelangrijkste conclusie dat we echt een stap moeten gaan zetten ten aanzien van het afschaffen van het toeslagenstelsel. We weten dat dit niet in een keer zal gebeuren, maar we moeten die stap zetten. Een aantal weken geleden heeft mijn collega, fractievoorzitter Mirjam Bikker, samen met de heer Eerdmans een motie ingediend om juist die stap richting het afschaffen van het toeslagenstelsel mee te geven aan de formerende regeringspartijen. Naar aanleiding van het debat zullen wij deze in stemming brengen. Dat zal na het reces zijn. Wij hebben de motie aangehouden, maar ik denk dat de commissie en de uitspraken van verschillende partijen hier de nadruk leggen op dat wij nu de kans hebben om die Rubicon over te steken. Wat onze partij betreft, moeten we dat absoluut doen.

Voorzitter. Tijdens het debat van vandaag moest ik ook denken aan misschien wel de wijste les die ik in de afgelopen drie jaar van een collega heb ontvangen. En dat van een VVD'er, die hier niet meer is. Die is er wel, maar niet meer als Kamerlid. Sorry.

(Hilariteit)

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Dat is de heer El Yassini. Tijdens een kop koffie vroeg hij: hoe ga je om met grootschalige veranderingen die niet van de ene op de andere dag gaan? Soms word je daar moedeloos van, want je wil dat dingen veranderen. Je wil dat mensen geen onrecht meer wordt aangedaan. Je wil dat we toegaan naar een andere vorm van uitvoering. Hij zei toen: "Het Kamerwerk is net als een grote tanker. Je kan die niet in een keer bijsturen, maar als je hem maar een graad bijstuurt, heb je al iets moois bereikt. Op korte termijn zul je er niet veel van merken als een tanker een graad wordt bijgestuurd, maar naarmate de tijd vordert, zul je zien dat de koers daarvan veranderd is en dat vele mensen dat ook zullen zien en merken."

Voorzitter. Ik hoop dat we ook zo zullen omgaan met dit rapport. We kunnen niet alles in een dag veranderen, maar we kunnen deze gigantische tanker qua uitvoering en fraudebeleid hoogstens wel bijsturen. Dan hoop ik dat volgende generaties daar profijt van hebben.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:

Hartelijk dank. Mevrouw Inge van Dijk gaat nu spreken namens het CDA in tweede termijn. Gaat uw gang.

Mevrouw **Inge van Dijk** (CDA):

Dank u wel, voorzitter. Heel veel dank voor de beantwoording. Ook de dingen die niet

opgeschreven stonden, maar wel gezegd zijn, hebben echt wel een mooie toevoeging geleverd aan dit debat. Want alleen samen lossen we dit op. Die wil voel ik hier vandaag heel breed. Wat is er nodig behalve de gedane aanbevelingen? Daar hebben we het ook over gehad. Is het wil? Is het lef? Of zijn we misschien toch nog steeds te bang om wederom fouten te maken die mensen raken? Alleen samen lossen we dit op. De schotten tussen ministeries zijn belemmerend. De samenleving is namelijk ook niet geschot en het vraagt lef om hier anders mee om te gaan.

Voorzitter. De toeslagenaffaire is nog steeds niet opgelost en dat is een schandaal op zich. Het is een morele plicht om dit met elkaar tot een goed einde te brengen. Dat deel ik. Maar wát falen we hierin met elkaar na drie jaar. Iedere dag bellen ouders en iedere dag staan ze ermee op en gaan ze ermee naar bed. Iedere dag proberen we hier met elkaar beweging in te krijgen, met heel weinig resultaat. Wordt er dan niet hard gewerkt? Er wordt keihard gewerkt, maar ik denk dat we nog te veel weigeren om anders te gaan werken.

Ik wil me ook aansluiten bij de worsteling van de heer Sneller — mevrouw Kamminga begon er ook over — namelijk de hoeveelheid mails die je heel de dag krijgt waarvan je denkt: "Help! Is dit er eentje? Zou dit misschien het volgende toeslagenschandaal zijn? Heb ik de tijd en de voldoende kennis om dit te doorgronden en daar een goed oordeel over te kunnen hebben met elkaar?" Ik denk, zoals ook diverse collega's dit aangeven, dat het goed is om er eens verder over door te denken. Hoe gaan we hier nou mee om? Kunnen we ook hierin de krachten bundelen?

Ik wil ook afsluiten met een bericht van hoop, namelijk een bericht vanuit de gemeente Nijmegen. Van de week kwam ik dat bericht tegen en had ik op social media gedeeld. De gemeente Nijmegen heeft bij het koffiezetapparaat een poster opgehangen genaamd "patronen doorbreken". Ik vond dat heel mooi en ik wil er twee dingen uithalen. Een van de vragen op de poster is: hoe weten we zeker dat dit gaat werken? Het antwoord is dat we dit niet zeker weten. Maar we weten wel zeker dat wat we nu doen, níét gaat werken. Ook stond er op de poster: hier ben ik niet van. Ja, niemand is hier waarschijnlijk van, maar daarom gebeurt er ook niks. Daarom zijn we samen overal van. Daar wil ik dan ook mee afsluiten: laten we dan ook samen snel met de aanbevelingen aan de gang gaan.

Dank u wel, voorzitter.

De voorzitter:

Hartelijk dank voor uw inbreng. Tot slot in de tweede termijn is het woord aan de heer Mulder. De heer Mulder ziet daarvan af.

Dan zijn we aan het einde van de tweede termijn. Ik heb van de voorzitter van de enquêtecommissie begrepen dat hij in staat is om direct zijn tweede termijn te doen. Dan geef ik hem weer het woord. Gaat uw gang, meneer Van Nispen.

De heer Van Nispen (SP):

Dank u wel, voorzitter. Alhoewel ik hier natuurlijk niet heel vaak mag staan, zou de verleiding misschien groot zijn om hier weer een lang verhaal te gaan houden. Dat ga ik niet doen. Ik zou iedereen opnieuw kunnen bedanken en ik zou de mooie woorden, de belangrijke dingen die zijn gezegd en de reflecties die zijn gegeven in de tweede termijn kunnen herhalen, maar ik wil de leden daar gewoon voor bedanken. Die inbrengen spreken eigenlijk voor zichzelf.

Voorzitter. Ik houd het echt heel kort. Blind voor mens en recht is onze veelbesproken titel en conclusie. Natuurlijk ging dit debat — mevrouw Maatoug zei het ook al — over wetten, over financiën, over systemen en over modellen, maar in alles, echt in alles, ging het om mensen. Dat mogen we nooit vergeten en dat zijn we vandaag niet vergeten, en dinsdag natuurlijk ook niet. We hebben de voorbeelden aangehaald, we hebben de quotes van mensen

gegeven. Al onze aanbevelingen zijn erop gericht om het voor mensen beter te maken: nooit meer blind voor mens en recht.

Voorzitter. Het is niet aan mij om de moties te gaan appreciëren. Dat gaat ook niet doen. Er zijn drie moties ingediend en daar moet de Kamer zelf over nadenken. Maar staat u mij toe — ik hoop dat dat mag — om toch iets te zeggen in reactie op de grote motie op stuk nr. 9, die is ingediend door zo veel ondertekenende partijen. Wij vinden dat een indrukwekkende motie. De enquêtecommissie waardeert het zeer wat er in die motie is neergelegd, maar eigenlijk doet het er niet toe wat de enquêtecommissie ervan vindt. De indiener, de heer Stultiens, zei terecht: het is een motie die recht doet aan dit rapport, maar het is vooral een motie die recht doet aan de mensen die dit is overkomen en over wie dit gaat. Daarom noemen wij dit een indrukwekkende motie. Dat geeft ook het vertrouwen dat dit rapport niet in een la gaat verdwijnen. Dat geeft het vertrouwen dat dit morgen niet weer gaat gebeuren. En overmorgen ook niet. En het jaar daarna ook niet. Dat is onze eer te na, dat is de verantwoordelijkheid van ons, van jullie en van ons allemaal, want na dit debat gaan we natuurlijk weer naast jullie in de Kamerzetels zitten en dan zijn we er weer allemaal met elkaar medeverantwoordelijk voor dat dit dus nooit meer mag gebeuren en ook nooit meer gaat gebeuren. Nooit meer blind voor mens en recht!

Ik dank u wel.

De **voorzitter**:

Hartelijk dank, meneer Van Nispen, mevrouw Maatoug en meneer Aartsen.

(Geroffel op de bankjes)

De **voorzitter**:

Ook dank aan de ondersteuning, aan mevrouw Simons en mevrouw Belhaj en aan de mensen die hier niet aanwezig konden zijn maar wel hebben bijgedragen aan dit rapport. Fijn dat we dit uitvoerig hebben kunnen bespreken.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**:

We gaan over de moties stemmen na het reces, op dinsdag 14 mei. We gaan nu even tien minuten schorsen en daarna hebben we stemmingen. Vervolgens vindt er weer een debat plaats. De heer Dijk heeft nog een punt van orde of een vraag?

De heer **Dijk** (SP):

Ja, voorzitter, ik wil even een punt van orde maken. Het gaat over drie moties en volgens mij kunnen we daarover best vanavond met elkaar stemmen; volgens mij kunnen we vanavond of vannacht nog best even drie keer ons handje opsteken. Dat lijkt mij ook een mooie uitkomst van twee dagen debat voeren.

De **voorzitter**:

Als daar geen bezwaar tegen is, kan ik daarin meegaan, tenzij er fracties zijn die toch bedenktijd nodig hebben, want in principe is het eerstvolgende stemmoment de dinsdag na het reces.

Mevrouw **Keijzer** (BBB):

Voorzitter, steun. Volgens mij zijn we hier allemaal bij geweest deze twee dagen. Ik vind het op deze manier een mooie afronding, want anders blijft het zo weer twee weken liggen. Dus dank voor het voorstel.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Voorzitter, steun, maar ik zou ook graag mijn motie die aangehouden was, in stemming willen brengen omdat die wel past bij het debat dat we vandaag hebben gehad.

De **voorzitter**:

Maar dan neemt u wel een risico, want niemand kent die motie onmiddellijk. Die is recent ook niet besproken.

De heer **Ceder** (ChristenUnie):

Die is aangehouden in het debat, voorzitter.

De **voorzitter**:

Ja, dat weet ik, maar niet recent besproken. Dus ik stel toch voor dat we die na het reces doen. Ik denk ook dat dat recht doet aan uw eigen motie, want dat kunnen ook fracties die niet bij het debat aanwezig zijn geweest, daar goed naar kijken.

Mevrouw **Kamminga** (VVD):

Ja, ik wil daar toch iets over opmerken omdat ik zelf ook in het Presidium zit en er ook een verantwoordelijkheid voor voel. Met elkaar hebben we namelijk gezegd dat we dit in principe niet doen en dat er dus eigenlijk een regeling van werkzaamheden voor nodig is, maar, tegelijkertijd, aangezien er nu slechts drie moties zijn in een debat als dit, kan ik het mij in dit geval goed voorstellen. Ik zou echter wel wat huiverig zijn voor het voorstel van de heer Ceder om daar nog weer dingen aan toe te voegen. Daarin steun ik toch echt wel uw analyse, voorzitter.

De heer **Stultiens** (GroenLinks-PvdA):

Ik sluit me aan bij de mooie woorden van mevrouw Keijzer.

De **voorzitter**:

Heel goed. We spreken af dat we niet nu onmiddellijk maar vanavond bij het laatste stemmingsmoment de drie net ingediende moties in stemming zullen brengen. Uiteraard zullen we de aangehouden motie van de heer Ceder op 14 mei in stemming brengen. We zijn nu even tien minuten geschorst en daarna gaan we stemmen.

De vergadering wordt van 15.37 uur tot 15.47 uur geschorst.